

ENVER REDŽIĆ

Pripremanje, osnivanje i djelatnost Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine sa posebnim osvrtom na njeno stanovište prema nacionalnom pitanju na I i II kongresu

U prvu deceniju davdesetog vijeka radništvo Bosne i Hercegovine ušlo je sa veoma skromnim iskustvom u svome klasnom organizovanju i vođenju klasne borbe, koja se odvijala u okvirima ekonomskih radničkih zahtjeva ne prelazeći na teren političke akcije. To je bio koliko izraz stanja bosanskohercegovačkog radničkog pokreta, u kome je dominiralo još uvijek malobrojno radništvo iz prve generacije, čija je društvena svijest neizbježno nosila snažan pečat seljačkog porijekla, koje mu je, pored ostalog, ostavilo u nasljedstvo maksimalni analfabetizam, toliko i posljedica smišljene politike austrougarske uprave koja je znala da radničke organizacije vješto drži izvan tokova političkog života, u kome je sila vlasti bila neosporni i najvažniji faktor. Ipak, snažan zamah industrijalizacije, koji je nastavljen, tražio je novu radnu snagu, koja je u novim pogonima drvne, hemijske i drugih grana industrije nalazila zaposlenje, dok je zanatan broj nezaposlenih morao da traži rada u Njemačkoj ili da se seli u Ameriku. Sa napretkom industrijalizacije i porastom zaposlenih, povećavao se i broj radničkih društava i organizacija, koje su svojim praktičnim rezultatima, ma koliko oni bili sitni, u sve većem broju privlačili domaće radništvo.

Pod uticajem intenzivnijih kretanja u prvoj polovini prve decenije novog stoljeća, broj radničkih društava u BiH bio je već toliki,

da se na dnevni red postavilo pitanje njihovog strukovnog povezivanja, pa je tako do polovine 1905. godine bilo osnovano pet strukovnih sindikata. To su bile radničke organizacije obrazovane po uzoru na sindikalne organizacije u Austriji.¹⁾ Formiranjem Glavnog radničkog saveza (GRS) 27. avgusta 1905. godine, bila je završena prva etapa organizacije radničke klase BiH. U njemu je ona dobila svoju opštu sindikalnu organizaciju, svoj sindikalni pokret, koji će u svojim redovima okupljati radnike svjesne da udruženim i ujedinjenim snagama mogu da uspješno vode borbu za poboljšanje svoga ekonomskog i društvenog položaja. Pojava GRS-a došla je kao kruna plodnog rada socijalističkih agitatora iz reda stranih radnika, od kojih su domaći radnici dobili prva saznanja o socijalizmu, ali je ona bila i rezultat isto tako predane aktivnosti naprednih radnika iz jugoslovenskih zemalja Monarhije, prije svega Hrvatske i Slavonije, među kojima su značajnu ulogu u razvijanju i organizovanju bosanskohercegovačkog radničkog pokreta imali Martin Zrelec, Ivan Kralj, Josip Lipert, Rudolf Fatner i drugi.²⁾ Nesumnjivo značajan doprinos organizovanju radničkog pokreta u BiH dali su i socijalistički agitatori iz Srbije, koji su se, tražeći rada, našli u BiH. Svojom velikom aktivnošću među njima su se posebno istakli Jerotije Plavšić i Milan Dragović, poznati socijalistički borci, koji se svrstavaju u red zaslužnih organizatora i osnivača socijalističkog radničkog pokreta u BiH. Zbog veoma vještog i uspješnog socijalističkog djelovanja, Jerotije Plavšić je predstavljao posebnu brigu za okupacionu vlast, koja ga je konačno protjerala iz zemlje uoči same osnivačke skupštine GRS-a.³⁾ Međutim, stvarni pokretači i neposredni organizatori zbora od 27. avgusta 1905. godine, na kome je stvoren GRS za BiH bili su domaći radnici na čelu sa Mićom Sokolovićem.⁴⁾ Karakteristično je da su u organizovanju radničkog pokreta u BiH, u pripremanju i formiranju Glavnog radničkog saveza, zajednički učestvovala tri značajna faktora: internacionalni, predstavljen u stranim radnicima, doseljenim iz Monarhije; jugoslovenski, oličan u radnicima iz jugoslovenskih zemalja Monarhije i Srbije i bosanskohercegovački, predstavljen u naprednim domaćim radnicima. Ovaj momenat zaslužuje da bude istaknut zbog toga što je u njemu na svojevrstan način izraženo jedinstvo nacionalnog i internacionalnog karaktera socijalističkog radničkog pokreta u BiH, koje će imati određenog značaja u njegovom daljem razvoju. Nije riječ ovdje prvenstveno o prostom prisustvu i preplitanju nacionalno različitih fenomena u nastanku organizovanog radničkog pokreta u BiH, što je već samo po sebi veoma interesantna pojava, već o činjenici da ovaj pokret od ranog svog početka, samim načinom svoga

¹⁾ **Sindikalni pokret 1903—1912 u Srbiji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni i Hercegovini** — Preveo s njemačkog Mihailo Todorović — Izdanje »Rad« — Beograd — 1950, str. 107.

²⁾ Vitomir Korać: **Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji** — knjiga treća — Zagreb — 1933, str. 328—9.

³⁾ V. Bogičević: **Građa o počecima radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini od 1875—1905**. Sarajevo — 1956. Dokument br. 282, str. 281.

⁴⁾ Arhiv Komunističke Partije Bosne i Hercegovine — tom II — Socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini 1905—1919 — Sarajevo — 1951, str. 9.

nastanka, svojom cjelokupnom klasnom i idejnom strukturom, čitavim svojim bićem nosi istovremeno nacionalni, jugoslovenski i internacionalni pečat. U njemu je bez sumnje izražena originalnost ovoga pokreta, njegova specifičnost, kojom se on, jače ili slabije, razlikuje od socijalističkog radničkog pokreta u drugim jugoslovenskim zemljama. U borbi koja mu predstoji on će morati da dokazuje kako svoj »nacionalni«, tj. bosanskohercegovački, tako i svoj jugoslovenski i internacionalni karakter i da u potvrđivanju svega toga trostrukog karaktera vodi računa o potrebi da u procesu istorijskog razvoja ne dođe do narušavanja jedinstva ova tri momenta.

Sve veći porast štrajkova u kojima su učestvovali rudari, metalski i stolarski radnici, tipografi, zidari, tesari, radnici Tkaonice ćilima u Sarajevu i drugi, koji su često završavali usvajanjem radničkih zahtjeva, pokazivao je da je radnički pokret BiH prerastao u snagu o kojoj se mora voditi računa. Posmatrano u tom svjetlu, formiranje GRS-a značilo je neosporno veliki događaj u organizovanju radničke klase BiH. To se može zaključiti i na osnovu odnosa okupacione vlasti prema GRS-u i pokretu koji je on predstavljao. Svjesna, naime, da se politički karakter radničkog pokreta nalazi u samoj njegovoj društvenoj, klasnoj prirodi, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je insistirala da se u Pravila GRS-a unese posebna odredba kojom se »isključuje svaki politički značaj« njegov.) A u dopisu Zajedničkom ministarstvu finansija, upućenom svega nekoliko dana po obrazovanju GRS-a, Zemaljska vlada za BiH naglašava da je »radničko pitanje postalo sada ovdje aktuelno«, pa zatim kaže »da Vlada nije činila smetnji organizaciji koja se nalazi u začetnom stvaranju, ukoliko bi trebalo da postigne isto ekonomske i socijalne ciljeve.«) U ovom dokumentu data je koncizna formulacija politike koju će Zemaljska vlada za BiH (ZVBiH) i drugi organi uprave, njoj potčinjeni, sprovođiti prema radničkom pokretu i ubuduće u težnji da ga što je moguće dublje izoluju i ograde od političkih strujanja u BiH, u kojima je stalno bio prisutan nacionalni protuaustrougarski smjer.

Da nije bilo moguće obuzdati radnički pokret i držati ga isključivo na ekonomskom kolosijeku i tako u njemu uništiti njegovo klasno i političko biće, pokazali su događaji u 1906. godini. Pokretanje generalnog štrajka, tačnije niza velikih štrajkova, koji su počeli u Sarajevu 4. i 5. maja, a zatim se produžili u drugim značajnijim industrijskim centrima, došlo je kao nezadržljivi izraz spontanog protesta sarajevskih radnika zbog ubistva trojice učesnika radničkih demonstracija 3. maja. Demonstracije su održane u znak protesta protiv uvredljivog ponašanja predstavnika okupacione gradske uprave prema radničkim delegatima prilikom pregovora o zahtjevima duvanskih radnika. U toku 4. i 5. maja, kada je u Sarajevu u svim pogonima i radnjama bio obustavljen rad, održane su dvije velike radničke skupštine — prvoj je prisustvovalo 10.000, a drugoj 15.000 radnika — na kojima su postavljeni sljedeći radnički zahtjevi: uvođenje 10-satnog radnog vremena, regulisanje najam-

) Ibidem, str. 11.

) V. Bogićević, n. dj. Dokument br. 288. str. 520—1.

nina, odobrenje pravila radničkih udruženja, sloboda udruživanja itd.⁷⁾ 6. maja, pošto je Zemaljska vlada usvojila ove zahtjeve, proglašen je završetak generalnog štrajka. Postignuti uspjeh štrajka plaćen je visokom cijenom — u Sarajevu i drugim industrijskim centrima poginulo je više radnika, a preko 100 radnika bilo je kažnjeno zatvorom do godinu dana. Poslije pobjede u Sarajevu, štrajkački pokret se prenio u više mjesta BiH — Banju Luku, Mostar, Ljubuški, Vareš, Zenicu, Travnik, Zavidoviće i Tuzlu — u kojima je takođe postignuto usvajanje istaknutih radničkih zahtjeva. Osim toga, poslije majskih štrajkova, pod uticajem njihovih rezultata, sindikalni pokret se brže širio među radnicima, stvarane su nove podružnice u preduzećima i pogonima gdje ih ranije nije bilo, a organi uprave su znatno brže nego do tada odobravali pravila radničkih stručnih udruženja. Međutim, iako su najveći štrajkovi održani u maju, oni su se, u nekim mjestima, kao eho generalnog štrajka, javljali sve do kraja 1906. godine, a manjih pokreta bilo je i početkom 1907. godine.

Već u samom toku generalnog štrajka i zatim neposredno poslije njegovog završetka, organi okupacione uprave, od lokalnih do najviših — Zemaljska vlada za BiH i Zajedničko ministarstvo finansija, živo su pratili njegov tok, analizirali njegove uzroke i posljedice, kao i karakteristične pojave, da bi ocjene o njegovom značaju ugradili u svoju politiku prema radničkom pokretu, za čiji je budući razvoj generalni štrajk imao veliki značaj. U njihovim analizama došli su do izražaja sljedeći stavovi i momenti: uzroci štrajka nalaze se u niskim najamninama i prekomjerno dugom radnom danu, štrajk je pokazao da je na radnički pokret BiH jak uticaj izvršio socijalistički pokret iz Monarhije⁸⁾; u štrajku u Sarajevu osjetilo se prisustvo radikalnih srpskih elemenata, koji su pokušavali da pokret radnika iskoriste za svoje političke ciljeve. U tom pogledu svojim aktivnim djelovanjem u štrajku naročito su se izdvajali Stjepan Kobasica, Petar Kočić, dr Lazar Dimitrijević i dr.⁹⁾ U Hercegovini se u štrajkačkom pokretu takođe osjetilo prisustvo građanskih političara svih nacionalnih opredjeljenja, a naročito Hrvata na čelu sa Đurom Džamonjom.¹⁰⁾ U rezolucijama pojedinih skupština, kojima su uz radništvo prisustvovali takođe i seljaci i građanstvo, pored zahtjeva za rješavanjem radničkih pitanja, traži se sloboda štampe, jednako pravo glasa, ukidanje kuluka¹¹⁾, zatim opštinska autonomija, uklanjanje strane konkurencije i protekcionaške privrede i sl.¹²⁾; među srpskim »ultrašima« bilo je znakova da generalni štrajk prenesu u sarajevski srez među seljaštvo i razviju agrarni pokret za ukidanje kmetskih odnosa¹³⁾; srpski poslovni ljudi u Hadžićima nasto-

⁷⁾ Arhiv KP BiH, tom II — Izvještaj tajništva Glavnog Radničkog Saveza za II redovni kongres Glavnog radničkog saveza, str. 34.

⁸⁾ Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine — Izbor redakcija i prevod Kasim Išović — tom II — knjiga prva — Sarajevo 1963, str. 548.

⁹⁾ Ibidem, str. 465.

¹⁰⁾ Ibidem, str. 675.

¹¹⁾ Generalni štrajk 1906, tom II, knjiga druga, Sarajevo 1966 — str. 74—5.

¹²⁾ Ibidem, str. 432.

¹³⁾ Generalni štrajk... , knjiga prva, str. 554.

jali su da utiču na radnike srpske narodnosti da ne stupaju u radničke organizacije zato što su po svome programu socijalističke i da ih ne izgube za stvar srpske nacionalne ideje;¹⁴⁾ radnici su se suprotstavljali pokušajima pojedinih građanskih političara da među njima agitiraju za ciljeve svojih nacionalnih stranaka izjavljujući da se svi radnici osjećaju kao braća i da kod njih religija i nacija ne igraju nikakvu ulogu¹⁵⁾; neki žandarmerijski oficiri čije su jedinice u štrajku imale specijalne zadatke smatrali su da u težim prilikama domaće jedinice ne bi bile pouzdane u održavanju reda, mira i sigurnosti, dok bi, po njihovom mišljenju, bosanskohercegovačke jedinice bile za svaku upotrebu izvan domaće grude.¹⁶⁾ Brojni izvještaji najviših funkcionera organe okupacione vlasti, koji se osvrću na majske štrajkove 1906. godine, sadrže ocjenu da su se izabrani predstavnici radništva čitavim tokom štrajka »sasvim ozbiljno ponašali«, dok su, naprotiv, sa srpske strane činjeni naponi »da se radništvo pridobije za političke devize u srpskom radikalnom smislu« i »od radničkog pokreta iskuje oružje protiv vlade«.¹⁷⁾

Tokom štrajka u Zenici, demonstrirajući pred Željezom, radnici su izražavali svoje ogorčenje i protiv austrougarske okupacije BiH uopšte, izbacujući i prihvatajući parole kao što je »Napolje Švabe! i sl.«¹⁸⁾

Majski štrajkovi su pokazali da su oblici eksploatacije radnika postali toliko oštri i grubi, a ponižavanja i vrijeđanja ljudskog dostojanstva način svakodnevnog ponašanja kapitalističkih vlasnika firmi i organe okupacione vlasti prema radnicima, da je erupcija nezadovoljstva i ogorčenja radnika imala snagu prave spontane bune protiv eksploatora i ugnjetača. Radnike nisu zaplašila ni ubistva, već naprotiv, ona su samo povećavala njihovu ogorčenost i učvršćivala riješenost da izdrže u borbi za ostvarenje postavljenih zahtjeva. Bez organizacije u pripremanju i vođenju, majski štrajkovi pokazali su kako se velike revolucionarne energije nalaze u mladoj radničkoj klasi BiH, koja je tek bila dobila svoju sindikalnu organizaciju sa malim brojem radnika u njima. Ovakav prolom radničkog nezadovoljstva nije predviđao Glavni radnički savez, osnovan osam mjeseci prije velikih štrajkova, a nisu ga očekivali ni organi okupacione vlasti, vjerujući da radnički pokret drže pod dovoljno jakom kontrolom i da on nije sposoban za takve metode i oblike borbe kao što je generalni štrajk. Karakteristično je da su organi uprave cijenili korektnost ponašanja radničkih delegata sa kojima su vodili pregovore i da su sa naročitom pažnjom tokom štrajka pratili djelovanje radikalnih nacionalnih elemenata, posebno srpskih. Bez obzira na to što nije postavio političke zahtjeve i zadatke i prerastao u političku manifestaciju protiv austrougarske okupacije BiH, generalni štrajk je nesumnjivo imao politički značaj. Po zahtjevima i

¹⁴⁾ Generalni štrajk — knjiga druga, str. 572.

¹⁵⁾ Kao pod 9.

¹⁶⁾ Generalni štrajk... , knjiga druga, str. 487—8.

¹⁷⁾ Generalni štrajk... , knjiga prva, str. 554.

¹⁸⁾ **Spomenica 30-godišnjice rada i borbe građevinarskih radnika u Sarajevu — Prilog istoriji radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini — Uredio Franjo Raušer — Sarajevo — 1935, str. 16.**

parolama koje je istakao, protivnicima kojima se suprotstavio, žrtvama koje je dao, načinu kako se odvijao, podršci društvene sredine koju je dobio, uspjeh koji je postigao, generalni štrajk je u klici sadržavao mnoge političke zahtjeve radničke klase i progresivnih snaga za društvenu i nacionalnu emancipaciju BiH. Iako još nerazvijena, dostižući jedva 50.000 zaposlenih¹⁹⁾, tek na stepenu ekonomske organizacije, ni sa 10% zaposlenih radnika okupljenih u sindikatima, mlada radnička klasa BiH potvrdila je svoje značajne političke mogućnosti u borbi za društveni progres i preobražaj.

Uspion radničkog pokreta povećao je ne samo interesovanje organa uprave za pravac razvoja i njegovo mjesto u bosanskohercegovačkom društvu, koje mu je namijenila politika faktora nadležnih za BiH, već je takođe izazvao i pojačao interesovanje nacionalnih predstavnika građanskog političkog života za probleme radnika i njihovo okupljanje na platformi odgovarajuće nacionalne politike. U toku štrajka, prvenstveno u njegovim centrima, pojedini srpski i hrvatski politički prvaci činili su pokušaje da pokret stave pod svoj uticaj, a poslije štrajka nacionalne političke grupacije i vjerski faktori otpočinju sistematsku aktivnost među radnicima da ih privuku i okupe oko svojih nacionalnih političkih programa. Dok su u tom pogledu, u toku štrajka, veću aktivnost ispoljavali srpski politički prvaci, naročito oni sa ljevice, poslije generalnog štrajka neosporno veći uspjeh postigli su predstavnici hrvatske politike, naročito krugovi oko nadbiskupa Štadlera i **Hrvatskog dnevnika**.

Tako je u Sarajevu već sredinom 1906. godine osnovana i počela sa radom »Organizacija radnika Hrvata«,²⁰⁾ iz Pravila organizacije vidi se njen politički karakter i cilj. Prvi zadatak organizacije sastoji se u tome da među radnicima Hrvatima razvija hrvatsku »narodnostnu« misao, dok u pogledu radničkih pitanja treba da gaji solidarnu vezu sa postojećim radničkim društvima u BiH, odnosno u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Poslije osnivanja organizacije u Sarajevu, počele su od druge polovine 1906. i u 1907. da niču ove organizacije i u nekim drugim mjestima, u kojima je među zaposlenima bilo brojnije zastupljeno radništvo hrvatske narodnosti. Zemaljska vlada za BiH pružala je podršku ovoj tendenciji, pa je povodom osnivanja Organizacije radnika Hrvata u Varešu tražila od Zajedničkog ministarstva finansija ovlaštenje da može odobriti Pravila vareške organizacije pošto su identična Pravilima sarajevske organizacije.²¹⁾ Iza ove aktivnosti stajao je nadbiskup Štadler sa **Hrvatskim dnevnikom**, koji je među radnicima hrvatske narodnosti vodio kampanju da se organizuju na nacionalnoj osnovi. U tom pogledu **Hrvatski dnevnik** savještovao je radnicima da se obrate svome župniku koji će im dati uputstva (kako treba da se organizuju²²⁾).

¹⁹⁾ V. Bogićević, n. dj. str. 524.

²⁰⁾ ABH — ZMF — No $\frac{7088}{BH}$ praes. 25. VI 1906.

²¹⁾ ABH — ZVBH — No $\frac{31445}{I-K}$ /1907.

²²⁾ ABH — ZVBH — No 1389.

Ali, stvaranje nacionalnih radničkih organizacija pomagali su i poslodavci sa težnjom da u svojim preduzećima podvoje radnike i tako lakše na eksploataciji radnika ostvaruju napredak firme i uvećavaju svoje bogatstvo.²³⁾

U istom pravcu djelovali su među radništvom i srpski i muslimanski političari, smatrajući da pripadnost svakog pojedinog radnika Srbina, odnosno Muslimana socijalističkoj radničkoj organizaciji znači cijepanje snaga srpskog nacionalnog pokreta, odnosno razbijanje muslimanskog jedinstva.²⁴⁾ Sa te pozicije vodeći srpski i muslimanski listovi razvijali su kampanju protiv socijalističkog radničkog pokreta, pri čemu su imali izvjesnog uspjeha koji se ogledao u tome što su zaostali dijelovi radništva, pod uticajem vjerske i nacionalne propagande, bili više skloni čuvanju jedinstva srpsko-pravoslavnog, odnosno muslimanskog tabora, nego što su bili sposobni da shvate i izgrađuju jedinstvo radničke klase i radničkog pokreta. Pa ipak, srpskim i muslimanskim političarima i njihovim listovima nije pošlo za rukom da, po uzoru na Organizaciju radnika Hrvata, stvore srpske i muslimanske radničke organizacije.

Iako je podvajanje radničkog pokreta BiH na nacionalnoj i vjerskoj osnovi odgovaralo političkim potrebama okupacione vlasti u BiH i njenim političkim metodima, ona nije imala iluzija o dubini toga procesa, pa se stoga u svojoj radničkoj politici nije ni orijentisala na otvoreno protežiranje tendencija vjerskog i nacionalnog cijepanja radničkog pokreta. Kada bi se negdje pojavila Organizacija radnika Hrvata (a drugih nacionalnih radničkih organizacija nije ni bilo), organi uprave su dosta brzo odobravali njena pravila, ali dalje od toga nisu išli. Austro-ugarskoj upravi u BiH bilo je prvenstveno stalo do toga da kontroliše radnički pokret u cjelini, naročito njegov glavni, socijalistički dio. Iskustvo sa socijalističkim pokretom u Monarhiji išlo je u prilog takvom odnosu, jer prava opasnost za nju dolazila je od buržoaskih nacionalnih pokreta, koji su težili samostalnim državama, nezavisnosti i izdvajanju iz sklopa Monarhije, a ne od socijalističkog pokreta, koji je proklamovao preuređenje Austro-Ugarske u saveznu državu u duhu nacionalnog programa prihvaćenog još na Kongresu austrijske socijalne demokratije u Brnu 1899. Štaviše, opasnost od nacionalnih pokreta mogla je za Monarhiju da postane još veća, ukoliko bi i radnička klasa pojedinih nacija bila zahvaćena talasima separatizma. Prevedeno na jezik bosanskohercegovačke stvarnosti, podrška tendencijama za otvaranjem i jačanjem nacionalnih radničkih organizacija u BiH mogla je, sasvim prirodno, da se uklopi u mehanizam igre na nacionalnim suprotnostima, kojima su organi austrougarske uprave veoma vješto baratali u svojoj bosanskohercegovačkoj politici, ali je, istovremeno, svako jačanje nacionalnih pokreta u BiH bilo uvijek bremenito narastanjem snaga koje teže ujedinjenju BiH sa slobodnom i nezavisnom Srbijom, odnosno Hrvatskom, ili ostvarenju autonomnog položaja BiH. A obuzdati te težnje,

²³⁾ Arhiv KP BiH, tom II, str. 36.

²⁴⁾ Nedim Šarac, *Sindikalni pokret u BiH do 1919 godine*, Sarajevo 1955, str. 33.

bio je prvenstveni zadatak, alfa i omega austrougarske politike u BiH, princip koji je formulisao Benjamin Kalay, neosporni tvorac strategije Austro-Ugarske Monarhije u BiH, riječima: »Mi nismo došli u Bosnu da sprovodimo ni srpsku, ni hrvatsku politiku, već politiku Austro-Ugarske Monarhije«. ²⁵⁾ Ovu politiku u suštini i bez kolebanja nastavili su svi Kalayevi nasljednici na položaju zajedničkog ministra finansija. To je bio pravi razlog što su odgovorni politički organi tražili modus vivendi sa radničkim pokretom u BiH uprkos njegovom socijalističkom kursu i opredjeljenju.

Principijelno stanovište Zemaljske vlade za BiH prema radničkom pokretu u osnovnim stavovima izloženo je u raspisu, koji je pri samom kraju 1906. godine — pošto su već bile završene analize o generalnom štrajku — civilni adlatus baron Benko uputio svim organima uprave u BiH ²⁶⁾. Tu se, pored ostalog, konstatuje da je razvoj industrije u BiH uslovio brojno jačanje domaćeg radništva, zatim stalni porast težnji ka zajedničkom stanovištu, kao i prilično žive veze sa inostranim radničkim krugovima doveli su u redovima domaćeg radničkog elementa, prije svega među inteligentnijim pomoćnim radnicima, do saznanja o nužnosti i prednosti radničke organizacije. Tako je u Sarajevu osnovano više radničkih udruženja, koja obuhvataju razne struke radnika, zatim Organizacija hrvatskih radnika i napokon Centralni savez radnika. U pogledu odnosa vlasti prema ovim organizacijama, nema razloga, naglašava baron Benko, da se ugnjetava ovakav pokret dok se kreće u okvirima zakona. Naprotiv, organi vlasti treba da mu izlaze u susret sa liberalnošću i dobrom voljom. Ali tamo, gdje se napušta zakonski put, gdje se primijete terorizam i druga nedopuštena sredstva pritiska, dužnost je organa vlasti da prema izvršiocima prestupa postupe sa svom strogošću. Poželjno je, takođe, da ove organizacije, čiji se rad odvija u zakonskom okviru, dobiju legalnu formu, jer na taj način vlast ima mogućnost ne samo da se najlakše obavijesti nego i da pokret, u saradnji sa njegovima vođama, vrati u zakonski kolosijek, ukoliko bi pošao pogrešnim putem. Pošto se ovi savezi bave isključivo radničkim pitanjima, to im nije dozvoljena politička djelatnost. Dopušteno im je, međutim, da održavaju uzajamne odnose sa sličnim austrijskim i mađarskim savezima, dok je isključeno priključivanje inostranim radničkim savezima, tj. savezima izvan Monarhije. Ovaj posljednji stav dobio je svoje puno razjašnjenje u izvještaju koji je Zemaljska vlada za BiH uputila Zajedničkom ministarstvu finansija u Beč 21. aprila 1907. godine u vezi sa odobrenjem Pravila banjalučkog prosvjetnog radničkog društva, koje je na osnivačkoj skupštini 10. decembra 1905. dobilo naziv »Međunarodno prosvjetno radničko društvo u Banja Luci«. Naime, Zajedničko ministarstvo finansija bilo je saglasno da se Pravila društva odobre s tim da se iz naziva odstrani oznaka »međunarodno«, jer je u takvom obilježavanju sadržana ideja priključenja internacionalnom radničkom pokretu u inostranstvu, a to je zabranjeno posebnim raspi-

²⁵⁾ O tome opširnije — E. R.: **Prilozi o nacionalnom pitanju**, str. 46—53.

²⁶⁾ ABH — ZVBH — Nr. 2284 — Res — 25. XII 1906.

som Zajedničkog ministarstva finansija.²⁷⁾ To je praktično značilo da je Glavni radnički savez za BiH mogao uspostavljati odnose i saradivati samo sa sličnim savezima unutar Austro-Ugarske Monarhije, dok mu je svako direktno povezivanje sa radničkim organizacijama izvan Monarhije bilo uskraćeno. Naime, politički vrhovi Monarhije, nadležni za poslove BiH, očekivali su, polazeći od lojalnog držanja socijalne demokratije u Austriji i Ugarskoj, da će i saradnja radničkog pokreta BiH sa socijalističkim radničkim organizacijama unutar Austro-Ugarske djelovati u smislu njegove lojalnosti prema politici Monarhije u BiH. S druge strane, vodeći faktori u Zajedničkom ministarstvu finansija nisu bili sigurni kakav sadržaj, smisao i karakter mogu da dobiju veze bosanskohercegovačkog radničkog pokreta sa radničkim organizacijama izvan Monarhije i zbog toga su takvo povezivanje zakonski onemogućili.

Oslanjajući se na uspjehe radničkog pokreta u majskim štrajkovima 1906. godine, Glavni radnički savez mogao je sada da pristupi podizanju novih organizacija, njihovom širenju, razvijanju i usmjerenju na najvažnija pitanja, koja su pred radnike postavljali teški uslovi rada, kao što su niske najamnine, problemi zaštite na radu, jeftine ishrane, osiguranja, smještaja itd. Sa dobrim razlozima mogao je radnički pokret BiH da računa na svoju dalju afirmaciju i potvrđivanje u predstojećem razdoblju. Istovremeno, organi okupacione uprave, pouzdajući se u svoju dobro proučenu i pripremljenu taktiku prema radničkom pokretu, liberalnu dok se kreće u tijesnom kolosijeku zakona, a neumoljivo strogu pri pokušaju da krene širim putem, smatrali su da, zbog svoje male snage i društvenog uticaja, radnički pokret ne može postati opasan za politiku Monarhije u BiH.

Uspjeh radničkog pokreta imao je snažnog odjeka i u krugovima kapitalista, koji su pred očima imali u prvom redu postizanje što većih profita putem maksimalnog iscrpljivanja radne snage i minimalnih najamnina, a događaji od 4. i 5. maja 1906. pokazali su da stopa profita zavisi od odnosa snaga obadva faktora proizvodnje, vlasnika produkcioni sredstava i radnika, neposrednih proizvođača, a ovaj odnos je često nestabilan i promjenljiv. Uspjeh radnika u majskim štrajkovima probudio je i među poslodavcima potrebu da stvore svoju organizaciju kao instrument za zaštitu svojih interesa pred rastućom snagom organizovanog radničkog pokreta.²⁸⁾ Tako je u januaru 1907. osnovano »Društvo poslodavaca BiH«, što je predstavljalo ozbiljno upozorenje GRS-u da radnički pokret očekuje nove i oštre borbe sa neuporedivo jačim klasnim protivnikom.

Pod rukovodstvom svojih sindikalnih organizacija, radnici su nastavili borbu u preduzećima za učvršćenje uspjeha majskih štrajkova i za dalje poboljšanje uslova rada. U mnogim pogonima radilo se za

²⁷⁾ ABH — ZVBH — Nr $\frac{54.200}{I-K}$ 21. april 1907.

²⁸⁾ Arhiv KP BiH, tom II; Izvještaj tajništva Glavnog radničkog saveza za II redovni kongres, str. 36.

niske najamnine i dalje dnevno preko 10 sati, kao, npr., u drvnoj i metalnoj industriji. Zahvaljujući štrajkovima i drugim oblicima borbe tokom 1907. i 1908. godine, u mnogim fabrikama i preduzećima uvedeno je 9-satno radno vrijeme — u rudarstvu, željeznicama, pivarskoj industriji, grafičkim preduzećima i dr. Štaviše, radnici Duhanske tvornice u Sarajevu i radnici na pećima u Tvornici karbita u Jajcu postigli su 8-satno radno vrijeme.²⁹⁾ Pokret je tražio uspostavljanje 9-satnog radnog dana i u drugim proizvodnim granama i pogonima, a na dnevni red postavljeno je i pitanje osnivanja okružnih bolesničkih blagajni radi osiguranja i zaštite radnika u slučaju bolesti. Početkom 1908. godine, sarajevski radnici istakli su zahtjev opšteg prava glasa za izbore Gradskog vijeća, jer su smatrali da je, zbog ekonomskih pitanja kojima se bavi, rad ovog gradskog tijela veoma značajan sa stanovišta radničkih interesa. Isto tako, na konferenciji 24. januara (koju je sazvao GRS data je inicijativa da se pristupi pripremama za pokretanje stalnog radničkog lista za kojim je pokret u usponu osjećao veliku potrebu, a nju je tada pokrивao dobavljanjem i rasturanjem **Slobodne Riječi**, organa Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije³⁰⁾). Pored toga, Izvještaj za II kongres GRS-a mogao je konstatovati da su sredinom 1908. godine bila 3.772 sindikalno organizovana radnika i da je u prvomajskim proslavama u BiH uzelo učesća preko 6.000 radnika. Međutim, zanimljiva je ocjena u izvještaju prema kojoj je »ovogodišnja majska proslava radničkog praznika 1. maja prošla mirno i dostojanstveno, što je znak, da je radništvo shvatilo modernu borbu za boljitak cjelokupnog podjarmljenog proletarijata«, iz čega se vidi da su u Glavnom radničkom savezu BiH u to vrijeme vladali pogledi koji su, po uzoru na socijalistički pokret u Monarhiji, u prvom redu u Austriji, lišeni svakog prevratničkog duha i u kojima su dominirali lojalnost i oportunitet vodećih ljudi GRS-a prema vladajućim političkim faktorima u BiH.

Novi uspjesi radničkog pokreta nisu izazvali zabrinutost kod organa okupacione uprave. Naprotiv, oni su nastavili da smireno prate i analiziraju pojave i tendencije u redovima radništva, prvenstveno u velikim preduzećima i pogonima. Treba naglasiti da ove njihove ocjene potvrđuju da su na čelu kotarske i okružne administracije stajali izrazito sposobni ljudi, koji su znali da zauzmu najbolje stanovište svoje klase i da aktivno učestvuju u izgradnji radničke politike najodgovornijih organa Monarhije u BiH. U tome smislu može kao primjer da posluži izvještaj kotarskog predstojnika u D. Tuzli Wagnera o štrajku radnika u Lukavcu u kome on daje svoje mišljenje o radničkom pokretu u BiH i odnosu okupacione vlasti prema njemu. U vezi sa ovim štrajkom kotarski predstojnik Wagner nalazi da su radnike, koji su »dobri i poštenji«, zaveli profesionalni podstrekači, pa je dužnost vlasti da ih zaštite od pokušaja zavodjenja. To ona može postići primjenom strogih mjera prema profesionalnim buniteljima i na taj način odvojiti poštene radnike od njih. »Stvari koje potpuno vrijede za engleske i njemačke radnike, apsolutno ne vrijede za bosanske radnike, koji se

²⁹⁾ Ibidem, str. 39.

³⁰⁾ Ibidem, str. 41.

regrutuju iz zemljoradničkog stanovništva. Kada ovdašnji radnici pođu u škole i steknu potrebno specialno stručno znanje, tada će se oni izjednačiti sa ostalim radnicima. Dotle mora proći još jedna generacija i oni treba da budu pod starateljstvom i samo korak po korak dobijace samostalnost... Vlast koja je takoreći do sada bila staratelj stanovništvu, sigurno će sa najvećom objektivnošću zastupati pravedne želje radništva i svjesna svoje dužnosti, odgoja i obrazovanja stanovništva, stvoriće između radništva i poslodavaca sporazume i odnose, koji će obadviije strane učiniti zadovoljnim...«³¹⁾

Bez obzira na slabosti koje je u svome razvoju nužno ispoljavao, radnički pokret, zahvaljujući postignutom napretku, nije prestao da izaziva interesovanje nacionalnih političkih krugova i organizacija. Njima nikako nije išlo u prilog cijepanje nacionalnih snaga, pa su iznova pokušavali da oko nacionalne političke platforme okupe što više radnika iz reda svoje nacije.

U srpskim političkim krugovima razmatrala se ideja o osnivanju nacionalnog srpskog radničkog udruženja, a s tim u vezi bilo je u socijalističkoj radničkoj organizaciji nagovještaja da se priprema secesija srpskih radnika. Ovu tendenciju ocjenjivali su organi austrougarske uprave pozitivno, smatrajući da će kao protuteža raznim nacionalnim aspiracijama u radničkom pokretu doći do jačanja internacionalne radničke organizacije.³²⁾ Ova nastojanja srpskih političkih krugova bila su predmet posebnog izvještaja koji je Zemaljska vlada za BiH uputila Zajedničkom ministarstvu finansija početkom juna 1908. u kome se tvrdi da srpsko radništvo koje pripada socijaldemokratskim savezima stoji pod uticajem radikalnih srpskih elemenata okupljenih oko **Srpske Riječi, Naroda, Musavata** i ranije **Otađbine**. To je, po ocjeni Zemaljske vlade, pokazao najnoviji pokret među radništvom željezničkih radionica, jer su domaći radnici, pretežno srpski, podržavali stanovišta koja su otežavala svako pregovaranje i sporazume.³³⁾

I muslimanski politički krugovi činili su takođe nove napore da u redovima radnika Muslimana ostvare što veći uticaj i okupe ih na ideji opštemuslimanskog jedinstva. S tim u vezi početkom marta 1908. održana je skupština radi osnivanja muslimanske zanatlijske i radničke organizacije, na kojoj su naročito aktivni bili predstavnici opozicione struje među muslimanskim političarima Šerif Arnautović, Mahmud-beg Fadilpašić i Mustaj-beg Halilbašić³⁴⁾. Na završetku svoga rada, ova skupština je izabrala članove muslimanskog egzekutivnog komiteta za počasne članove udruženja, čime je pokazala da briga o opštemuslimanskim interesima, čiji su neodvojivi dio i posebni interesi muslimanskih zanatlija i radnika, treba isključivo da pripada feudalnom muslimanskom političkom vrhu.

³¹⁾ ABH — ZMF — GZ 1802 — 8. II 1908.

³²⁾ ABH — ZVBH — No 1135 res — 11. III 1908.

³³⁾ ABH — ZVBH — No 2824 — res. 6. juni 1908.

³⁴⁾ ABH — ZVBH — No 1016 — res. 6. III 1908.

Radnički pokret BiH nosio je, bez sumnje, na sebi pečat osnovnih protivrječnosti bosanskohercegovačkog društva, ispoljavajući težnju da, u skladu sa sopstvenim snagama, utiču na rješavanje životnih pitanja radništva. Pri tome on se koristio svim oblicima borbe koje mu je nudio njegov realni položaj. Proslava 1. maja 1908. bila je prilika da se pokaže koja su pitanja zaokupljala radništvo i kakav su uticaj imala radnička udruženja i savezi na radnike. Po odobrenju vlasti, održani su radnički zborovi u Sarajevu i drugim radničkim centrima i svi su protekli, prema izvještajima upravnih organa i na njihovo zadovoljstvo, bez incidenata i policijskih intervencija. Vlada je imala primjedbe samo na zbor radnika u Sarajevu, na kome je govorio zagrebački student Rudolf Cistler. U izvještajnom telegramu koji je Zemaljska vlada uputila Zajedničkom ministarstvu finansija navodi se da je Cistler u svome govoru austrougarsku vlast nazvao gnusnom državnom reakcijom, koja u Bosni provodi politiku tamnice, pa stoga dosljedni revolucionari moraju da se suprotstave bosanskim tiranima, koji su, po njemu, odgovorni što je stanje u zemlji mnogo gore nego za vrijeme turske vlasti. U telegramu se zatim kaže da su majske svetkovine hrvatskog radništva protekle u uzornom redu.³⁵⁾ Iscrpan izvještaj o prvomajskoj proslavi podnio je Zemaljskoj vladi početkom juna. vladin komesar za grad Sarajevo i u njemu se pretežno zadržao na izjavama radnika u kojima oni ističu da postojeća Vlada ne valja i da radnici treba sami da vladaju, da država mora dati jednaka prava svima građanima, radnicima kao i bogatašima; u svijetu će se ostvariti mir kada narodi budu sami sabom vladali; vojska mora biti socijalistička, pa neće pucati na radnike itd. Na osnovu ovih parola, koje su kružile među radnicima, vladin komesar za grad Sarajevo zaključio je da su radnike obuzele revolucionarne i prevratničke ideje i da, po njegovom mišljenju, stvari Monarhije u BiH od toga prijeti ozbiljna opasnost, da zemlja ide u susret ozbiljnim vremenima i sl. Međutim, iako je, po njemu, situacija bila bremenita opasnošću, on smatra da bi bilo pogrešno ići na raspuštanje radničkih organizacija, jer one u BiH moraju proći ovaj proces, kao što su ga ranije prošle radničke organizacije u drugim zemljama. Sada je važno da se radnički pokret obuzdava pomoću statuta radničkih udruženja i saveza, a vlast za eventualna odstupanja ima odgovorne ličnosti, koje moraju nastojati da radničke organizacije ne dođu u sukob sa vlašću. Raspuštanjem organizacija, uprava bi se odrekla ovih prednosti, a tada bi, mjesto organizacija koje stoje pod njenom kontrolom, vlasti imale posla sa tajnim, nekontrolisanim i neodgovornim podstrekačima.³⁶⁾ Pošto se obavijestio o radničkim prvomajskim zborovima i manifestacijama i pogledima Vladinog komesara za grad Sarajevo o radikalnim tendencijama u radničkom pokretu, zajednički ministar finansija Burijan u dopisu Zemaljskoj vladi za BiH izrazio je svoju saglasnost sa ocjenom da agitacija u duhu socijalističkih ideja očigledno u radništvu ima uspjeha, ali pri tome on upozorava Vladu na iskustvo

³⁵⁾ ABH — ZVBiH — No 646 Pr. BiH 1908.

³⁶⁾ ABH — ZVBiH — Präs.; No $\frac{2824}{res.}$ a, 6. 6. 1908.

da radničke organizacije u prvom razdoblju svoga postojanja nastupaju većinom radikalno, dok pod uticajem realnih odnosa ne dođu do saznanja o nedostižnosti njihovih ideala i svoju politiku ne počnu da prilagođavaju onome što je ostvarljivo. Pošto je ukazao da takav razvoj treba očekivati i u socijalističkom radničkom pokretu BiH, tj. njegovo prilagođavanje realnim odnosima, Buriijan je izrazio veliko interesovanje prema nacionalnom fenomenu i njegovom uticaju u radničkom pokretu i u toj vezi tražio od Vlade da prati sve važnije događaje i karakteristične pojave u radničkom pokretu.³⁷⁾

Drugi kongres Glavnog radničkog saveza trebalo je da se održi 7. i 8. juna 1908. u Sarajevu na koji su kao gosti bili pozvani i delegati radničkih saveza Austrije, Mađarske, Hrvatske i Srbije. Međutim, organi uprave vratili su Vitomira Koraća i Luku Pavićevića preko granice ne dozvolivši ni da uđu u Sarajevo.³⁸⁾ Ovaj postupak Vlade prema gostima Kongresa silno je ogorčio delegate i oni su u svojim istupanjima i protestima oštro napadali upravu optužujući je da je odgovorna što se, po prilikama koje u njoj vladaju, BiH može upoređivati sa Azijom, a ne sa kulturnim zemljama. To je izaslaniku gradske uprave bilo dovoljno da donese odluku o raspuštanju Kongresa.³⁹⁾ Organizatori Kongresa, predstavnici GRS-a, pokazali su očigledno nedostatak političke zrelosti i iskustva u rukovođenju radničkim pokretom. To su organi uprave tačno vidjeli, i bez sopstvenog političkog rizika, zadali udarac bosanskohercegovačkom radničkom pokretu, primoravajući ga da se kreće kolosijekom određenim radničkom politikom najviših organa austrougarske uprave u BiH.

Protjerivanje stranih delegata iz BiH, koji su putovali na Kongres GRS-a i zatim raspuštanje Kongresa izazvalo je proteste socijaldemokrata u Monarhiji. Socijaldemokratski poslanici Adler, Nemeč i Pittoni podnijeli su u Parlamentu interpelaciju Vladi tražeći objašnjenje zbog raspuštanja radničkog kongresa u BiH. Odgovor na interpelaciju dao je zajednički ministar finansija Buriijan, koji je tom prilikom učinio kraći osvrt na razvoj radničkog pokreta u BiH. Poslije 1906, kaže tu Buriijan, među radnicima je došlo do življeg rada na osnivanju organizacija. U međuvremenu nastala su 63 radnička društva, koja služe interesima organizovanog radništva. Zemaljska vlada za BiH saznala je za najavljeno učešće više predstavnika austrijskih, mađarskih, hrvatskih i srpskih sindikata na kongresu GRS-a, koje ona nije mogla da odobri, jer to nije bilo predviđeno Statutom GRS-a za BiH. Naime, polazeći od državno-pravnih i državno-političkih interesa zemlje, Statut GRS-a svaku društvenu aktivnost ograničava na članove koji imaju prebivalište u BiH. Osim toga, Zemaljska vlada bila je obaviještena da su pojedini inostrani delegati namjeravali povesti agitaciju među radnicima za pokretanje generalnog štrajka, što je ona, u interesu sta-

³⁷⁾ ABH — ZMF — Präs. — No 866 Pr. BH 6. juli 1908.

³⁸⁾ ABH — ZVBH — No $\frac{860}{\text{Pr. BH}}$ Präs 6. juni 1908.

³⁹⁾ ABH — ZVBH — No 99504—I—K 11. juni 1908.

bilnosti političkog položaja, čvrsto bila riješena da spriječi.⁴⁰⁾ Pokretanje diskusije o položaju radništva i radničkog pokreta BiH u Delegacijama Carevinskog vijeća na inicijativu austrijskih socijaldemokratskih poslanika, primljeno je među vodećim ljudima GRS-a kao značajna pomoć stvari bosanskohercegovačkih radnika, jer se čula »iskrena riječ za boljitak radništva na zakonodavnom mjestu najvišeg foruma.«⁴¹⁾

Međutim, Austro-Ugarska Monarhija je na širokom planu svoje bosanske politike dovršavala pripreme za aneksiju BiH, koja je u građanskim političkim krugovima postala nacionalno i političko prvorazredno pitanje. Srpska, hrvatska i muslimanska štampa punila se napisima o aneksiji, izražavajući u njima poglede svojih nacionalno-političkih organizacija. Vladajući faktori znali su da će ovaj poduhvat imati u BiH slabu podršku i da će naići na široko protivljenje pojedinih nacionalnih i vjerskih grupacija. Stoga im je, svakako, bilo stalo da moguća žarišta otpora učine neutralnim i tako uklone sa aktivne političke scene. Jednim slabim udarcem, kao što je raspuštanje samog Kongresa GRS-a, ona je sa tog puta, kao eventualnu i neizvjesnu prepreku, potisnula radnički pokret. Stoga u vrijeme aneksije sa te strane nije bilo ni oponiranja ni otpora. Takvim svojim držanjem socijalistički radnički pokret je sam doprinio što se u javnosti stvorilo i dosta dugo održavalo mišljenje o njegovoj anacionalnoj orijentaciji, prividnoj opoziciji i stvarnoj lojalnosti austrougarskoj upravi. U istorijskim izvorima nema potvrde da je radnički pokret BiH javno deklarirao i formulisao svoje neutralno držanje prema aneksiji. On je, de facto, prećutno primio aneksiju kao realnost, kao svršen čin, prema kome je on nemoćan, kao produženje stvarnog stanja u kome se promijenila samo forma. Takvo držanje radničkog pokreta prema aneksiji u trenutku njenog provođenja bilo je sasvim logično i u skladu sa osnovnom linijom njegovog dotadašnjeg razvoja. On se formirao kao pokret radničke klase, koji svoj istorijski smisao nalazi u dogmatski shvaćenoj borbi protiv buržoazije i kapitalističkog društvenog poretka, pa zbog toga nije bio spreman da prihvati i podržava nacionalističke parole opozicionih buržoaskih i feudalnih partija i da se tako s njima zajedno nađe u buržoasko-feudalnom nacionalističkom taboru. S druge strane, od prvih dana svoga postojanja i aktivnosti, radnički pokret suprotstavljao se proturadničkoj politici organa austrougarske uprave, koji su ga u njegovom razvoju pritiskivali, zaustavljali i odupirali mu se ugnjetavajući ga zajedno sa kapitalističkim vlasnicima, pa iz prirodne klasne opozicije režimu nije mogao preći na pozicije podrške i odobravanja njegove politike koju je u sebi sadržavala i nosila aneksija BiH. Napokon, ako je htio da očuva teško postignute uspjehe u doaneksionom razdoblju, radnički pokret bio je više sklon da sa terena borbe za ekonomske interese radnika ne prelazi na teren borbe za njihove političke zahtjeve, koje nije bio još ni formulisao, što, u stvari, znači da još nije bio osposobljen za vođenje borbe na političkom terenu.

⁴⁰⁾ ABH — ZVBH — Präs., No 3521 — 14. 7. 1908.

⁴¹⁾ Arhiv KP BiH, tom II, str. 41.

U izvještaju o stanju radničkog pokreta u BiH u 1908. godini, koji je Međunarodnom sindikalnom savezu dostavio sekretar GRS-a Franjo Raušer, kaže se da su »privredna kriza, aneksija i ratna buka« nanijeli mnogo štete mladim radničkim organizacijama. Međutim, poslije ukidanja apsolutističko-birokratskog režima i svrstavanja BiH »u red ustavnih zemalja« u GRS-u nadaju se da će još više moći da rade »u svim oblastima emancipacije.«⁴²⁾ Izvještaj GRS-a za 1909. godinu vraća se na ove momente i privrednu krizu 1908. godine objašnjava »aneksionom pustolovinom« za kojom je slijedila »ratna buka«, čije je stišavanje dovelo do popuštanja krize sredinom 1909. godine.⁴³⁾ Tako je aneksija označila »kraj apsolutističko-birokratskog režima« i najavljivala razdoblje »ustavnog« pokreta, u kome će radnički pokret, po mišljenju Raušera, imati povoljnije uslove za razvoj, što će se pokazati odmah poslije smirivanja ratne buke koju je izazvala »aneksiona pustolovina«. Očigledno, u radničkom pokretu BiH preuzeta je terminologija austrijskih socijaldemokrata, a sa terminologijom i njihov tretman aneksije. U istom smislu i tim rječnikom govori se o aneksiji BiH u pogledu rezolucije koji su u Delegacijama Carevinskog vijeća u decembru 1908. godine podnijeli socijaldemokratski poslanici Austrije na čelu sa šefom austrijske socijalne demokratije dr Viktorom Adlerom i u kome se povodom aneksije kritikuje spoljna politika Monarhije.⁴⁴⁾

Za razliku od radničkog pokreta socijalističke orijentacije, koji je primio aneksiju kao realno stanje, dio radništva hrvatske narodnosti, koji je bio okupljen u Organizaciji radnika Hrvata i stajao pod uticajem politike nadbiskupa Šadlera, pružio je punu podršku aneksiji BiH. U telegramu koji je »Njegovom Carskom i Kraljevskom Apostol-Veličanstvu« uputio Kongres organizacije radnika Hrvata BiH povodom 60-godišnjice »sretnog vladanja« izjavljuje se »nepokolebljiva vjernost i odanost hrvatskog radništva Njegovom veličinstvu i moli da hrvatsko radništvo uzme u očinsku zaštitu kod provođenja izbornog reda.«⁴⁵⁾ Proaneksionističko opredjeljenje ove radničke organizacije potvrđuje kako je dio radništva u BiH lako postajao plijen nacionalističke i klerikalne politike ultrareakcionarnih elemenata i kako je teško napredni radnički pokret morao da probija i krči sebi put u zaostaloj i nerazvijenoj sredini, kakvu je predstavljalo bosanskohercegovačko društvo na početku XX-og stoljeća.

Ljudi koji su mu stajali na čelu i pokazivali najviše preduzimljivosti vodili su radnički pokret socijalističkim pravcem kako su znali i mogli. Njihova teoretsko-politička spremnost bila je ograničena skromnim mogućnostima, a radijus djelatnosti radničkog pokreta i njegovih

⁴²⁾ **Sindikalni pokret 1903—1912 u Srbiji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni i Hercegovini** — Preveo sa njemačkog Mihailo Todorović — izdanje »Rad« — Beograd — 1950, str. 112.

⁴³⁾ Ibidem, str. 113.

⁴⁴⁾ Die Sozialdemokratie und der Frieden — Reden der sozialdemokratischen Abgeordneten über die bosnische Frage und die Kriegsgefahr — Wien — 1909. (str. 6—7).

⁴⁵⁾ ABH — ZMF — Telegramm an Kabinetts — Kauzlei, 16. 11. 1908.

vanbosanskih veza omeđen čvrstim odredbama okupacione uprave. Pomicati i proširivati te granice, nije bilo lako. Zato je svaki postignuti rezultat pretpostavljao i sadržavao izvanredne napore i imao utoliko veći i trajniji značaj. U toku 1908. g. pravci pokreta vrlo živo su radili na osnivanju Socijaldemokratske stranke BiH. Najvažniji zadatak u tom pravcu bio je da se pripremi predlog partijskog programa. Pošto je taj posao bio završen, 27. decembra je sazvana radnička skupština u Sarajevu koja je usvojila Program SDS BiH. Sastavljen po uzoru na Hajnfeldski program austrijske socijalne demokratije, ovaj program bio je, uglavnom, rezultat rada istaknutih socijaldemokratskih radnika porijeklom iz Monarhije. To se vidi već i iz sastava Predsjedništva skupština, koji su sačinjavali: predsjednik Fatner, zamjenik predsjednika Baumgartner, zapisničari Lajtner i Jakšić, a skupštinu je umjesto oboljelog Rajtera otvorio Strejc. Referat o programu podnio je na srpsko-hrvatskom jeziku Franjo Raušer, a zatim je donesena Rezolucija u kojoj se kaže da je okupljeno radništvo primilo program SDS BiH.⁴⁶⁾

Poslije skupštine u Sarajevu, održane su 7. marta 1909. skupštine u većim radničkim centrima na kojima je također razmatran program SDS BiH. Inicijativa za održavanje ovih radničkih skupova protekla je od organizatora sarajevske skupštine, što se vidi iz identičnog programa i rezolucija koje su na ovim skupštinama usvojene kao i istog termina — 7. marta — kada su održane. U Mostaru skupštini je prisustvovalo 150 radnika. Referent je i ovdje bio Franjo Raušer, koji je govorio o tome »šta hoće socijaldemokrati«. U svome izlaganju on se zadržao na sljedećim zahtjevima: povećanje nadnica, zakonsko regulisanje radnog vremena, sloboda štampe, besplatno školovanje djece do navršene 15 godine života, odvajanje crkve od škole i crkve od države, jednako i trajno pravo glasa za građane oba spola sa 20 godina itd. Poslije izlaganja F. Raušera, prihvaćena je rezolucija u kojoj se kaže da »velika radnička skupština obdržavana u Mostaru 7. marta 1909. priznaje izdani program SDS BiH, te se obvezuje da će svim sredstvima raditi na njegovu izvršenju. Za postignuće ciljeva istaknutih u programu, stranka će se služiti svim zakonitim sredstvima, te ujedno skupština osuđuje svaki zakulisni rad. Naročito će se stranka svim mogućim sredstvima boriti za opće jednako, neposredno i tajno pravo glasa«. Osim toga, Raušer je govorio i o internacionalnom karakteru Socijaldemokratske stranke, koja svim nacijama priznaje jednaka prava. Kada je razvijao misao da je »religija privatna stvar čovjeka«, iz pozadine je, izvještava kancelist Wenzel, ustalo 8—10 Srba i napustilo skupštinu.⁴⁷⁾ 7. III 1909, sa istim dnevnim redom, održana je radnička skupština u Donjoj Tuzli, kojoj je prisustvovalo oko 300 radnika. Skupština je također usvojila rezoluciju kojom se prihvata program SDS BiH.⁴⁸⁾ Skupštini u Kobiljdonu prisustvovalo je oko 150 lica, a referat

⁴⁶⁾ Arhiv grada Sarajeva — Vladin povjerenik za glavni grad Sarajevo — No 25246 — Am 28. XII 1908.

⁴⁷⁾ ABH — ZVBH — Präs. — No 47604/1909.

⁴⁸⁾ ABH — ZVBH — Präs. — No 49.355/1909.

o programu održao je Jozef Strejc, koji je težište svoga izlaganja postavio na pitanje izbornog prava za Sabor i pokušao da kritikuje militarizam i propagira antimilitarizam, što mu je izaslanik vlasti zabranio.⁴⁹⁾

Izvjestaji, koje su izaslanici vlasti dostavili Zemaljskoj vladi o održanim radničkim skupštinama pokazuju da one nisu posvetile veću pažnju nacionalnom problemu, iako je njegova aktuelnost u političkom životu BiH nesumnjivo bila velika. Ni sam program nije takvu diskusiju posebno sugerisao. Poput svog Hajnfeldskog uzora, ovaj program SDS BiH daje o nacionalnom pitanju, ukoliko o njemu kao takvom uopšte može biti riječi, nekoliko sasvim principijelnih stavova. Tako već tačka 1. programa sadrži sljedeće stanovište: »Socijalno-demokratska stranka Bosne i Hercegovine je interenacionalna stranka, ona osuđuje svaku prevlast narodnosti, kao što i poroda — plemena — posjeda i podrjetla, te izjavljuje da borba protiv izrabljivanja i političke podjarmljenosti mora biti internacionalna — kao što je izrabljivanje i političko podjarmljivanje samo.«⁵⁰⁾ Interesantno je da se Program takođe završava stavom koji se najopštije tiče ovoga pitanja: »Dok se Soc.-Dem stranka Bosne i Hercegovine u zajednici sa socijalističkim strankama svih kulturnih zemalja bori kroz sredstva klasne borbe, za ukidanje klasa i njenih klasnih opreka, da na ovom mjestu solidarnost svih naroda postavi, to će one svojom pobjedom i nacionalne opreke dostraniti i solidarnost svih naroda privesti.

Ovim izbavlja internacionalna Soc.-Dem. stranka narodnosti od prokletstva militarizma i rata i donosi im sa oslobođenjem iz bijede i brige — mir i bratstvo, za zajedničko obrađivanje i naobražavanje cijele kugle zemaljske.«⁵¹⁾ Kao što se vidi, u navedenim programskim stavovima o nacionalnom pitanju govori se sasvim apstraktno, bez pokušaja da se ono, makar u najopštijim crtama, zagleda i postavi u realnim odnosima BiH. Sudeći po ovim izvještajima o radu skupština koje su usvajale program, ne bi se mogao izvući zaključak da se nacionalni problem našao u širem krugu pitanja koja su tada određeniye razmatrana u socijalističkom radničkom pokretu BiH. Pa ipak, neki izvori pružaju podatke da je nacionalna problematika zaokupljala pažnju vodećih ljudi pokreta. U arhivu Komunističke partije Čehoslovačke čuvaju se pisma koja je početkom 1909. godine Franjo Raušer pisao Antoninu Nemecu i na osnovu kojih je moguće određeniye govoriti o interesovanju bosanskohercegovačkih socijalističkih prvaka za nacionalni problem.

U pismu Nemecu od 23. II 1909, Raušer negoduje zbog pisanja bečkih **Radničkih novina (Arbeiter Zeitung — A. Z. —)** o ustavnoj anketi u BiH. »Arbeiter Zeitung« su naime, u notici o završetku ankete objavile da je radnički pokret predlagao da se »ustpostavi radnička kurija sa pravom na dva mandata, dok je srpski radikal zahtijevao opšte

⁴⁹⁾ ABH — ZVBiH — Präs. — No 54.370/1909.

⁵⁰⁾ Arhiv KP BiH, tom II, Program Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, str. 45.

⁵¹⁾ Ibidem, str. 46.

izborno pravo«. U stvari, predstavnici socijalističkog radničkog pokreta nisu uopšte učestvovali u anketi, a »radnički prvak« bio je nacional-kršćanski socijal Džamonja. »Na taj način *Arbeiter Zeitung* nama čine rđavu uslugu, pogotovo kada se ima u vidu da vladini krugovi mnogo drže do njenog pisanja. Što se tiče inicijative za sazivanje jedne zajedničke konferencije, mi nemamo ništa protiv, kaže Raušer, ali nam je ipak trebalo ranije iznijeti tu inicijativu kako bismo znali ko će o nama raspravljati. Jedan drug mi je privatno saopštio, nastavlja Raušer, da se kongres u Ljubljani⁵²⁾ bavio našom rezolucijom, koju smo mi u uskom krugu samo kao privremenu shvatili, i da oni nisu sa njom saglasni... Kada sam nedavno bio u Budimpešti, razgovarao sam sa drugovima Šumajerom i Pitoniem o mogućnosti jedne konferencije, koja bi se bavila Bosnom, pošto je važno i potrebno za partiju u Austriji i Ugarskoj da zauzme pravilno stanovište o ovom pitanju. Međutim, ovakva konferencija ne bi mogla zasjedati u Bosni, jer to sada ne dopuštaju odnosi. Raspravljati i suditi o nama i bez nas, po mome mišljenju nije socijalistički. Mi sami kažemo da u političkom vođstvu nemamo potrebne ljude — ali ovdajšnje odnose poznajemo najbolje mi koji ovdje živimo i cijelu njihovu istoriju mi možemo osvijetliti. — Mi takođe ne znamo ništa o nekoj rezoluciji Jugoslovena ili Hrvata... Kako mi do sada još nismo imali stalnu vezu sa Jugoslovenskom partijom, to budite dobri i obavijestite o ovome druga Kristana. — Ako budemo imali kakav podatak o zajedničkoj konferenciji, onda ćemo o tome moći da iscrpno govorimo. — Bez obzira na to mi smo imali u vidu takvu konferenciju, ali za kasnije, dok se malo učvrstimo — sada smo tek u početnom stadiumu... Na kraju mogu vam saopštiti da smo za 7. III sazvali šest narodnih skupština u većim mjestima u cilju agitacije za partiju — vidjećemo kako će se vlada u tome ponašati. Inače sve je u redu. Sa najsrdačnijim pozdravom Vama, porodici i drugovima, Vaš Raušer«⁵³⁾

Navedeno pismo predstavlja dragocjen izvor nastao u značajnom momentu razvoja socijalističkog pokreta BiH o nekim njegovim aktuelnim problemima, kao i o pitanjima odnosa među socijaldemokratskim partijama jugoslovenskih zemalja unutar Austro-Ugarske Monarhije. Iz njega doznajemo da je socijalistički radnički pokret u BiH imao u početku 1909. kritičke primjedbe na pisanje lista »*Arbeiter Zeitung*« o političkim prilikama u BiH. Međutim, najznačajnije pitanje koje se u pismu razmatra jeste pitanje zajedničke konferencije jugoslovenskih socijaldemokratskih partija koja bi bila posvećena položaju BiH. Raušer kaže da su u Sarajevu saglasni sa takvom inicijativom, ali prigovara što o toj inicijativi nisu obaviješteni. Iz teksta se može pretpostaviti da je ovaj prigovor upućen drugovima u Ljubljani. Veoma je

⁵²⁾ Na VII zboru JSDS 31. I — 2. II 1909. u Lubljani E. Kristan je kritikovao bosansku socijalnu demokratiju što se zalaže za »autonomiju Bosne v zvezi austro-ugarskih autonomnih dežal«. (Zgodovski Arhiv KPJ — tom V — Beograd 1951, str. 171).

⁵³⁾ Archiv Ustav Dejin Komunističke partije Čehoslovačke (UDKSČ) Sbirka č. 42; signat. č. 209/193 I—15. Pismo F. Raušera Antoninu Nemeću — Sarajevo 23. II 1909 — Pismo je sastavljeno na lošem njemačkom jeziku, na izvjesnim mjestima je nejasno i ja sam ga ovdje dao u slobodnijem prevodu, nastojeći da sačuvam njegov tačan smisao.

interesantan podatak da je Raušer u Budimpešti razgovarao sa austrijskim socijalistima Šumajerom i Pittonijem o sazivanju jedne (jugoslovenske) socijalističke konferencije, koja bi bila posvećena pitanju Bosne i takvu konferenciju obrazlagao potrebom da socijaldemokratske partije u Austriji i Ugarskoj zauzmu pravilan stav o bosanskom pitanju. S tim u vezi značajan je stav u pismu, kojim se podvlači da socijalni demokrati BiH, bez obzira na to što među njima nema dovoljno sposobnih ljudi, ipak najbolje poznaju prilike u Bosni, usljed čega je neophodno njihovo prisustvo i učešće u radu socijalističke konferencije, koja bi razmatrala pitanje o položaju BiH, jer »raspravljati i suditi o nana (tj. o Bosni i Hercegovini — moja napomena, E. R.) i bez nas, nije, naglašava Raušer, po mome mišljenju socijalistički«. Problemi naznačeni u ovom pismu imali su veliku specifičnu težinu i za organizovanje socijaldemokratske partije, sa mnogo većim iskustvom i rezultatima u borbi za socijalističke interese i težnje radničke klase, pa je razumljivo da su svojom težinom jako pritiskivali mladu bosanskohercegovačku socijalnu demokratiju, koja je tek otpočinjala agitaciju među radnicima da pristupaju u njene redove.

Značajno je da se Raušer obratio upravo Nemecu tražeći njegovo mišljenje o pokrenutim pitanjima, kao i posredovanje u pogledu uspostavljanja kontakta bosanskohercegovačkih socijalista sa Jugoslovenskom socijaldemokratskom strankom. Mislim da se to objašnjava činjenicom što je Nemeć, kao socijaldemokratski poslanik u Delegaciji Carevinskog vijeća istupao sa kritikom politike austrougarske uprave u BiH i što je sa dobrim poznavanjem i posebnim interesovanjem govorio o položaju radnika i radničkog pokreta u BiH. Osim toga, Nemeć je i kao jedan od istaknutih rukovodilaca Češke socijaldemokratske patrije mogao imati više razumijevanja za stvari i probleme socijalističkog pokreta u BiH kao i uopšte u jugoslovenskim zemljama Monarhije nego li neki od prvaka njemačke socijaldemokratske partije u Austriji sa kojima još nisu imali razvijene veze i kojima jugoslovenski nacionalni problemi nisu bili tako bliski kao češkim socijalističkim prvacima. Zbog toga nije nikako slučajno da se Raušer sljedećeg mjeseca ponovo obraća Nemecu opširnim pismom, u kome otkriva značajne probleme bosanskohercegovačke socijalne demokratije i zbog čega ćemo ga ovdje donijeti u širim izvodima i u slobodnijem prevodu (pisano je takođe na njemačkom jeziku) iz već navedenih razloga.

Pismo nosi datum 18. III 1909. i odmah na početku pokreće problem nesporazuma između socijalista BiH i Hrvatske. Raušer odbija prigovor da su češki socijalisti odvojili bosanske socijaliste od Zagreba — »to su Zagrebčani sami skrivili«. »Oni ne mogu da ospore, a možda i da shvate kakve ste vi usluge nama učinili, to vidimo i osjećamo mi... Cijeli konflikt potekao je otuda što smo mi tada poslali »Slobodnoj riječi« jedan članak o osnivanju partije. Na ovaj članak dobili smo od druga Demetrovića jedno ordinarno pismo, u kome nas sumnjiče i gdje se kaže da vi ne bojkotirate u listu vlastodržce (**»Pravo Lydu«** je pisao o partiji i na taj način vi ste, prema Zagrebčanima, činili usluge vlastodržcima)... Što se tiče pitanja da li bi se Zagrebčani izjasnili da

mi ne treba da se samostalno organizujemo — mi ne možemo reći ništa određeno, samo toliko da se nešto krije iza kulisa. Isto tako je i sa izlaženjem lista. Oni uvijek kažu da mi nećemo moći egzistirati sa listom i da ćemo pod takvim uslovima korumpirati organizacije, pošto ćemo morati da pišemo prema taktici vlade. Ali neophodnost lista oni nisu mogli soporiti... Mi smo proučili brnsku rezoluciju i ne možemo naći da samo prema njoj što pogriješili ili da smo je prekoračili. Šta više, mi stojimo u suštini na istom stanovištu, ali tvrditi sada nešto čvrsto još se ne može dok se odnosi ne razjasne. Mi zaista ne znamo kako će se Bosna postaviti, prema Austriji ili prema Mađarskoj. Aneksija još nije završena i gospoda iz Zagreba, odnosno iz Beograda bi možda htjela da je okupiraju. U tako značajnom pitanju treba malo sačekati. Ako mi danas ili sutra nekome pripadnemo — dobro, onda ćemo i sa organizacijom pripasti. Odnosi su pak još uvijek kao što su bili ranije. Zagrebčani bi najradije htjeli da mi obustavimo djelatnost i da možda kormilo predamo **Šadlerovoj** partiji, mi ne možemo započetu stvar napustiti i eventualno posmatrati kako nas Šadlerova partija polako sahranjuje. Da li mi sa našom djelatnošću činimo usluge vladi, kako to Zagrebčani tvrde, ne može se još kazati dok se mi strogo pridržavamo okvira programa. Mi konstatujemo, a to smo kazali i Zagrebčanima, da se krije ponešto **partijskog egoizma** i kada je sve pravilno. **Uostalom, mi dolazimo na konferenciju pravo na optužničku klupu...** **Dobili smo poziv na planiranu konferenciju, koja će se održati na uskrš u Ljbljani.** Iz provizornog dnevnog reda mi ne možemo ipak sve saznati, — o čemu će se sve raspravljati i kakvo će se stanovište zauzeti u ovoj prilici. Bilo bi stoga, po mome mišljenju, potrebno i dobro kada bi nam Vi, družo, o tome saopštili Vaše mišljenje (cilj iste), šta Vi mislite koje tačke će se postaviti na konferenciji i kakvi zaključci će se donijeti?... Po mome mišljenju, konferencija neće biti u stanju (još sada) da iz ovog haosa izgradi temeljni princip. Mislim da će biti dobro da se nešto svjetla baci i da partije u taktici prema Bosni budu jedinstvene — jer sve imaju različite poglede — kako bi se stvorila osnova za dalji napredak... Za nas same može biti samo dobro da jedanput znamo kako se zovemo, Jovo ili Mujo.«⁵⁾

Tako se na samom početku bosanskohercegovačka socijalna demokratija našla u veoma složenim odnosima. Njoj je bilo neophodno da sa jugoslovenskim socijaldemokratskim partijama u Monarhiji nađe zajedničko stanovište o pitanju BiH, koje je postalo opštejugoslovensko, i da u tom smislu da svoj doprinos, jer je za rješavanje toga pitanja, sasvim prirodno, ona bila posebna zainteresovana. Međutim, takvoj njevoj potrebi ispriječile su se nepovoljne okolnosti, kao što su odsustvo neophodne veze i saradnje sa Jugoslovenskom socijaldemokratskom strankom i zatim nesporazumi koji su mogli da prerastu u sukobe sa Socijaldemokratskom strankom Hrvatske i Slavonije. Posebno nepovoljnu okolnost predstavljali su u ovom momentu upravo odnosi sa SDS Hrvatske i Slavonije. Tokom više godina hrvatski socijalisti pru-

⁵⁾ Archiv UD KSC — Sbirka č. 42—I—16. — Pismo Franje Raušera Antoninu Nemecu, 18. III 1909.

žali su višestruku pomoć bosanskim radnicima da stvore svoje radničke organizacije, slali su u Bosnu socijalističke agitatore, pripremali i u Bosni širili posebna bosanska izdanja »Slobodne Riječi«, da bi u trenutku političkog konstituisanja bosanskohercegovačkog socijalističkog radničkog pokreta bosanski socijalisti neočekivano sa te strane osjetili nagovještavanje tendencija koje su zadirale u samostalnost egzistencije SDS BiH, o čemu Raušer govori u drugom pismu Nemecu.⁵⁵⁾ Otuda je sasvim razumljivo što u takvim uslovima u bosanskohercegovačkoj socijalnoj demokratiji dominira potpuna dezorijentacija u vezi sa pitanjem Bosne, kao i u pogledu jugoslovenskog pitanja. Na ovom mjestu napominjemo da za naše pitanje posebnu važnost ima Raušerovo kazivanje da je njima, tj. vodećim ljudima bosanskohercegovačkog radničkog pokreta bio poznat Brnski nacionalni program austrijske socijalne demokratije i da su oni prema njemu imali pozitivan odnos. Iz pisma je dalje očevidno da Raušer, koji se može smatrati najznačajnijim čovjekom u radničkom pokretu BiH na kraju 1908. i početkom 1909. dozvoljavao razne mogućnosti u rješavanju pitanja BiH. Ona je, kako kaže Raušer, mogla da pripadne Austriji, ali i Mađarskoj, pa u zavisnosti od toga i SDS BiH bi se pripojila jednoj ili drugoj socijalnoj demokratiji. Što se, pak, tiče jugoslovenske socijalističke konferencije, on moli Nemeca da mu saopšti svoje mišljenje o zaključcima koje ona treba da donese. Ipak, kod svega toga nesnalazjenja, Raušer je pridavao veliki značaj potrebi jedinstvene taktike svih jugoslovenskih socijaldemokratskih partija u pitanju BiH, smatrajući jedinstvo pogleda jugoslovenskih socijalista preduslovom i osnovom za dalji napredak u njihovoj saradnji i uzajamnim odnosima.

Na putu ka svojoj afirmaciji u radništvu izloženom različitim i suprotnim uticajima iz društva, koje je veoma sporo gubilo feudalni lik, a svoju kapitalističku transformaciju plaćalo veoma visokom cijenom, bosanskohercegovački radnički pokret imao je da se bori sa brojnim neprilikama u sopstvenim redovima u težnji da izgradi jedinstvo na socijalističkim idejnim osnovama i da odbije udarce koji su dolazili iz nacionalističkih i klerikalni krugova. Najuporniji protivnici jedinstva radničkog pokreta bili su bez sumnje eksponenti Štadlerove politike, tvorci Organizacije radnika Hrvata, odnosno Matice radnika Hrvata koji su umjeli da vješto povezuju religioznu svijest zaostalog radničkog elementa sa njegovim spontanim socijalnim težnjama protiv kapitalističkog izrabljivanja. U tom pogledu oni su imali uspjeha u industrijskim pogonima sa pretežno hrvatskim radničkim sastavom. O tome svjedoči štrajk vareških radnika koji su 19. aprila 1909. pokrenuli delegati hrvatske radničke organizacije iz Sarajeva. U memorandumu koji su uputili upravi željezare štrajkači su zahtijevali povećanje nadnica, iako su ove kod njih bile na prosječnom nivou nadnice industrijskih radnika u BiH. Izvještavajući o ovome događaju cara, zajednički ministar

⁵⁵⁾ Bez obzira na veliki doprinos socijalističkog pokreta Hrvatske organizovanju i razvoju radničkog pokreta u BiH, ne može se primiti tvrdnja Vitomira Koraća, čija je uloga u tome pogledu takođe neosporna, da je »Socijaldemokratski pokret iz Hrvatske prenesen u Bosnu«. (Vitomir Korać: **Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji** — knjiga treća — Zagreb 1933, str. 340).

finansija podvlači da se radi o štrajku koji je odvažno pokrenut i koji je, po njegovom mišljenju, predstavljao isprobavanje snaga u preduzeću.⁵⁶⁾ Značajno je da je ova aktivnost Organizacije radnika Hrvata u BiH imala podršku ne samo domaćih klerikalnih krugova nego i najuticajnijih predstavnika klerikalnih krugova u Monarhiji. Poznati vođa kršćanskih socijala u Austriji, gradonačelnik Beča dr Karl Lueger, podržavajući zahtjeve strajkača iz vareške željezare, obratio se zajedničkom ministru finansija baronu Burijanu tražeći od njega da primi varešku radničku delegaciju i izađe u susret njenim zahtjevima da se na posao vrati 8 otpuštenih radnika, nadnice povećaju za 20% do 3 krune dnevno, radno vrijeme za sve radnike smanji na 9 sati, a za radnike kod visokih peći na 8 sati dnevno.⁵⁷⁾ Za Luegera je, prije svega, bilo važno da se prihvatanjem ovih zahtjeva ojača među radništvom uticaj Organizacije radnika Hrvata, koja je pripadala klerikalnoj kršćanskosocijalnoj struji. S obzirom na to da je cjelokupno radništvo prvenstveno bilo zainteresovano poboljšanjem materijalnog položaja, ovaj primjer pokazuje da se socijalistički radnički pokret nalazio u nejednakim uslovima i da je morao ulagati maksimalne napore za proširenje svoje osnovne i učvršćenje svojih redova. A to nije išlo lako, naročito ako se ima u vidu da su, pružajući otpor Štadleru, vodeći ljudi Hrvatske radničke organizacije isticali da njihovoj organizaciji mogu da pripadaju radnici svih konfesija u zemlji.⁵⁸⁾

U dubokoj vezi sa njegovim idejno-političkim potrebama, značajan doprinos jačanju socijalističkog radničkog pokreta očekivao se od radničkog lista, čije je gotovo dvogodišnje pripremanje bilo završeno i prvi broj izašao 29. aprila 1909. Pojava **Glasa Slobode**, u čijem je zaglavlju pisalo da je organ SDS BiH, obilježava značajan momenat u istoriji radničkog pokreta BiH. Bila je to potvrda da je u razvoju bosanskohercegovačkog radničkog pokreta postignut onaj nužni stepen organizovanosti i socijalističke svijesti u kome je izražena njegova sopstvena unutrašnja snaga kao značajan faktor daljeg uspona. Tako je **Glas Slobode** istovremeno i rezultat prethodnog razvoja i instrumenat daljeg razvoja socijalističkog pokreta radničke klase BiH. U uvodniku prvog broja naglašava se uloga lista u razvijanju socijalističke svijesti radništva i zatim kaže: »Do pre kratko vrijeme naš pokret je bio isključivo strukovni. No u zadnje vrijeme, kada su naviještene ustavne prilike u ovim zemljama, mi smo počeli i sa političkim radom. Osnovali smo socijalno-demokratsku stranku Bosne i Hercegovine, izdali njen program, te pokretanjem »Glasa Slobode« idemo još jedan korak naprijed, jer će se »Glas Slobode« boriti, kako za ekonomska, tako i za politička prava radničke klase.

Zadaća koju naš list ima velika je. No glavna svrha će mu biti prosvjeđivanje radnika, širiti nauku socijalizma, dokazivati potrebu

⁵⁶⁾ ABH — ZMF, No 1080 — Pr. BiH — 1909.

⁵⁷⁾ ABH — ZMF (?) No 1386 Pr. BH 190.

⁵⁸⁾ ABH — ZVBH, Präs., No $\frac{148070}{1909}$

razrade borbe, te svestrano štititi interese radničke, držeći se uvijek socijalno-demokratskog programa, kao jedinog puta kojim se može radnička klasa osloboditi od kapitalističkog ropstva... Osim borbe za opće pravo glasa »Glas Slobode« će se boriti za **narodnu slobodu (podvukao E. R.)** u najširem smislu, za slobodu štampe, za slobodu sastajanja i udruživanja, za potpunu nezavisnost sudova i mnoge druge slobode, koje su neminovno potrebne **za pravilan razvitak jednog naroda²⁹⁾** (podvukao E. R.).

Pada u oči da se početak političkog djelovanja u radničkom pokretu povezuje sa najavljuvanjem ustava, a konkretna politička aktivnost veže za SDS BiH i njen program, koji je prihvaćen na više radničkih skupština. Tako se sa »Glasom Slobode« kao organom SDS BiH dovršilo političko konstituisanje socijalističkog radničkog pokreta. Sa Glavnim radničkim savezom kao oblikom sindikalne organizacije, sa svojom Socijaldemokratskom strankom i, napokon, sa svojim socijalističkim listom moderni radnički pokret BiH ulazi u novu fazu klasne borbe, kada se pred njim, pored krupnih ekonomskih, nalaze i veoma složeni politički zadaci.

Dok je Hajnfeldski program SDS BiH iz decembra 1908. u najopštijim formulacijama izrazio stanovište stranke prema pitanju odnosa među narodima i pri tome odbacivao svaku prevlast jednog naroda nad drugim, daleko i od nagovještaja realnih odnosa u kojima se program imao ostvarivati, uvodnik prvog broja »Glasa Slobode« situiran je u konkretnoj stvarnosti BiH i traži njeno mijenjanje ispunjavanjem savim određenih zadataka. Društveno-političke okolnosti u kojima je morao da djeluje — uporedno postojanje feudalnih i kapitalističkih društvenih odnosa, nepostojanje elementarnih demokratskih prava i sl. — učinile su da je »Glas Slobode« među prve zadatke svoje i socijalističkog radničkog pokreta postavio one koji su istorijski tvorili programsku osnovu nacionalnog pokreta za građanske slobode. Dok se u programu apstraktno i više nego škrto govori o pravu naroda na slobodan život, u uvodniku se nabrajaju konkretni zadaci koji čine akcioni politički program radničke klase BiH i njene socijalne demokratije: borba za opšte, jednako, neposredno i tajno pravo glasa, za slobodu štampe, slobodu sastajanja i udruživanja, za nezavisnost sudova itd. i zatim naglašava da ispunjavanje ovih zahtjeva osigurava neophodne pretpostavke »za pravilan razvitak jednog naroda«. Poslije aneksije, kada je najavljeno da će BiH dobiti ustav, socijalistički radnički pokret uporno je zahtjevao demokratski ustav sa demokratskim parlamentom koji će zastupati interese cijelog naroda i dosljedno se suprotstavljao politici austrougarske uprave da se u život uvede Sabor koji bi proizilazio iz težnji vladajućih političkih faktora i konzervativnih društvenih snaga da spriječe proces demokratizacije i osiguraju postojeće pozicije i privilegije u društvenom i političkom životu. Kako je prvi broj »Glasa Slobode« objavljen uoči 1. maja, svoj prvomajski članak on je posvetio pitanju demokratskog ustava, koji naziva »glav-

²⁹⁾ Pokretanje našeg lista — Glas Slobode — br. 1 — 29. aprila 1909, str. 1—2.

nim zahtjevom« socijalističkog pokreta i izražava uvjerenje da samo parlament, koji se temelji na »ustavu sa općim, jednakim, izravnim i tajnim pravom glasa... može da zastupa interese svoga naroda, a ne parlament, gdje se naprave umjetne različitosti po vjerama i privilegijama.«⁶⁰⁾

Tako je prvi broj »Glasa Slobode« formulisao najaktuelnije zadatke bosanskohercegovačkog socijaldemokratskog pokreta u trenutku kada je aneksiona kriza bila završena i u zemlji se pripremalo ustavno stanje sa ciljem da se Austro-Ugarska Monarhija trajno učvrsti u BiH. Međunarodno priznanje aneksije, krajem marta 1909, rezultiralo je očigledno jačanjem uticaja Monarhije na političke odnose u BiH.⁶¹⁾ Iz opozicionog negodovanja protiv aneksije, srpske i muslimanske političke organizacije prešle su na pozicije lojalnog odnosa prema režimu, koji je pokazivao spremnost da na svome ustavnom projektu uspostavi sa njima saradnju. Za muslimanske i srpske političare u ovom trenutku bilo je važnije da osiguraju svoje mjesto u ustavnom poretku koji se uspostavljao, nego da nastave opoziciju na platformi autonomističkih programa. Predstavnici hrvatskih političkih organizacija produžili su sa aktivnom podrškom vladinoj politici u uvjerenju da su poslije aneksije još bliže ostvarenju svoga nacionalnog cilja — hrvatskoj BiH. Nejaka socijalna demokratija izgrađivala je svoju političku poziciju suprotstavljajući se ustavnom projektu i izbornom redu koji počivaju na konfesionalnoj osnovi, feudalno-buržoaskim i birokratskim privilegijama. Ona je zahtijevala ustavni poredak na demokratskim principima koji sadrže građanska prava i slobode izvojevane u buržoaskim revolucijama i ugrađene u političke sisteme mnogih evropskih država. Pošto je prećutno primila aneksiju, socijalna demokratija je glasno ustala protiv najavljenog nedemokratskog ustava i otpočela svoju dugogodišnju borbu za demokratizaciju nastojeći da tako ojača svoj do tada nesumnjivo slabi uticaj na političke tokove i zbivanja u zemlji. Djelujući u tome pravcu, socijalna demokratija naročito se koncentrisala na borbu za opšte, jednako, neposredno i tajno pravo glasa, na suzbijanje uticaja feudalnih i buržoaskih političkih snaga u redovima radništva i njegovo što šire okupljanje na ekonomskim i političkim zahtjevima koje je ona postavljala, na borbu za ukidanje feudalnih odnosa i oslobođenje kmetova, na formulisanje politike i političkoj aktivnosti u domenu nacionalnog pitanja, koje se sve oštrije manifestovalo i nalazilo u samom središtu cjelokupnog političkog života.

Neosporno, bila su to pitanja prema kojima je jedna socijaldemokratska politika, ma koliko da je u prvom planu imala specifične »radničke« probleme i zadatke koji su proizilazili iz neposrednih interesa radničke klase, morala da se odredi i aktivno postavi, jer je od njihovog rješenja zavisio i položaj same radničke klase. Ako se zalagala za demokratska prava i slobode građana, socijalna demokratija se na

⁶⁰⁾ Na proslavi Prvog maja — Glas Slobode br. 1—29. aprila 1909, str. 2.

⁶¹⁾ Iscrpno o tome — dr Hamdija Kapidžić: *Bosna i Hercegovina u vrijeme austro-ugarske vladavine* (posebno vidjeti članak: *Pripremanje ustavnog perioda u BiH*) 1908—1910 — Sarajevo 1968.

taj način borila za porast i jačanje uticaja radničke klase u društvenom i političkom životu zemlje, koji je mogao biti veoma značajan bez obzira na malobrojnost i društvenu nerazvijenost bosanskohercegovačkog radništva. Pred očima sa primjerom austrijske socijalne demokratije, koja je bila po broju mandata druga partija u parlamentu, ona je neumorno razvijala propagandu za opšte, jednako, neposredno i tajno pravo glasa, dajući tome pitanju često prednost nad svim ostalima i, zalažući se u tom pravcu, potvrdila dosljednost koja se jedva može sresti i kod najradikalnijih građanskih političkih organizacija. Isto tako, bosanskohercegovački socijalni demokrati bili su načistu u pogledu velikog značaja koji za opšti društveni progres ima ukidanje feudalnih odnosa i stoga su uporno isticali zahtjev za oslobođenjem kmetova koje ih neće dovesti u zavisnost od zeleniša i banaka.⁶²⁾ U toj vezi oni su posredstvom »Glasa Slobode« u javnosti prikazivali lihvarsku ulogu Mađarske agrarne banke protežiranu od Zemaljske vlade, koja je bila protivnik brzog i radikalnog oslobođenja kmetova i nastojala da sam proces što više produži. Na početku svog izlaženja socijaldemokratski list je lapidarnom formulacijom izrazio socijaldemokratsko stanovište o pitanju: »Zemlja koja hoće da ima normalne prilike, mora imati seljake slobodne i nezavisne...⁶³⁾.

Pojava radničkih organizacija na nacionalnoj osnovi — Matice radnika Hrvata, i pokušaji da se osnuju i druge, srpske i muslimanske, bili su upozorenje socijaldemokratima da moraju što aktivnije suzbijati uticaj građanske i klerikalne propagande u radničkim redovima. U tom pogledu oni su posebnu pažnju obraćali muslimanskim radnicima nastojeći da oslabe i prevladaju uticaj, koji su i na radnike vršili predstavnici feudalne klase zahvaljujući visokom stepenu njihove društveno-ekonomske zavisnosti kao i svijesti o dubokoj privrženosti muslimanskoj vjerskoj zajednici. Socijaldemokrati su bili prvi koji su propagandom socijalizma među muslimanskim radnicima krčili put saznanju o njihovom društvenom položaju u kome ih eksploatišu zajedno feudalac i kapitalist i pozivali ih da se zajedno sa radnicima drugih konfesija okupe u socijaldemokratskim radničkim udruženjima i u njima bore za svoje socijalno oslobođenje. »U Glišinoj⁶⁴⁾ i Firdusovoj⁶⁵⁾ stranci nema mjesta razumnom radniku, jer je njihov cilj da imaju što jeftinije radnike...⁶⁶⁾, obraćao se **Glas Slobode** muslimanskim radnicima i objašnjavao im da se samo klasnom borbom mogu odbraniti da ne postanu plijen feudalno-građanske politike i ne ostanu u bespomoćnom položaju eksploataisanih.

⁶²⁾ Opširnije o tome — Nedim Šarac: **Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine i agrarno pitanje** — Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine — godina XI — Sarajevo — 1961, str. 55—86.

⁶³⁾ **Mađarska agrarna banka u Sarajevu** — **Glas Slobode** br. 3, 15 maja 1909, str. 1.

⁶⁴⁾ Gliogorije Jehtanović, istaknuti predstavnik Srpske narodne organizacije, koja je izražavala interese trgovačke i industrijske srpske buržoazije u BiH.

⁶⁵⁾ Alibeg Firdus, predsjednik Muslimanske narodne organizacije, najuticajnije muslimanske političke organizacije, koja je zastupala poglede i interese muslimanskih feudalaca u BiH.

⁶⁶⁾ **Radnicima muslimanske vjere** — **Glas Slobode** br. 5 — 5. juna 1909, str. 1.

Suprotno građanskim političkim organizacijama i njihovim predstavnicima, koji su na vjerskoj i nacionalnoj podvojenosti stanovništva zasnivali svoje političke programe i tako podvajanjem, netrpeljivošću i sukobima na toj osnovi opterećivali cjelokupan politički život u zemlji, socijaldemokrati su smatrali da je socijalna demokratija jedina sposobna da ostvari oslobođenje naroda, da je samo ona spremna da mu pruži zdravu naobrazbu i da ga podigne na onaj stepen kulture, kada će biti u mogućnosti da radi na opštečovječanskom napretku i oslobođenju⁶⁷⁾. Sa prilično maglovitim pogledima o misiji socijalne demokratije — koja je »jedina sposobna da ostvari oslobođenje naroda« — preuzetim od svojih učitelja iz austrijske socijalne demokratije — koji svjedoče koliko o izrazitom hipertrofiranju stvarnih mogućnosti i značaja bosanskohercegovačke socijalne demokratije na tom području, toliko i o neshvatanju složenosti nacionalnog fenomena u BiH — socijaldemokrati su smatrali svojom dužnošću da se suprotstave buržoaskoj politici nacionalnog podvajanja na vjerskoj osnovi i da iznesu sopstveno stanovište prema nacionalnom pitanju. Zatrovani i netrpeljivošću ispunjeni politički odnosi bili su više nego dovoljan razlog da u javnosti istupe sa svojim gledištima i da se i na ovom pitanju izdignu iznad svakojakog — nacionalnog i klerikalnog — šovinizma svojih klasnih i političkih protivnika. To su oni učinili prvi put u članku »Narodnosno pitanje i socijalna demokratija«, objavljenom početkom juna u svome organu.⁶⁸⁾ Za razliku od austrijske socijalne demokratije, koja je dugi niz godina izbjegavala da odredi svoje stanovište prema nacionalnom pitanju (sve do kongresa u Brnu krajem 1899), iako je ono svom snagom potresalo Monarhiju, socijaldemokrati BiH su, prije konstituisanja SDS BiH, istupili u javnosti sa svojom ocjenom značaja nacionalnog pitanja u društveno-političkoj stvarnosti BiH i odnosu socijalne demokratije prema njemu. Iako pomenuti članak ne sadrži njihovo cjelovito stanovište o nacionalnom pitanju u BiH u duhu principa nacionalne autonomije, u njemu su dati najvažniji elementi i gledišta koje će oni zastupati u većem razdoblju svoga postojanja i aktivnosti. Konstatujući da je nacionalno pitanje u BiH »jedno od glavnih pitanja koja duboko zasijecaju u javni život«, u članku se tvrdi da ga tzv. »narodni borci« ne mogu »privesti kraju«. Naprotiv, iako nacionalno pitanje »tišti kao mora svaki napredak«, oni ga čine još težim, raspirujući šovinističke strasti i »vihor narodnosnog boja« i narodnom napretku »nanose ogromnu štetu«. Prema gledištu iznesenom u članku, u BiH živi »jedan narod«, govori istim jezikom — koji uopšte predstavlja »glavno obilježje narodnosti« i ima »iste gospodarstveno-kulturne interese«, a njegov opšti napredak najbolje se osigurava u »narodnosnoj autonomiji«, za čije se uvođenje u Monarhiji zalažu poslanici austrijske socijalne demokratije. »Narodnosna autonomija« predstavlja oblik »temeljitog rješenja narodnosnog pitanja«, a socijalna demokratija je »jedina sposobna i pozvana« da se bori za »narodno-kulturne interese naroda«, tj. za rješenje nacionalnog pitanja.

⁶⁷⁾ Naš rad, Glas Slobode br. 4. — 25. maja 1909, str. 2.

⁶⁸⁾ Narodnosno pitanje i socijalna demokracija — Glas Slobode br. 5. — 5. juna 1909, str. 2.

Uz ove navode iz članka »Narodnosno pitanje i socijalna demokratija« — prvog pokušaja najopštijeg, globalnog određivanja stanovišta bosanskohercegovačke socijalne demokratije prema nacionalnom pitanju, potrebno je da učinimo nekoliko napomena. Nacionalno pitanje bosanski socijaldemokrati nisu razumijevali kao proizvod prirodno-istorijskog razvoja bosanskohercegovačkog društva, kao fenomen i problem koji je donio sam objektivni društveni razvitak, nego su u njemu vidjeli tvorevinu nastalu voljom i potrebom tzv. »narodnih boraca«, rezultat političkog voluntarizma građanskih političara, »naših otadžbenika«, koji »ne mogu živjeti bez narodnih bojeva«, pa u »narodnim bojovima«, koji su »patriotskim« borbama imali da posluže kao sredstvo političke igre, i vide samu suštinu nacionalnog pitanja. Stoga nacionalno pitanje, zahvaljujući političkom egoizmu »otadžbenika«, predstavlja pravu »moru« na tijelu društva, prvenstveno na njegovom gospodarskom i kulturnom napretku, koju je u stanju da sa društvenog tijela skine i iz života društva definitivno ukloni samo socijalna demokratija. Prema uvjerenju socijaldemokrata, u BiH postoji samo jedan narod, koji govori istim jezikom i ima iste ekonomske i kulturne težnje, koje će on moći da slobodno razvija i ostvaruje sve veći materijalni i kulturni napredak u skoroj budućnosti, kada se Monarhija preuredi na osnovama nacionalne autonomije, koju je proklamovala austrijska socijalna demokratija, a zatim je, kao svoju nacionalnu platformu, prihvatile sve socijaldemokratske partije Podunavske države.

Prvi brojevi **Glasa Slobode** pokazali su koja se pitanja nalaze u prvom planu socijaldemokratske političke aktivnosti i kakvo stanovište su zauzimali socijaldemokrati prema tim pitanjima. U njima se takođe mogu utvrditi uticaji, koje su razvijeni socijalistički centri u Monarhiji vršili na mladi socijaldemokratski pokret u BiH.

Svega dva mjeseca od pojave **Glasa Slobode** održan je I. kongres Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine 28. i 29. juna 1909. u Sarajevu. Iz obilja priloga koji čine ukupni materijal Kongresa, koji je objavljen u Arhivu KP BiH tom II, zadržaćemo se na onim momentima koji su više ili manje u vezi sa formiranjem i izgradnjom stanovišta SDS BiH prema nacionalnom pitanju. U tom pogledu takođe je od značaja da se ovdje osvrnemo na istupanja predstavnika socijaldemokratskih partija iz Monarhije i Srbije, na neke referate podnesene Kongresu i, napokon, na program koji je donio ovaj kongres.

Interesantno je da se u sakupljenim i objavljenim kongresnim materijalima, kao i u neobjavljenoj dokumentaciji organa austrougarske uprave u BiH koja se odnosi na ovaj događaj ne spominje radnička skupština u Sarajevu od 27. decembra 1908. na kojoj je proglašeno osnivanje SDS BiH, kao ni radničke skupštine održane 7. III 1909. u sedam radničkih industrijskih centara koje su usvojile program SDS BiH primljen na sarajevskoj radničkoj skupštini. Bez obzira na prešućivanje ovih radničkih skupština, za čiji je rad vezano osnivanje SDS BiH i usvajanje njenog prvog, Hajnfeldskog programa, one predstavljaju značajnu fazu pripremanja SDS BiH. Štaviše, sama pojava **Glasa Slobode**, kao organa SDS BiH, kao i čitava njegova aktivnost, do I

kongresa SDS BiH, potvrđuje da se između 27. XII 1908. i 28. i 29. VI 1909. odvijala neprekinuta aktivnost socijaldemokratskih prvaka u znaku političkog organizovanja i uobličavanja socijalističkog radničkog pokreta BiH. Osim toga, izvjesne pojedinosti upućuju takođe na međusobnu povezanost ovih događaja. Prva od njih pokazuje da je Franjo Raušer imao veoma istaknutu ulogu i na sarajevskoj radničkoj skupštini 27. XII 1908, kojoj je podnio (jedini) referat, zatim na sedmomartovskim radničkim skupštinama⁶⁹), od kojih je nekima prisustvovao sa referatom o partijskom programu, kao i na I kongresu SDS BiH od 28. i 29. juna 1909, na kojem je takođe podnio prvi referat,⁷⁰) a na listi članova Glavnog odbora stranke njegovo ime nalazilo se na prvom mjestu...⁷¹) Druga poedinost koja upozorava na direktnu povezanost I kongresa SDS BiH i sarajevske radničke skupštine sadržana je u članku **Glasa Slobode** »Naši kongresi«, objavljenom uoči održavanja sindikalnog (27. VI) i partijskog kongresa, u kome se kaže da će kongres SDS BiH, pored ostalih poslova, »izabrati novi (podvukao E. R.) odbor stranke«.⁷²) Čineći ove napomene, koje su nam izgledale potrebne, možemo kazati da se upravo u razdoblju od kraja 1908. do sredine 1909. socijaldemokrati BiH sve življe interesuju krugom problema nacionalnog pitanja i nastoje da o njemu izgrade svoju platformu. S tim u vezi treba konstatovati da su do svoga stanovišta prema nacionalnom pitanju oni došli kritikom građanske političke prakse, koja se ispoljavala u bezobzirnom i neobuzdanom nacionalnom podvajanju, vjerskom antagonizmu, raspirivanju šoviniističkih i vjerskih strasti i suprotnosti.

Za razliku od sarajevske radničke skupštine od 27. XII 1908, koja je u svome sastavu okupila samo socijaldemokrate glavnog grada BiH, I kongres SDS BiH bio je zbor socijaldemokrata iz svih krajeva zemlje, u kojima je socijalistički pokret bio pustio korijene, uz učešće predstavnika socijaldemokratskih partija iz Austro-Ugarske i Srbije, koji su stajali na samom čelu socijalne demokratije u svojim zemljama, a neki od njih već bili stekli zasluge i priznanja za razvoj radničkog pokreta u BiH. Nije to bilo nimalo slučajno što su socijaldemokratske partije spomenutih zemalja pokazale tako veliku i značajnu pažnju Prvom kongresu SDS BiH, kao što takođe nije bilo slučajno što su sazivači kongresa pozvali predstavnike socijaldemokratskih partija iz spomenutih zemalja, u kojima je socijalistički radnički pokret imao već više ili manje bogatu istoriju, da kao gosti prisustvuju velikom socijalističkom događaju u BiH — osnivanju SDS BiH. Učešće predstavnika ovih socijaldemokratskih partija na I kongresu SDS BiH bilo je socijalnoj demokratiji BiH koliko potrebno, toliko i značajno zbog podrške i afirmacije na samom njenom startu, kada je radničkoj klasi zemlje trebalo da objavi svoj program i da joj sa njim otvori perspektivu socijalističke budućnosti BiH. Istovremeno za socijaldemokratske partije Austro-Ugarske i Srbije sudjelovanje njihovih predstavnika u radu I kon-

⁶⁹) Kao napomene: 46 i 47.

⁷⁰) Arhiv KP BiH, tom II, str. 52.

⁷¹) Ibidem, str. 59.

⁷²) Naši kongresi — Glas Slobode, br. 7—25. juna 1909, str. 1.

gresa SDS BiH bilo je značajno zbog njihove sopstvene internacionalne afirmacije, jer je sa njihovim uticajem i podrškom mladoj bosanskohercegovačkoj socijalnoj demokratiji rastao i njihov internacionalni ugled, što na prvom mjestu znači njihov ugled u Socijalističkoj internacionali, a posebno njihov značaj i uloga u borbi protiv balkanske igre imperijalističkih sila u kojoj je BiH i pripalo izuzetno važno mjesto.

Od inostranih gostiju kongresu su prisustvovali i u njegovom radu učestvovali — Anton Nemeč, kao predstavnik Češke socijaldemokratske stranke i cjelokupne austrijske egzekutive; Ferdinand Skaret, kao predstavnik Austrijske socijaldemokratske stranke; Dragiša Lapčević u ime Srpske socijaldemokratske stranke, Vilim Bukšeg u ime SDS Hrvatske i Slavonije; Emanuel Buhinger, kao predstavnik Socijaldemokratske stranke Ugarske i Etbin Kristan u ime Jugoslovenske socijaldemokratske stranke. Činjenica da su se ovi ljudi nalazili u samom vrhu svojih socijaldemokratskih partija govori o njihovom izuzetno velikom interesu za rad Prvog kongresa SDS BiH. Oni su to, naravno, i izrazili u svojim pozdravnim govorima, u kojima su potvrdili radost zbog značajnog uspjeha koji su bosanskohercegovački socijaldemokrati postigli u veoma kratkom razdoblju svoje aktivnosti, i u kojima su, s druge strane, pokazali da su različite komponente i momenti koji njihove socijaldemokratske partije povezuju sa mladom socijalnom demokratijom u BiH.

U pozdravnom govoru delegata češke SDK i cjelokupne austrijske egzekutive Antonina Nemeča, koji je kao socijaldemokratski poslanik već ranije boravio u BiH, proučavao njene političke i ekonomske prilike uopšte, a posebno položaj radničke klase i radničkog pokreta, naročito su interesantni sljedeći stavovi: »... Sada pošto je Bosna i Hercegovina aneksirana, hoće se dati njoj i neki »ustav«, ali ne demokratski ustav, već pluralno-autokratski. Ali Bosna i Hercegovina moraju se osvojiti za demokraciju, za narod, i mi vas uvjeravamo, da se u vašoj borbi možete potpuno osloniti na našu solidarnost... I mi smo morali močvaru buržoaske brutalnosti prebroditi... Dva puta nastojalo se radnički pokret kvrlju ugušiti, a nakon četrdeset godina naši su politički zahtjevi označeni kao nužnim po državu. Mi se imamo sada boriti u parlamentu za gospodarske interese naroda. Sa vama hoćemo da bude u što užoj vezi u borbi i zajedničkom radu, pa da iz Austrije stvorimo novi stan za sve narode i klase.⁷³⁾

Predstavnik austrijske socijalne demokratije Ferdinand Skaret u svome govoru bacio je težište na borbu za opšte pravo glasa, koju su socijaldemokrati u Austriji vodili 15 godina da bi 1907. u parlament poslali 87 zastupnika. »Ja bih želio i Vama, da izvojštite u bosanskom saboru odgovarajući broj zastupnika... Ako bi došlo vrijeme, da vas hoće ugušiti, onda dođite nama, mi vam obećavamo, da ćemo vam svim sredstvima pomoći, da dovedemo sve do spoznaje, kao što smo to kod nas činili«⁷⁴⁾.

⁷³⁾ Arhiv KP BiH, tom II — Rad I. kongresa Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, str. 53.

⁷⁴⁾ Ibidem, str. 54.

Pozdravljajući Kongres bosanskohercegovačkih socijaldemokrata u ime Srpske socijaldemokratske stranke, Dragiša Lapčević je naglasio značaj borbe za demokratska prava građana, zatim ulogu socijalne demokratije u borbi protiv evropskog imperijalizma na Balkanu, kao i njenu veliku zadaću u borbi protiv nacionalizma i klerikalizma u BiH. »Vaša je borba kao i naša, na Balkanu osobito teška, jer balkanske zemlje čine objekat kolonijalne politike evropskog kapitala... Osim toga imate i vi raspireni veliki nacionalni i klerikalni šovinizam, kojeg je kapital uneo u široke mase, na taj način suzbiti«. ⁷⁵⁾ Među četiri krupne nedaće koje svom svojom snagom pritiskuju narod u BiH Dragiša Lapčević je ubrojao nacionalno pitanje (ostale tri nedaće po njemu su — ostaci feudalizma, kolonijalna politika i vjersko pitanje) koje je, prema njegovom shvatanju, istovremeno proizvod buržoaske taktike i njen instrumenat«. Treća vam je nedaća nacionalno pitanje, koje se **vještački** (kurziv/moj — E. R.) pokreće od vaših eksploatora, da bi vam pažnju svratili na međusobnu borbu, dokle vam oni pretresaju džepove, pljačkaju snagu i deru kožu, jednovremeno vršeći nacionalni pritisak i ne pružajući vam slobode da se nacionalno i kulturno razvijate«. ⁷⁶⁾

Vilim Bukšeg, predstavnik SDS Hrvatske i Slavonije, naročitu pažnju u svome kongresnom govoru obratio je na potrebu uporne borbe protiv klerikalizma, kao i na nužnost ukidanja kmetstva koje teško pritiskuje bosanskohercegovačko društvo. »Vi ćete morati poraditi da narodu prikazete klerikalizam u pravom svjetlu i da je on politički i ekonomski protivnik radnog naroda... Vi se morate ujediniti u čvrstu organizaciju, da oslobodite bosanskog kmeta, da oslobodite narod od duševnog i ekonomskog ropstva«. ⁷⁷⁾

Predstavnik ugarske SDS Buhlinger uputio je pozdrav »Bosancima kao djeci nove domovine«, ukazao na tešku borbu koja čeka socijaldemokrate BiH u vezi sa oslobađanjem kmetova, izvojevanjem demokratskog ustava, građanskih demokratskih prava i sloboda.

Ethin Kristan, predstavnik Jugoslovenske socijaldemokratske stranke, posebno se osvrnuo na nacionalno pitanje, koje su, prema njemu, istakli kapitalisti da bi narod između sebe zavadili. Međutim, »**nacionalno pitanje će pravilno riješiti** jedino socijalna demokratija. Nama je dvadeseta briga da li nas zovu Srbima ili Hrvatima, jer mi od toga nemamo ništa, nama je glavno da dođemo do kulture jer se samo kulturni narod može ekonomski podići«. ⁷⁸⁾

Iako formalno ne čine dnevni red Kongresa, govori inostranih predstavnika imaju značaj važnih priloga u cjelokupnom kongresnom materijalu, a stavovi izraženi u njima postaće u velikoj mjeri idejna svojina SDS BiH.

⁷⁵⁾ Ibidem.

⁷⁶⁾ **Naša borba — Glas Slobode**, br. 10 — 25. jula 1909, str. 2.

⁷⁷⁾ Arhiv KP BiH, tom II, str. 55.

⁷⁸⁾ Ibidem, str. 56.

Franji Raušeru, sekretaru GRS-a, pripala je dužnost da Kongresu podnese glavni referat — »Politički položaj i organizacija stranke«. Pošto je prikazao razvoj radničkog pokreta i izrazio uvjerenje da je građanskim strankama prvenstveno stalo da njihovi predstavnici dođu do vlasti i tako samo nastave postojeći politički sistem, Raušer je u središte svoga referata postavio pitanje borbe za politička prava, a kao najaktuelniji zadatak SDS BiH istakao borbu protiv namjeravanog konfesionalnog i kurijalnog izbornog sistema. Na temelju njegovog referata, donesena je Rezolucija o osnivanju SDS BiH »kojoj će biti zadaća, da se uspoređo sa strukovnom organizacijom radništva bori za sva ekonomska i politička prava radnog naroda, čiji položaj svugdje u današnjem kapitalističkom društvu iziskuje izgradnju političke organizacije proletarijata«.

U neposrednoj vezi sa kongresnom odlukom o osnivanju stranke bilo je pitanje njene taktike, o čemu je referisao Sreten Jakšić. On je pokrenuo pitanje učešća stranke u saborskim izborima, obrazložio potrebu da kongres svojim posebnim dokumentom zahtijeva uvođenje opšteg, jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa i zatim predložio da stranka istupi na izborima samostalno sa svojim kandidatima. Jakšićev referat poslužio je takođe kao podloga posebnih kongresnih rezolucija. Jednom od njih zahtijeva se uvođenje demokratskih izbornih prava građana, a drugim najavljuje stupanje SDS BiH u izbore za Sabor BiH.⁷⁹⁾

Međutim, najvažniji dokument Kongresa svakako predstavlja Program SDS BiH, koji zajedno sa Statutom čini cjelinu i izražava političko-organizaciono jedinstvo socijalne demokratije BiH. Za razliku od prvog programa SDS BiH, donesenog na sarajevskoj radničkoj skupštini krajem 1908, koji je bio sačinjen po uzoru na Hajnfeldski program austrijske socijalne demokratije, Program SDS BiH, usvojen na I kongresu SDS BiH, imao je za uzor program Srpske SDS izrađen je prema Erfurtskom programu Njemačke socijaldemokratske partije. Dok je program iz 1908, sasvim neodređen u pitanju uspostavljanja društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju⁸⁰⁾ u programu usvojenom na I kongresu ističe se da je osvajanje političke vlasti preduslov za ostvarenje prelaza sredstava za proizvodnju iz privatne u opštu svojinu.⁸¹⁾ U poređenju sa prvim programom, to je nesumnjivo značajan napredak, iako ni u novom programu, kao ni u njegovom srpskom, odnosno erfurtskom uzoru, nema stava o revoluciji i diktaturi proletarijata, što je još Engels smatrao njegovim bitnim nedostatkom.⁸²⁾ Program SDS BiH razlikovao se, međutim, od programa Srpske SDS u tome što je sadržavao odredbe o pravima narodnosti i o ukidanju feudalnih ostataka, jer su to zahtijevale posebne prilike u BiH. U tački 6. Programa SDS BiH stoji: »Svi-

⁷⁹⁾ Ibidem, str. 58.

⁸⁰⁾ U tom pogledu zadatak je SDS BiH »starati se za odstranjivanje današnjeg nepravednog društvenog uređenja i upravu k socijalnim društvenim proizvodnjama privesti...« (Arhiv KP BiH — tom II — Program SDS BiH, str. 44.

⁸¹⁾ Ibidem, Program SDS BiH, str. 61.

⁸²⁾ Friedrich Engels: *Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurf 1891* — Marx — Engels Werke, Bd. 22, str. 225—241.

ma narodnostima koje žive u zemlji jednaka prava«.⁸³⁾ Unoseći u program ovaj stav, SDS BiH je polazila od toga da u BiH zajedno sa jedinstvenim srpskohrvatskim narodima žive Nijemci, Česi, Mađari, Poljaci i ostali, u nacionalnom pogledu različito stanovništvo, kolonizirano u BiH iz Austro-Ugarske Monarhije, koje je, zahvaljujući politici austro-ugarske uprave, uživalo razne privilegije, pa traži uklanjanje tih privilegija i uspostavljanje jednakih prava za sve narodnosti. U tački 12. programa precizira se stanovište SDS BiH u vezi sa problemom kmet-skih odnosa, koji, po uvjerenju bosanskohercegovačkih socijaldemokrata, predstavljaju veliku kočnicu za preobražaj i napredak bosanskohercegovačkog društva. Tu se kaže: »Ukidanje svih feudalnih ostataka. Oslobođenje kmetova državnim otkupom zemlje i predavanjem kmetova bez ikakve naknade«.⁸⁴⁾

Prvi kongres SDS BiH obilježio je završetak etape u razvoju radničkog pokreta BiH, koji je od formiranja GRS-a, a naročito od majskih štrajkova 1906. težio svome političkom organizovanju i konstituisanju sa izrazitom orijentacijom da u okviru postojećih političkih prilika, borbom koja ne prelazi granicu lojalne opozicije, djeluje u pravcu poboljšanja bijednog ekonomskog položaja radničke klase, demokratizacije političkih odnosa i tako ostvaruje i jača uticaj socijalističkog radničkog pokreta na opšte tokove političkog života u zemlji.

Održan poslije nepunih devet mjeseci od aneksije, svega tri mjeseca od završetka aneksione krize, u prisustvu vodećih ljudi Austrijske, Češke i Ugarske socijaldemokratske partije, kao i najznačajnijih predstavnika jugoslovenskih socijaldemokratskih partija, I kongres SDS BiH radio je u atmosferi prihvaćene realnosti da je BiH sastavni dio Austro-Ugarske Monarhije, da je to stvarnost, kojoj valja da se u svome radu prilagodi tek osnovana socijalna demokratija, kako su to već prije nje učinile u narodu mnogo uticajnije građanske političke stranke i organizacije. Iako Kongres nije donio nikakve deklaracije u tom smislu, on je čitavim svojim tokom potvrđivao prihvatanje realnosti, njeno podrazumijavnje. Kada je Nemeč govorio da će socijaldemokrati zajedničkim radom »iz Austrije stvoriti novi stan za sve njene narode i klase«, a Buhinger svoj kongresni pozdrav uputio »Bosancima kao djeci nove domovine«, osnivači SDS BiH, delegati njenog Prvog kongresa, primili su ove stavove sa neskrivenim odobravanjem, nalazeći u Nemecovim i Buhingerovim mislima realno područje za svoje sopstvene napore i neposredne zadatke. Prisustvujući već u septembru 1909. Kongresu Njemačke socijaldemokratske radničke partije Austrije u Rajhenbergu u ime SDS BiH, Franjo Raušer, čije su zasluge za radnički pokret, a posebno za osnivanje SDS BiH, nesumnjivo veoma značajne, u pozdrav-

⁸³⁾ Arhiv KP BiH, tom II, Program SDS BiH — str. 62.

⁸⁴⁾ Ibidem, str. 63.

nom govoru kongresu izrazio je svoje zadovoljstvo što to čini »kao građanin njihove zajedničke države, kao njihov sugrađanin, kojim ga je učinila aneksija BiH«⁸⁵).

U dubokoj vezi sa ovim momentom jeste i činjenica da je I kongres SDS BiH pokazao da bosanskohercegovačka socijaldemokratska stranka sveukupnošću uslova u kojima je nastala i koji je određuju, cjelokupnim svojim karakterom i opredjeljenjem, pripada porodici »austrijske socijalističke internacionale«. Ovakvo njeno opredjeljenje bilo je historijski uslovljeno. Sa abecedom socijalizma, koju su učili kod radnika-socijalista doseljenih iz Monarhije, bosanskohercegovački radnici primili su prvobitna i najopštija osnovna iskustva i saznanja o socijalizmu, o metodama borbe, o bližim i daljim ciljevima, o pomoći u organizaciji pokreta, kome su već prije velikih štrajkova stali na čelo domaći ljudi, ali nisu mogli da ga vode mimo uticaja koji su dolazili iz centra socijalističkog pokreta, prvenstveno iz Beča i Zagreba. Izrasla u procesu razvoja sindikalnog pokreta, koji se formirao pod uticajem modernih sindikata Austrije, iz potrebe da politički usmjerava težnje radničke klase i radničkog pokreta, da radničku klasu učini aktivnom i svjesnom političkom snagom, a njen pokret političkim socijalističkim pokretom, SDS BiH je samo produžila putem, kojim je radnički socijalistički pokret išao prije njenog osnivanja. Izvjesno je da je on pripadao »maloj Socijalističkoj Internacionali« znatno prije nastanka SDS BiH. Idejna pripadnost SDS BiH »austrijskoj Internacionali« bila je koliko logički, toliko i historijski prirodna činjenica. Tome ništa nije smetala okolnost što je ona prihvatila Erfurtski program Njemačke socijaldemokratske partije u srpskoj redakciji. U njemu je bilo dovoljno širine za sve uticaje međunarodnog socijalizma, a sasvim je prirodno, što najpotpunije dolaze do izražaja uticaji austrijske socijalne demokratije, koliko zbog njenih opštih potreba i interesa, toliko i usljed najpovoljnijih mogućnosti da ih uspješno ostvaruje. Mlađoj SDS BiH bio je potreban oslonac, iskustvo i podrška velike socijalističke partije metropole, u zemlji, u kojoj je stranac bio gospodar. Iskusnoj i uticajnoj austrijskoj socijalističkoj demokratiji bilo je neophodno takvo uporište i saveznik, kao što je tek formirana SDS BiH, koja će svojim djelovanjem još više proširiti prostor »male Internacionali« i »dokazati« da Brnski nacionalni program konačno uklanja sve nesporazume, sporove, svađe, suprotnosti i pitanja među nacijama velike podunavske države.

Ponesena velikim uspjehom austrijske socijalne demokratije u borbi za demokratizaciju političkih odnosa u Austriji, izraženim u prisustvu njenih 87 poslanika u parlamentu, SDS BiH je na I kongresu proglasila svojim prvorazrednim zadatkom borbu za opšte, jednako, neposredno i tajno pravo glasa i odlučila da stupi u izbore za sabor, iako je tako reći bila bez svojih organizacija, koje je tek trebalo u mnogim mjestima osnivati i podizati, a koje su jedino mogle da orga-

⁸⁵) Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich — Abgehalten in Reichenberg von 19. bis 24. September 1909 — Wien 1909, str. 120.

nizuju i vode izbornu kampanju. Odluka o učešću u saborskim izborima bila je još jedna potvrda da je SDS BiH smatrala da je pripadnost BiH Monarhiji trajna i da je za nju realno najvažnije izvojevati takav ustav, izborni zakon i građanske slobode, koji će pružiti najšire mogućnosti za njenu djelatnost, za njen uticaj na političke prilike u BiH i na položaj BiH u Monarhiji.

I kongres SDS BiH bio je izvanredna prilika da vodeći bosansko-hercegovački socijaldemokrati i predstavnici socijaldemokratskih stranaka jugoslovenskih zemalja razmijene mišljenja o položaju BiH u Austro-Ugarskoj, kao i uopšte o pitanjima uzajamnih odnosa i saradnje jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka. Prethodno navedena Rauserova pisma Nemecu pokazala su koliko su za bosanskohercegovačke socijalne demokrate bila aktuelna pitanja odnosa sa jugoslovenskim socijalističkim partijama. Sa Jugoslovenskom socijaldemokratskom strankom bosanskohercegovački socijalisti nisu imali nikakve veze i kontakte, odnosi između socijaldemokrata BiH i SDS Hrvatske i Slavonije bili su opterećeni nesporazumima i odvijali su se u znaku zaoštavanja, a Srpska SDS svojim Memorandumom o položaju radničkog pokreta u BiH, upućenom Birou socijalističke Internacionalne⁸⁶⁾ izrazila je takođe potrebu za življim kontaktima i saradnjom. Aneksija BiH učinila je uopšte jugoslovensko pitanje izvanredno aktuelnim. Sticajem okolnosti BiH se našla u samom središtu toga pitanja, koje je tražilo izjašnjavaње i opredjeljenje svih jugoslovenskih političkih snaga. Učešće samih vođa slovenačke i hrvatske socijalne demokratije Etbina Kristana i Vilima Bukšega i tako istaknutog prvaka Srpske SDS, kao što je bio Dragiša Lapčević, dalo je I kongresu SDS BiH opštejugoslovenski karakter, koji se nije manifestovao u posebnoj zajedničkoj deklaraciji jugoslavenskih socijalista, ali je svakako došla do izražaja već u samoj činjenici njihovog susreta.

Upućivanjem svojih najodgovornijih rukovodilaca na I kongres SDS BiH, koji je bio sazvan neposredno po završetku aneksione krize, socijaldemokratske stranke jugoslovenskih zemalja izrazile su time svoju zainteresovanost u pogledu daljeg položaja BiH, kao i u pogledu razvoja socijaldemokratskog pokreta u BiH. Potrebu da se nađu na okupu i zajednički razmotre situaciju zahtijevao je sam razvitak u jugoslovenskim zemljama, a ideja o zajedničkom sastanku već se bila pojavila još od aneksije u svakoj pojedinoj jugoslovenskoj socijaldemokratskoj partiji. Na samom I kongresu SDS BiH jugoslovensko pitanje nije bilo posebno tretirano, ali je u kongresnim istupanjima pojedinih jugoslovenskih delegata bilo u ovom ili onom obliku prisutno, sa nagovještajima razlika u pogledima i potreba za jedinstvenim stanovištem. Susret prvaka jugoslovenskih socijaldemokratskih partija na I kongresu SDS BiH krajem juna 1909. u Sarajevu mogao je samo da ubrza njihov

⁸⁶⁾ Memorandum o političkom položaju radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini uputila je Srpska SDS 1908. godine Internacionalnom socijalističkom birou — (Istorijski arhiv KPJ — tom III — Socijalistički pokret u Srbiji 1900—1909 — Beograd 1950, str. 85—87).

zajednički međupartijski dogovor o položaju jugoslovenske stvari, o izgradnji jedinstvene platforme jugoslovenskih socijaldemokratskih partija prema jugoslovenskom pitanju.

Kongres SDS BiH nije imao uslova, a nije bio ni spreman da se specijalno bavi jugoslovenskim pitanjem, pa ni pitanjem BiH u njegovom sklopu, kao njegovim sastavnim dijelom. Nemeć je dao ton, a ostali su kao temu, koja je na Kongresu dominirala, prihvatili pitanje demokratskog ustava BiH, borbu za opšte, jednako, neposredno i tajno pravo glasa, kao i pitanje samostalnog istupanja SDS BiH u saborskim izborima. U tom pravcu kao što se vidjelo, bili su postavljeni i osnovni referati, Raušerov i Jakšićev. Štaviše, referat i diskusija o programu, najvažnijem dokumentu Kongresa, bili su u sjeni navedenih pitanja. Kao da je Kongres bio sazvan zbog diskusije o ustavu i utvrđivanju izborne taktike, a ne zbog konstituisanja SDS i usvajanja njenog programa i statuta. Pa ipak, u istupanjima Lapčevića, Bukšega i Kristana bilo je stavova u kojima su oni naglašavali da je evropski imperijalizam pretvorio jugoslovenske zemlje u objekat svoje kolonijalne politike, da je Austro-Ugarska donijela narodu BiH bijedu i bespravlje, da je prvi zadatak bosanske socijalne demokratije da vodi borbu za oslobođenje naroda iz kulturnog i ekonomskog ropstva i, konačno, da će nacionalno pitanje pravilno riješiti jedino socijalna demokratija.

I kongres SDS BiH obilježio je značajan stepen u razvoju socijalističkog radničkog pokreta u BiH izražen u činjenici da je na političku scenu stupila radnička socijaldemokratska partija koja se prihvatila zadatka da u malobrojnoj radničkoj klasi izrazito zaostale sredine podiže socijalističku svijest, da radničku klasu priprema i osposobljava za ostvarenje njenih neposrednih konkretnih ciljeva — elementarnih društvenih i političkih potreba i prava i da joj otvara perspektivu novog, socijalističkog društva, pripremajući se i učeći se tome i sama. Sa uvjerenjem u velike mogućnosti socijalne demokratije — a takva »uvjerenja« u stvarnosti su iluzije koje uvijek idu pod ruku sa malim znanjima — osnivači SDS BiH pošli su sa Kongresa među radnike da ostvaruju njegove zaključke.

Delegati Austrijske, Češke i Ugarske socijaldemokratske partije napustili su I kongres SDS BiH ispunjeni zadovoljstvom da su mladoj socijalnoj demokratiji u anektiranoj BiH pružili potrebnu pomoć svojih iskusnih i jakih partija i da se ona idejno i politički čvrsto vezala i našla u porodici »male Socijalističke Internacionale«.

Predstavnici jugoslovenskih socijaldemokratskih partija — Hrvatske, Slovenačke i Srpske — mogli su takođe napustiti I kongres SDS BiH u uvjerenju o neophodnosti njihove življe i konkretnije uzajamne saradnje i saznanju da je jugoslovenski krug socijaldemokratskih partija postao jači za još jednog člana.

Za razliku od odnosa prema II kongresu Glavnog radničkog saveza BiH, sazvanog za 7. i 8. juni 1908. godine, kada su stranim delegatima zabranili učešće i vratili ih preko granice sa obrazloženjem koje je zajednički ministar finansija baron Burićan podnio u Delegaci-

jama da zakonski propisi koji važe u BiH ne dozvoljavaju u njoj društveno-političku aktivnost građanima sa prebivalištem izvan BiH, organi austrougarske uprave ovaj put su postupili drukčije i najvišim predstavnicima socijaldemokratskih partija Austro-Ugarske i Srbije omogućili da prisustvuje I kongresu SDS BiH i u njegovom radu uzmu učešća. Pošto je aneksija bila provedena i aneksiona kriza završena, nije bilo potrebe za primjenom mjera koje je zahtijevala predaneksiona situacija. Međunarodno priznanje aneksije donijelo je učvršćenje pozicija i političku stabilizaciju Austro-Ugarske Monarhije u BiH, čemu je svojim držanjem aneksiji i tokom aneksione krize doprinijela socijalna demokratija u Monarhiji, posebno austrijska, pa nije bilo razloga da se od prisustva njihovih predstavnika Kongresu SDS BiH očekuju istupanje koje bi bilo nelojalno i prešlo okvire podnošljive i po svojim posljedicama bezopasne socijaldemokratske kritike aneksije u Delegacijama carevinskog vijeća. Šta više predstavnici austrougarske uprave u BiH imali su dosta razloga da na prisustvo delegata austrijske i ugarske socijalne demokratije I kongresu SDS BiH gledaju sa blagonaklonošću.

Pristupajući sprovođenju kongresnih zaključaka SDS BiH bila je upućena da djeluje u radničkoj klasi koja se nalazila u živom procesu formiranja, sa niskom kvalifikacionom strukturom, visokim procentom analfabetizma, pod snažnim opterećenjima vjerskih zabluda, nacionalnog podvajanja i tjeskobe, sa veoma niskim procentom sindikalno organizovanih radnika — 1909. godine bilo je u GRS-u okupljeno svega 3.690 radnika⁸⁷⁾ — a pri svemu tome imala je da odolijeva pritisku i napadima koji su dolazili iz svih političkih tabora, obrazovanih od nacionalnih i klerikalnih političkih stranaka i organizacija. Prepuštajući GRS-u borbu za ekonomske interese radničke klase, SDS BiH je najveću pažnju posvetila osnivanju i izgradnji socijaldemokratskih organizacija u preduzećima sa većom koncentracijom radništva i zatim angažovanju na političkom planu, smatrajući svojim prvim političkom zadatkom borbu za demokratski ustav, za široka demokratska prava i slobode građana u duhu kongresnih dokumenata.

Prateći aktivnost Glavnog odbora na osnivanju stranačkih organizacija, organi uprave nisu imali primjedaba koje bi izražavale njihov podozriv odnos prema SDS BiH. Štaviše, oni su mogli da konstatuju da se konstituirajuće skupštine SDS odvijaju korektno i da se pri tome u radničkim sredinama mješovitog nacionalnog sastava kongresni zaključci objašnjavaju prema potrebi i na njemačkom jeziku.⁸⁸⁾ Nema podataka o tome da su organi uprave činili smetnje stvaranju organizacija SDS BiH. Za to nije bilo ni razloga, jer osnivanje socijaldemokratskih organizacija nije ugrožavalo stabilizaciju političkih odno-

⁸⁷⁾ **Sindikalni pokret 1903—1912...**, Beograd 1950, str. 118. Prema izvještaju za II kongres SDS BiH u BiH je tada moglo biti oko 40.000—60.000 radnika — Arhiv KP BiH, II tom, str. 112.

⁸⁸⁾ ABH — ZVBiH — No $\frac{134141}{1909}$ —Präs. 31. VII 1909.

sa u BiH, koja je nastupila poslije završetka aneksione krize. Štaviše, moglo bi se reći da se formiranje SDS osjećalo kao elemenat same stabilizacije. Pa ipak, SDS BiH nije bila ravnodušna prema političkim tokovima i zbivanju u zemlji, kao što nije bila neosjetljiva ni prema antidemokratskim nasiljima uperenim protiv jugoslovenske sloge, koja su u to vrijeme bila na dnevnom redu u susjednoj Hrvatskoj. SDS BiH je izrazila svoju solidarnost i sa velikim oduševljenjem podržavala akciju SDS Hrvatske i Slavonije, koja se suprotstavila nasiljima bana Rauha i njegovim »veleizdajničkim« procesima protiv Srba insceniranim da izazovu i raspire hrvatsko-srpske sukobe. S tim u vezi **Glas Slobode** optužio je vladajuće faktore Monarhije riječima: »Sve zemlje u njoj (tj. Austro-Ugarskoj) imaju ustav, ali samo dotle, dok je vlastodržcima potreban.«⁹⁹⁾ Solidarnost sa demokratskom akcijom SDS Hrvatske i Slavonije bila je praktična potvrda stanovišta SDS BiH da je demokratija u jednoj državi nedjeljiva, da sužavanje i gušenje demokratije u jednoj pokrajini znači udarac demokratiji u cijeloj državi i, obratno, da jačanje demokratskog fronta u jednoj olakšava borbu za demokratiju u drugoj zemlji. Stoga je istupanje SDS BiH protiv Rauhovih nasilja u Hrvatskoj istovremeno bio oblik borbe za demokratizaciju političkih odnosa u BiH. Osvrćući se na postojeće političke prilike u BiH, **Glas Slobode** je odlučno zahtijevao ukidanje apsolutističke vladavine: »Dosta je bilo apsolutizma, dosta je bosansko-hercegovački narod bio bespravan, treba jednom stići prestati, on hoće slobode i prava, a ako mu to vlastodržci ne daju on će morati silom otići.«¹⁰⁰⁾

Pada u oči da SDS BiH, kao i SDS Hrvatske i Slavonije, borbu za demokratiju povezuje sa borbom za slogu Hrvata i Srba, za jugoslovensku slogu, jer se protivnik demokratije pojavljuje i identifikuje istovremeno i kao protivnik jugoslovenske ideje. I kao što je borba za demokratiju u svim zemljama Monarhije bila nedjeljiva, tako je i borba za ostvarenje jugoslovenske ideje bila takođe nedjeljiva, jer je ona zahtijevala da se podjednako vodi u svim jugoslovenskim zemljama. Pružanjem podrške borbi SDS Hrvatske i Slavonije, protiv Rauhove antidemokratske i antijugoslovenske kampanje, SDS BiH je u praksi potvrđivala da borbu za demokratske odnose ne odvaja od borbe za jugoslovensku ideju i da u napretku demokratije vidi istovremeno i napredak jugoslovenske ideje. Pokazalo se da su snage jugoslovenske ideje bile nosioci borbe za demokratske odnose, kao što su takođe snage koje su težile demokratiji svoje najjače uporište nalazile u nosiocima jugoslovenske ideje. Takvom saznanju upućivala je SDS BiH prije svega situacija u BiH, u kojoj su nacionalne i vjerske razlike kulminirale u političkim suprotnostima, a političke suprotnosti još više zaoštravale vjerske i nacionalne. Borba za demokratizaciju političkog života u BiH, koji je bio okovan stegama apsolutizma, za demokratski ustav i demokratska izborna prava građana protiv uvođenja nedemokratskog ustava i kurijalnog i konfesionalnog izbornog sistema učvršćivala je SDS BiH na pozicijama jedinstva srpsko-hrvatskog naroda, jer je u

⁹⁹⁾ Borba protiv tiranije — **Glas Slobode** — br. 13 — 25. avgusta 1909, str. 1.

¹⁰⁰⁾ Politički pregled — **Glas Slobode** — br. 14, 5. septembra 1909, str. 1.

njoj raslo uvjerenje da u srpsko-hrvatskom, odnosu jugoslovenskom jedinstvu nema mjesta bujanju nacionalnih i vjerskih antagonizama. Borba koju je SDS BiH vodila za demokratizaciju političkog života u zemlji značila je za nju afirmaciju jugoslovenskog faktora, izraženom u jedinstvu srpsko-hrvatskog naroda.

Poslije svoga I kongresa SDS BiH se naročito angažovala u kampanji protiv vladinog predloga nedemokratskog ustava i kurijalnog i konfesionalnog izbornog reda koristeći se tom kampanjom kao oblikom povezivanja sa radničkom klasom radi stvaranja svojih organizacija. Istovremeno, ona je nastojala da njene ideje o demokratizaciji zemlje prodru što šire u javnost, pri čemu joj je posebno bilo stalo da naglasi kako građanske stranke, zbog sebičnih klasnih interesa, iznevjeravaju svoju istorijsku ulogu borca za građansku demokratiju, pa to sada u BiH mora da preuzme i čini socijalna demokratija. Međutim, SDS BiH bila je prvenstveno okrenuta radništvu, njegovom političkom prosvjećivanju i vaspitanju u smislu socijalizma, jer se građanske političke stranke nisu htjele odreći podrške koju su uoči donošenja ustava i saborskih izbora mogle dobiti od radnika. To je pokazala vanredna glavna skupština Matice radnika Hrvata 15. VIII 1909. koja je izrazila svoju punu lojalnost vlastima ističući da hrvatsko radništvo ima svoga zaštitnika u njegovoj carskoj i kraljevskoj visosti nadvojvodi Leopoldu Salvatoru, a njegov program da se sastoji u pomoći domovini, zaštiti religije i radništva, kao i borbi protiv socijaldemokratskog i, što je od posebnog značaja, protiv kršćansko-socijalnog pravca.⁷¹⁾ Koliko su za rad ove skupštine bile zainteresovane građanske političke stranke, vidi se iz činjenice da je skupštini prisustvovao i u njenom radu aktivno učestvovao dr Nikola Mandić, da joj je pismo poslao Đuro Džamonja, a telegrame uputili dr Krek iz Ljubljane i Ademaga Mešić iz Tešnja.⁷²⁾ Upozorenja na opasnost od klerikalizma, učinjena od strane nekih delegata na kongresu, pokazala su se opravdanim. Međutim, ma koliko da su opšti uslovi pogodovali prodiranju uticaja klerikalizma u redove radnika, radnički pokret socijaldemokratske orijentacije bio je već toliko jak, da je, zahvaljujući njegovoj afirmaciji, došlo do sukoba u Matici radnika Hrvata između Šadlerove kršćansko-socijalne struje i većine koja je okupljala pristalice nacionalnog pravca.⁷³⁾ Osim toga, radnici hrvatske narodnosti mogli su da vide da je Matica više okrenuta potrebama režima nego njihovim konkretnim radničkim zahtjevima i stoga se na samoj glavnoj skupštini u avgustu ispoljila struja koja se otvoreno izjašnjavala za pristupanje socijaldemokratskom pokretu.⁷⁴⁾

⁷¹⁾ ABH — ZVBiH — Präs. No $\frac{147561}{1909}$

⁷²⁾ Ibidem.

⁷³⁾ ABH — ZVBiH — Präs. No $\frac{4404}{1909}$

⁷⁴⁾ Ibidem.

Za mladu SDS BiH, koja je u svoju biografiju upisivala tek prve mjesece aktivnosti, to je bila veoma složena borba za koju joj je nedostajalo potrebno iskustvo, na radničkom frontu borba za unošenje i razvijanje socijalističke svijesti u radničkoj klasi, a protiv nacionalizma i klerikalizma, kojima je bila otvorena i podložna. Na opštem političkom frontu borba za demokratiju političkih odnosa, u čemu je građanska politika zatajila i podvojila se u vjerske i nacionalne tabore. U tako komplikovanim uslovima ona je osjećala veliku potrebu za saradnjom i podrškom socijaldemokratskih partija, naročito jugoslovenskih. U tom pogledu SDS BiH nastojala je da ojača svoje veze sa njima, a posebno da produbi veze sa Srpskom SDP. Prvaci SDS BiH naročito su se sturali da u **Glasu Slobode** osiguraju saradnju nekih istaknutih prvaka SSDP. Tajnik stranke Sreten Jakšić, koji će poslije I kongresa postati prva ličnost Glavnog odbora SDS BiH, veoma se zalagao za produbljivanje veza sa SSDP. Brojna pisma koja je Jakšić upućivao sekretaru SSDP Dimitriju Tucoviću potvrđuju koliki značaj su bosansko-hercegovački socijaldemokrati pridavali pomoći istaknutih srpskih socijalista socijalnoj demokratiji BiH i njenom organu. Prosljeđujući Jakšićevo pismo Tucoviću od 17. VII 1909, koji se nalazio u untrašnjosti, u kome Jakšić traži Tucovićevu saradnju u **Glasu Slobode**, Dragiša Lapčević dopisuje na istom pismu nekoliko rečenica Tucoviću: »Ali, molim Te, pošalji mi nekoliko članaka. Opet Ti naglašajem: to će biti vrlo korisno, kao što je i važno da se ti ljudi ne odbiju od nas, već jače privežu uzajamnim vezama i pomoćima, koje im možemo ukazati: **A sad je ta pomoć njima neobično potrebna**«.») Tokom 1909. Jakšić se više puta obraćao Tucoviću tražeći od njega priloge za **Glas Slobode**, kao i od Dragiše Lapčevića, od koga je očekivao da piše o agrarnom pitanju,⁶⁵⁾ kao i komentare o pojedinim tačkama partijskog programa pod zajedničkim naslovom »Šta hoće socijal-demokrati«.») Povodom nedjeljnog izlaženja **Glasa Slobode** Jakšić je molio Tucovića da za list pripremi popularne članke o razvoju društva, o vjeri, porodici, braku, radničkoj klasnoj borbi itd.⁶⁶⁾

Dok su veze i saradnju SDS BiH sa srpskim i drugim jugoslovenskim socijaldemokratskim partijama uslovljavale i diktirale prvenstveno istorijske težnje jugoslovenskih naroda za ujedinjenjem, u kome je SDS BiH vidjela manifestaciju nacionalnog jedinstva, u saradnji sa socijalnom demokratijom Austrije ona je, prije svega, tražila oslonac i zaštitu za kojom je osjećala potrebu, da bi političkim faktorima u BiH, organima austrougarske uprave, kao i nacionalnim političkim strankama, pokazala da u svome djelovanju nije osamljena, već da iza nje svojim velikim autoritetom stoji nijemačka socijaldemokratska radnička partija Austrije, da ona takođe pripada moćnom taboru »male Socija-

⁶⁵⁾ Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije — fond SSDP, 36. Jakšić Tucoviću — Sarajevo, 17. VII 1909.

⁶⁶⁾ Arhiv Srbije, Zbirka Dimitrija Tucovića, 65, Jakšić — Tucoviću, Sarajevo, 15. IX 1909.

⁶⁷⁾ Arhiv Srbije ZDT, 66 Jakšić — Tucoviću, Sarajevo 24. XI 1909.

⁶⁸⁾ Ibidem.

lističke Internacionale«, čiju riječ i zahtjeve moraju da uvažavaju svi odgovorni politički činioci u Monarhiji. Svoj mali domašaj i uticaj u političkim zbivanjima u zemlji, koji je odgovarao nejakoj klasnoj bazi iz koje je nastala i rasla, ona je nastojala da nadoknadi propagandnim isticanjem da pripada velikoj porodici socijalističkih partija. U tome je ona nailazila na širok odziv u austrijskoj socijalnoj demokratiji. Njenom Kongresu u Rajhenbergu u septembru 1909. u ime SDS BiH prisustvo-
vao je Franjo Raušer, nastavljajući tako praksu uzajamnog posjećiva-
nja partijskih kongresa koju su započeli predstavnici austrijske socijal-
ne demokratije upućivanjem svojih delegata na I kongres SDS BiH
i koja je postala stalan, tradicioanalni oblik međusobnog interpartijskog
kontaktiranja, veza i saradnje. Osvrćući se na ovaj Kongres, Raušer je
pisao da će on mnogo pridonijeti ojačanju pokreta u Austriji i da na-
predak i razvoj stranke u Austriji socijalni demokrati BiH treba da
smatraju svojim sopstvenim napretkom, jer su oni neodvojivi dio ve-
likog socijalističkog pokreta, čijem je uticaju i snazi najviše doprinijela
austrijska socijalna demokratija. Taj zaključak dobio je iznova potvrdu
u izlaganju šefa partije dra Viktora Adlera, koji se posebno zadržao na
kritici apsolutističkog režima u BiH i naglasio da se bosanskohercego-
vački narod ne može ugnjetavanjem i bajonetima pridobiti za zemlju,
već se simpatije bosanskog naroda mogu osigurati jedino pružanjem
što većih sloboda i prava, oslobođenjem kmetova i podizanjem kultur-
nog i materijalnog blagostanja stanovništva.⁷⁹⁾ Ukazivanjem na ove sta-
vove u Alderovom kongresnom referatu, Raušer je među bosanskoher-
cegovačkim socijaldemokratima razvijao uvjerenje da radničke i narod-
ne mase BiH svoju bolju budućnost mogu očekivati samo od pobjede
socijalne demokratije u cijeloj zemlji, a tome je, svakako, najbliža au-
strijska socijalna demokratija. Zbog toga, ne samo da je njen uspjeh
istovremeno i uspjeh SDS BiH, nego SDS BiH treba da ide upravo
njenim putem, da bi u političkom životu zemlje zauzela mjesto koje
joj, po njenoj vlastitoj ocjeni, pripada. To je, međutim, značilo da SDS
BiH svoje najbolje snage, sve mogućnosti socijaldemokratskog pokreta
treba da usmjeri glavnom i neposrednom cilju — borbi za demokratski
ustav, za demokratski izborni red, za demokratski sabor, u koji i ona
treba da pošalje svoje predstavnike.

U tom pogledu SDS BiH uložila je veliki trud da bi što bolje
pripremila radničku skupštinu posvećenu pitanjima ustava. Ova skup-
ština održana je 10. X 1909. i ima veliki značaj u borbi SDS BiH za
ukidanje apsolutističkog režima i uvođenje ustavnog poretka u BiH.
Istraživač austrougarskog perioda bosanskohercegovačke istorije dr
Hamdija Kapidžić skrenuo je pažnju na doprinos SDS BiH težnjama
naroda za uspostavljanjem demokratskih odnosa u političkom životu
zemlje.¹⁰⁰⁾ U naporima koje je SDS BiH u tom pravcu činila skupština
od 10. X 1909. ima posebno mjesto, kako u pogledu stanovišta koje je

⁷⁹⁾ Sa kongresa austronjemačke socijaldemokratske stranke, *Glas Slobode*, br. 17, 5. oktobra 1909, str. 4.

¹⁰⁰⁾ Hamdija Kapidžić: *Bosna i Hercegovina u vrijeme austro-ugarske vladavine* Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908—1910) — Sara-
jevo 1968, str. 75—76.

zauzela, tako i u pogledu ocjene koju je o njoj imala uprava na čelu sa Zemaljskom vladom. Ova skupština je došla kao rezultat aktivnosti SDS BiH za demokratizaciju zemlje, inicirane Prvim kongresom, a postavljene kampanjom rastućeg intenziteta, koja se neposredno ogledala u najvažnijim priložjima **Glasa Slobode**, u kojima se više-manje redovno i sistematski razmatralo osnovno pitanje demokratizacije — pitanje ustava. U tom pogledu takode je bio zapažen br. 14 od 5. septembra, koji je odlukom organa uprave bio konfiskovan zbog radikalizma u kritici apsolutističkog režima i u stavovima u vezi sa uspostavljanjem ustavnog stanja. Naime, Zemaljska vlada je smatrala da su za postavljanje ustavnog pitanja i njegovo pretresanje na masovnim radničkim skupštinama SDS BiH i **Glas Slobode** dobili impulse iz bečkog i budimpeštanskog centralnog socijaldemokratskog vodstva i stoga je preduzela stroge mjere prema listu — konfiskaciju kao i sudsko gonjenje urednika. U pomenutom broju **Glas Slobode** pisao je u prijetećem tonu da će narod morati da silom otme svoja prava i slobode, ako mu ih vlastodršci ne daju.¹⁰¹⁾ U znaku radikalnih stavova u pitanju kraktera ustava, koji može da obilježi likvidaciju apsolutističkog sistema vladavine jedino ako je dosljedno demokratski, ako se temelji na demokratskom pravima i slobodama građana, SDS BiH pripremala radničku skupštinu od 10. X 1909. Pošto je istog dana primila relaciju izaslanika vladinog kome-sara za grad Sarajevo o njenom toku, Zemaljska vlada za BiH dostavila je svoj izvještaj Zajedničkom ministarstvu finansija u Beč, u kome su prikazani najvažniji momenti u radu same skupštine.¹⁰²⁾ Glavni referat imao je Sretan Jakšić, koji je počeo sa konstatacijom da je ustav obećan prije godinu dana, da se narod zavodi obećanjima ustava, a apsolutizam i dalje traje. Jakšić je istakao da socijaldemokrati traže za narod građanska prava, a ne karikaturu ustava, čime bi se iza formalnog ustava krio i održavao apsolutizam. Na skupštini je o ustavnom pitanju njemačkim jezikom govorio redaktor Hermenegild Wagner, koji je izjavio da radnici u BiH traže ono što je radnicima car već dao u Austriji; da je car najveći socijaldemokrat, koga bi bosanska policija odmah unap-sila, jer za narode cijele Monarhije, ne samo Austrije, traži narodna prava i, napokon, da će radnici u BiH svoja prava morati da izbore oružjem sile, pošto im ta prava vlada uskraćuje. Na kraju svoga izlaganja, sasvim suprotno radikalizmu kojim je kritikovao apsolutistički režim u BiH, Wagner je predložio zahtjev da radnici dobiju najmanje po jedno mjesto u svakoj konfesionalnoj kuriji, pošto je zastupanje radnika moguće samo posredstvom radnika. Završnu riječ na skupštini dao je Raušer, a zatim je primljena Rezulicija koju je predložio Sretan Jakšić. U Rezuliciji, pored ostalog, stoji: »Sakupljeni na velikoj radničkoj skupštini 10. oktobra 1909. najenergičnije protestuju protiv zatezanja sa uvođenjem ustava za BiH... Skupština zahtijeva, da se stave u djelokrug sabora sva pitanja koja se tiču BiH...«¹⁰³⁾ (podvukao E. R.).

¹⁰¹⁾ Za narodna prava — **Glas Slobode**, br. 14 — 5. septembra 1909, str. 1.

¹⁰²⁾ ABH — ZVBiH — Präs. — No 5404/1909.

¹⁰³⁾ Radni narod je progovorio, **Glas Slobode**, br. 18 — 15. oktobra 1909, str. 1.

Iako nije mogla spriječiti uvođenje nedemokratskog ustava, protiv čega je glasno i nedvosmisleno ustala, ova skupština je značajna naročito zbog toga što je u svojoj Rezoluciji, u njenom posebnom stavu jasno izrazila stanovište SDS BiH da »u djelokrug sabora« treba da spadaju »sva pitanja koja se tiču BiH«. To je onaj poznati zahtjev koji je krajem XVIII vijeka postavio »treći stalež« u Francuskoj i koji su napredna buržoazija i radnička klasa u Evropi isticali tokom cijelog XIX i početkom XX vijeka i koji sada postavlja socijalna demokratija u BiH, koja se preko tri decenije nalazi u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Zahtjev da sobar BiH ima kompetencije u svim pitanjima koja se tiču BiH sadrži u svojoj biti osnovno pravo svakog naroda, njegovo suvereno pravo na samoodređenje, koje on može da iskoristi u smislu svoga pripadanja višenacionalnoj podunavskoj državi u obliku za koji se suvereno opredijeli, kao i u smislu izdavanja iz postojeće države i samostalnim izborom državnog oblika, u kome želi da osigura svoj nacionalni opstanak i razvitak. Prilike u kojima je SDS BiH djelovala, kao i stepen njenog idejno-političkog razvoja nisu je bili još praktično doveli do postavljanja zahtjeva da bosanskohercegovački sabor bude nosilac nacionalnog suvereniteta, štaviše, uoči donošenja ustava, u razdoblju stabilizacije Austro-Ugarske u BiH, ona je bila daleko od takvog gledišta. Međutim, učestvujući u političkim zbivanjima zemlje, dajući im i sama svoj sopstveni doprinos, SDS BiH je imala dovoljno izoštren pogled da u političkim odnosima zemlje zapazi protivrječne tendencije i procese. Ona je sasvim tačno vidjela da se u političkom životu, unutar svakog naroda u Bosni i Hercegovini javljaju dvije struje, koje se jedna drugoj suprotstavljaju — opoziciona režimskoj, napredna konzervativnoj — i u ovim protivrječnim strujanjima ona je s pravom nalazila element progresivnog razvoja političkih odnosa u BiH. Ali, progresivni elementi u bosanskohercegovačkom političkom životu bili su sputani nacionalnim partikularizmom i stoga se ona svim svojim silama trudila da politici nacionalnog podvajanja suprotstavi svoju platformu narodnog jedinstva, a licitiranju demokratije građanskih stranaka svoju upornu borbu za ostvarenje demokratskih prava građana, da bi narod u BiH svoju budućnost uzeo u svoje ruke. Pri tome SDS BiH je bila čvrsto uvjeren da su građanske političke snage zatajile kako u pitanju demokratizacije, jer joj prilaze iz usko partijskih i klasnih interesa, tako i u pogledu narodnog jedinstva, jer pripadnost narodu identifikuju sa vjerskom pripadnošću. U stvari, SDS BiH je čvrsto stajala na stanovištu da će do narodnog jedinstva, jedinstva srpsko-hrvatskog naroda, kome istorijski kao njegov sastavni dio pripadaju takođe i bosanskohercegovački Muslimani, doći jedino u znaku socijalne demokratije, njenim naporima, uspjesima i pobjedama. Od početka svoje djelatnosti ona je i vjerske nacionalne razlike i suprotnosti osjećala kao teško nasljeđe feudalne prošlosti, koje buržoazija nije sposobna da ukloni, nego štaviše, te suprotnosti raspiruje, smatrajući ih polazištem svih svojih političkih težnji i nastojanja. Aneksija je ove suprotnosti u njihovom izvornom obliku izbacila na površinu i učinila ih osovinom političkog života, u koji je upravo ulazila socijalna demokratija BiH. Pa ipak, ona je svoje prve korake usmjerila pravcem koji

je izražavao njeno shvatanje da u BiH, kao i u drugim jugoslovenskim zemljama, živi jedan narod, čije jedinstvo ne vide buržoaske partije, ali ga ona osjeća i prepoznaje u njegovim istorijskim težnjama za zajedničkim životom i stoga se kod nje rano rodila misao da se jugoslovenski socijaldemokrati okupe i dogovore o budućnosti Jugoslovena. Aneksija i aneksiona kriza postavili su BiH u sam epicentar jugoslovenskog pitanja i, s te tačke gledišta, bilo je sasvim prirodno da bosanskohercegovačka socijalna demokratija primi na sebe ulogu domaćina takve skupštine predstavnika jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka. U citiranom pismu Nemecu Raušer je objasnio zašto se u BiH ne bi mogla održati jugoslovenska socijaldemokratska konferencija. Činjenica da se sva istorijska težina jugoslovenskog pitanja u tom trenutku izražavala u pripajanju BiH Austro-Ugarskoj Monarhiji isključivala je svaku mogućnost da se u njoj okupe delegacije jugoslovenskih socijaldemokratskih partija. Osim toga, ni SDS BiH, kao najmlađa među jugoslovenskim socijalnim demokratijama, nije imala snage za takav zadatak. Naime, razmatranje jugoslovenskog pitanja, pitanja ujedinjenja Jugoslovena među jugoslovenskim socijaldemokratima u organizaciji bosanskohercegovačke SDS moglo je da se pretvori u javnu jugoslovensku političku manifestaciju, što organi austrougarske uprave ne bi nikako dopustili. Zagreb takođe nije bio podesan da bude domaćin vijećanja jugoslovenskih socijalnih demokrata, jer su se Raušerovom teroru, bijesu i provokacijama odlučno suprotstavljale snage jugoslovenske sloge i jedinstva, među kojima se svojom jugoslovenskom i demokratskom akcijom najviše isticala upravo SDS Hrvatske i Slavonije. Osim toga, Zagreb nije bio pogodan i zbog toga što je Hrvatska bila u sklopu ugarske polovine, a socijalna demokratija Austrije, koja je bila u toku priprema jugoslovenske socijalističke konferencije nije sigurno željela da na taj način stvara Austriji probleme u njenim odnosima sa Ugarskom. Tako su mnogi razlozi uticali da se Prva jugoslovenska socijalistička konferencija održi na jugoslovenskoj teritoriji austrijske polovine, u Ljubljani, u organizaciji Jugoslovenske socijaldemokratske stranke. Djelujući na krajnjem Zapadu jugoslovenstva, Jugoslovenska socijaldemokratska stranka imala je potrebu da se čvršće poveže sa socijaldemokratskim partijama drugih jugoslovenskih zemalja i da svojim doprinosom jačanju jedinstva jugoslovenskog socijaldemokratskog pokreta osigura slovenačkom narodu zaštitu od vječno opasnog i moćnog germanizma.

Kao što je poznato, Prva jugoslovenska socijalistička konferencija održana je u Ljubljani 21. i 22. novembra 1909. Pored stranih gostiju i predstavnika Jugoslovenske, Hrvatske i Srpske socijaldemokratske stranke konferenciji su prisustvovali i delegati SDS BiH Franjo Raušer, Ivan Salamunović i Sretan Jakšić. U ime SDS BiH oni su usvojili Rezoluciju, koja sadrži stanovište socijaldemokratskih stranaka jugoslovenskih zemalja unutar Austro-Ugarske prema jugoslovenskom pitanju. Drugi kongres SDS BiH, održan 10. i 11. jula 1910. u Sarajevu, prihvatio je ovu Rezoluciju i obavezao članove stranke da djeluju u smislu njenih stavova. O Ljubljanskoj konferenciji na ovom Kongresu referisao je Sreten Jakšić, koji je glavnu svrhu i značaj kon-

ferencije vidio u zauzimanju socijalističkog stanovišta prema jugoslovenskom pitanju, kao i u potrebi što većeg zbližavanja jugoslovenskih socijalista.¹⁰⁴) Stvarni značaj konferencije, po mišljenju S. Jakšića, izražen je u shvatanju, koje je na njoj prihvaćeno, da su Jugosloveni jedan narod i da je, stoga, dužnost socijaldemokratskih stranaka da rade na nacionalnom jedinstvu Jugoslavena i na stvaranju njihovog jedinstvenog književnog jezika. Po uvjerenju jugoslovenskih socijalista to je prvi uslov na putu ostvarenja jugoslovenskog nacionalnog jedinstva. Zanimljivo je Jakšićevo obrazloženje da je Prva jugoslovenska socijalistička konferencija »**računajući sa današnjim stanjem u Austro-Ugarskoj** (podvukao E. R.) s obzirom na Jugoslovene zauzela stanovište za preuređenje Austro-Ugarske u nacionalne, autonomije, odnosno za federaciju slobodnih i autonomnih naroda.«¹⁰⁵) SDS BiH je na svom II kongresu trebalo da u duhu rezolucije ljubljanske konferencije formuliše svoje stanovište o državno-pravnom i nacionalnom pitanju BiH, jer o tome nije ništa rečeno u partijskom programu. Prva jugoslovenska konferencija je pokazala da je socijalna demokratija BiH na nju došla sa sopstvenim gledištem o jugoslovenskom pitanju, da je ona u toku svoga kratkotrajnog postojanja i djelovanja samostalno došla do uvjerenja o jugoslovenskom jedinstvu, kao što su do istog gledišta, svaka u svojim uslovima, došle i socijaldemokratske stranke u Sloveniji i Hrvatskoj. Zbog toga su bosanskohercegovački socijalisti smatrali da jugoslovenstvo ima čvrstu podlogu u istorijskom razvitku, a jugoslovenska nacionalna autonomija u okviru Austro-Ugarske da je najbolje rješenje jugoslovenskog pitanja polazeći od »današnjeg stanja u Austro-Ugarskoj«.

Socijalističko stanovište o rješenju jugoslovenskog pitanja, koje je po riječima S. Jakšića bilo svrha Ljubljanske jugoslovenske socijalističke konferencije, počivalo je na Brnskom nacionalnom programu austrijske socijalne demokratije, koji je proklamovao preuređenje Austro-Ugarske Monarhije na principu nacionalne autonomije. »Tivolska« rezolucija »riješila« je jugoslovensko pitanje uspostavljanjem jugoslovenske nacionalne autonomije u okviru podunavske savezne države. Tako su jugoslovenske socijaldemokratske stranke u jugoslovenskoj nacionalnoj autonomiji podunavske federacije pronašle politički oblik jugoslovenskog ujedinjenja, kome su do tada na putu stajale brojne »države i državnice«, u kojima su Jugosloveni živjeli podijeljeni i podvojeni. Poput drugih jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka i SDS BiH je smatrala da istorijskoj težnji i interesu Jugoslavena da ostvare svoje državno i nacionalno ujedinjenje treba neminovno žrtvovati višestoljetne istorijske oblike njihovog državnog života, jer ti oblici djeluju suprotno njihovoj istorijskoj potrebi da žive trajno ujedinjeni. Tako je SDS BiH usvajanjem »Tirolske« rezolucije de facto prihvatila gledište da se pred potrebom jugoslovenskog jedinstva treba odreći Bosne i Hercegovine kao istorijskog državno-političkog oblika. Ona je to gledište formirala samostalno u punom uvjerenju da se srpsko-hrvatske

¹⁰⁴) Arhiv KP BiH — tom II — Jugoslavenska i balkanska socijaldemokratska konferencija, str. 120.

¹⁰⁵) Ibidem, str. 121.

suprotnosti ne mogu nikako prevazići i negirati u postojećim državnim oblicima, a pogotovo te suprotnosti i partikularizmi ne mogu se prevazići u BiH zbog njenog postojećeg nestabilnog i privremenog državno-pravnog položaja »carske zemlje«, kao i zbog poznatih hrvatskih i srpskih divergentnih tendencija prema BiH. Bosanskohercegovačkoj socijalnoj demokratiji činilo se da je postojanje BiH kao posebnog državno-političkog oblika sasvim problematično i sa stanovišta protivrječnih tendencija u savremenim političkim odnosima istorijski neopravdano, pa je stoga u jugoslovenskoj nacionalnoj autonomiji, iako u okviru podunavske monarhije, vidjela jedini način na putu ka socijalističkom državnom obliku, u kome će nacionalno ujedinjeni Jugoslaveni moći da se slobodno kulturno razvijaju i potvrđuju. Zajedno sa drugim jugoslovenskim socijalističkim strankama SDS BiH sa »Tivolskom« rezolucijom našla se na platformi Brnskog nacionalnog programa, čime je posredno podržavala opstojanje austrougarske države, dok su građanske političke stranke i grupacije u BiH istovremeno u saradnji i službenju austrougarskoj upravi nacionalnim programima pretpostavljale posjedovanje i držanje pozicija u vlasti. Krajem 1909. niko u političkom životu BiH nije pomišljao na rušenje habsburške države, a »Tivolska« rezolucija je uspostavljanjem jugoslovenske nacionalne autonomije u okviru Monarhije negirala njen dualistički poredak, čime je objektivno ugrožavala same osnove na kojima je ona počivala. Uključujući slovenački narod u jugoslovensku nacionalnu autonomiju, »Tivolska« rezolucija izvlačila ga je iz vjekovne opasnosti germanizacije; ujedinjujući narod Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa narodom slovenačkih pokrajina i narodom BiH, ona je istovremeno negirala i austrougarsku i ugarsko-hrvatsku nagodbu, i, napokon, uključivanjem naroda BiH u jedinstvenu jugoslovensku nacionalnu autonomiju »Tivolska« rezolucija odbacivala je položaj BiH kao »carske zemlje« i na taj način nagovještavala mogućnost takve »reforme« AustroUgarske, koja protivrjeći egzistencijalnim interesima vladajućih snaga kako austrijske tako i ugarske politike Monarhije. Sačinjena u smislu očuvanja okvira Monarhije, »Tivolska« rezolucija je ujedinjavanjem jugoslovenstva u okviru Monarhije već negirala njene unutrašnje okvire i stoga je objektivno mogla da bude podrška težnji jugoslovenstva za potpunim ujedinjenjem u svome samostalnom, sopstvenom, jugoslovenskom okviru. Mogućnosti koje je pružala »Tivolska« rezolucija bile su nesumnjivo dvojake. Kao da ih je Sreten Jakšić vidio, kada je na Drugom kongresu SDS BiH govorio da je jugoslovenska socijaldemokratska konferencija »**računajući sa današnjim stanjem u Austro-Ugarskoj** (podvukao — E. R.) s obzirom na Jugoslavene zauzela stanovište za preuređenje Austro-Ugarske u nacionalne autonomije...«.

Za jugoslovensko stanovište SDS BiH, odnosno za socijalističko rješenje jugoslovenskog pitanja bilo je neophodno ukloniti pocijepanost jugoslovenskog elementa i od »državica i narodića« stvoriti prostranu nacionalnu autonomiju i ujedinjeni narod. Djelujući na prostoru balkanskog područja, koje eksploatiše evropski kapitalizam, SDS BiH je takođe osnovni razlog koji stoji na putu političke i ekonomske emancipacije i napretka Balkana nalazila u njegovoj državnoj i nacionalnoj

izdrobljenosti, izraženoj u postojanju brojnih patuljastih, međusobno zavađenih država.¹⁰⁶) Stoga je ona bez oklijevanja prihvatila predlog Srpske SDS da učestvuje na Prvoj balkanskoj socijalističkoj konferenciji, čiji je zadatak bio da izgradi stanovište socijaldemokratskih partija Balkana prema balkanskom pitajnu. Prekriven mnogim malim državama, koje su se nalazile pod protektoratom pojedinih evropskih velesila, Balkan je bio poprište na kome su se sukobljavali njihovi imperijalistički interesi, a vlade balkanskih zemalja, potčinjene imperijalističkim protektoratima, nužno su doprinosile svakojakom nazadovanju i zaostajanju Balkana, njegovoj sve većoj političkoj i ekonomskoj zavisnosti. Zahvaljujući političkoj igri imperijalističkih sila, kao i ambicijama balkanskih buržoazija i dinastija u težnji za prestižom, Balkan se pretvorio u područje nemira i sukoba, od čega su najviše trpjeli sami balkanski narodi, a posebno njihova radnička klasa izložena veoma grubim oblicima eksploatacije. Političke, ekonomske, nacionalne i druge suprotnosti, koje su se decenijama gomilale i »rješavale« na Balkanu, da bi se još dublje zaoštravale, koncentrisale su se u kompleksu balkanskog pitanja, čije se pravo rješenje nalazilo u borbi protiv imperijalističkih prodora i posezanja na Balkanu u znaku devize »Balkan balkanskim narodima«. Balkanske socijalne demokratije bile su nosioci ideje ujedinjavanja Balkana na platformi antiimperijalističke borbe balkanskih naroda, koja je po njima neminovno vodila obaranju barijera koje su među njima podigli i pod zaštitom imperijalista održavali njihovi domaći vlastodršci.¹⁰⁷) Stoga je Prva balkanska socijalistička konferencija, koja je na inicijativu Srpske SDS održana u Beogradu 7. 8. i 9. januara 1910. imala značaj istorijskog susreta predstavnika balkanskih i jugoslovenskih socijaldemokratskih partija da svojom ocjenom odnosa na Balkanu i sagledanjem pravca njihovog razvoja otvore radničkoj klasi i balkanskim narodima socijalističku perspektivu Balkana bez imperijalista i dinastija. SDS BiH je na balkansku konferenciju delegirala Sretena Jakšića¹⁰⁸), koji je već bio uspostavio veze sa prvacima Srpske socijalne demokratije Dimitrijem Tucovićem i Dragišom Lapčevićem. Šaljući svoga tajnika na Beogradsku konferenciju, ona je bila uvjerena da će ovaj skup istaknutih balkanskih socijalista predstavljati značajan doprinos zbližavanju proletarijata i naroda balkanskih zemalja u njihovom otporu evropskom kapitalizmu i imperijalizmu. Sreten Jakšić je u ime SDS BiH prihvatio Rezoluciju Prve balanske socijalističke konferencije i pružio podršku svim inicijativama i predlozima čiji je smisao bio u prevazilaženju unutrašnjih suprotnosti, razdrobljenosti i pocijepanosti Balkana uspostavljanjem Saveza balkanskih naroda i država na demokratskoj i antiimperijalističkoj osnovi. SDS BiH je i u pogledu zadataka Balkanske socijalističke konferencije, kao i u vezi sa Jugoslavenskom socijalističkom konferencijom smatrala da je socijalna demokratija morala da na sebe preuzme borbu za ujedinjenje i oslobođenje balkan-

¹⁰⁶) Ibidem.

¹⁰⁷) Arhiv KPJ, tom VI, Prva balkanska socijaldemokratska konferencija — referat D. Tucovića — Beograd 1951, str. 266—268.

¹⁰⁸) Arhiv KP BiH, tom II — Izvještaj Glavnog odbora SDS BiH za II kongres 11. i 12. jula 1910, str. 111.

skih naroda, pošto je buržoazija balkanskih naroda pokazala da je za taj svoj istorijski zadatak nesposobna,¹⁰⁹⁾ kao što je i jugoslovenska buržoazija po njenom uvjerenju ispoljila nesposobnost da predvodi Jugoslovene u borbi za njihovo političko i nacionalno ujedinjenje i oslobođenje.

Kao što je poznato, u radu Prve balkanske socijalističke konferencije došlo je do izvjesnih razlika u pogledima na njen glavni zadatak između srpskih s jedne, i hrvatskih i slovenačkih delegata, s druge strane. Dok su srpski socijaldemokrati sa Tucovićem na čelu smatrali da je njen pravi smisao u tome da balkanske socijalne demokratije jedinstveno pristupe postavljanju i rješavanju balkanskog pitanja, Demetrović i Tuma su insistirali na postavljanju jugoslovenskog pitanja u njeno središte i predlagali da se usvoji stanovište Ljubljanske socijalističke konferencije.¹¹⁰⁾ Iako je kao član delegacije SDS BiH učestvovao u izradi i donošenju »Tivolske« rezolucije, Jakšić na Beogradskoj konferenciji nije podržao Demetrovića i Tumu, već je dijelio gledište o osnovnom zadatku balkanske socijalističke konferencije, kako su ga formulisali njeni organizatori i sazivači. Savez balkanskih republika u znaku parole »Balkan balkanskim narodima« postao je politički program balkanskih socijaldemokratskih partija i borba za njegovo ostvarenje bila je po svome osnovnom sadržaju i opredjeljenju borba protiv balkanske politike evropskog imperijalizma, što je, sasvim prirodno, značilo i borbu protiv balkanske imperijalističke politike Austro-Ugarske Monarhije, koja je prodorom u Bosnu i Hercegovinu postala prijetnja slobodnom razvoju i napretku svih balkanskih naroda. Prihvatanjem rezolucije Prve balkanske socijalističke konferencije SDS BiH učinila je značajan korak na putu izgrađivanja svoga sve samostalnijeg gledišta o nacionalnom pitanju. Razlike koje su se na beogradskoj socijaldemokratskoj konferenciji ispoljile između Jugoslovenske i Hrvatske s jedne, i Bosanskohercegovačke socijaldemokratske stranke s druge strane u shvatanju osnovnog zadatka konferencije nisu bile neznatne, ali ni takve da bi dovodile u pitanje jedinstvo jugoslovenskog socijaldemokratskog tabora u Austro-Ugarskoj Monarhiji, kome je SDS BiH od svoga osnivanja pripadala i koji je svojom aktivnom pripadnošću podupirala i jačala. Ali istovremeno, kao što je to pokazala svojim držanjem na Beogradskoj socijalističkoj konferenciji, ona je potvrdila svoju pripadnost i balkanskom socijaldemokratskom frontu, kome je prišla sa uvjerenjem da je borba za ostvarenje njegovog programa takođe i njena borba, da to treba da bude jedinstvena i nedjeljiva borba svih naprednih i demokratskih političkih snaga, partija i grupacija na Balkanu, a u prvom redu radničke klase i socijalne demokratije svih balkanskih zemalja, čiji uspjesi mogu samo da je približavaju ostvarenju njenih sopstvenih socijalističkih ciljeva u Bosni i Hercegovini. Pripadati istovremeno i jugoslovenskom i balkanskom socijaldemokratskom frontu za SDS BiH nije značilo da se ona na taj način bori za različite ciljeve,

¹⁰⁹⁾ **Balkanska socijal-demokratska konferencija, Glas Slobode**, br. 3 — 14. januar 1910, str. 1.

¹¹⁰⁾ Arhiv KPJ, tom VI — str. 270—274.

jer ostvarenje jugoslovenskog jedinstva u jugoslovenskoj nacionalnoj autonomiji nije, po njenom shvatanju, vodilo jačanju, već naprotiv slabljenju austrougarskog imperijalizma na Balkanu. Kao što i stvaranje saveza slobodnih i demokratskih balkanskih zemalja nije, po njenom uvjerenju, moglo da ugrožava oslobođenje i ujedinjenje Jugoslovena, već je tome cilju moglo samo da pomaže i koristi. Pripadnost jugoslovenskom i balkanskom socijaldemokratskom frontu za SDS BiH nije značilo da ona pripada dvjema različitim, već samo jednom i jedinstvenom socijalističkom frontu. Poslije Prve balkanske socijalističke konferencije, kojoj je dala svoju bezrezervnu podršku, SDS BiH bila je jača za jedno značajno saznanje koje je u sebi sadržavala socijalistička ideja balkanskog saveza.

U vezi sa učešćem SDS BiH u radu Ljubljanske i Beogradske socijalističke konferencije i stavovima o jugoslovenskom i balkanskom pitanju koje je ona na tim konferencijama zastupala potrebno je napomenuti da ni jugoslovensko ni balkansko pitanje u tadašnjoj političkoj situaciji nisu predstavljali njenu najvažniju preokupaciju. Uporedo sa jugoslovenskim i balkanskim pitanjem u središtu političke aktivnosti SDS BiH krajem 1909. i u prvoj polovini 1910. nalazilo se ustavno pitanje kao centralno pitanje u njenoj borbi za demokratizaciju političkih odnosa u zemlji. Moglo bi se gotovo reći da se jugoslovensko i balkansko pitanje nalazilo u sferi njene »spoljno-političke« aktivnosti, a ne u domenu njene unutrašnje političke djelatnosti, da je dolazilo u sekundarnu, a ne u primarnu oblast njenog političkog djelovanja. Međutim, neosporno je da stavovi SDS BiH o jugoslovenskom i balkanskom pitanju stoje u tijesnoj vezi sa njenom borbom za demokratsko političko uređenje BiH. A po njenom shvatanju na tom frontu imala je da se vodi glavna borba za emancipaciju i napredak BiH uopšte i radničke klase posebno. Ona je smatrala da će političkim aktiviranjem radničke klase na tom planu najuspješnije obnavljati i jačati svoje redove i tako socijalnu demokratiju razviti i izgraditi u snagu značajnog uticaja u političkom životu zemlje. U vrijeme kada je ona stupala na bosanskohercegovačku političku scenu cjelokupno iskustvo internacionalnog socijalizma upućivalo je na put borbe za demokratiju koja će i radničku klasu BiH dovesti u parlament, kao što je to već bila stvarnost političkog života u zemljama razvijenog socijalističkog radničkog pokreta. U toj aktivnosti ona je mogla da se osloni i oslanjala se na iskustvo najvećih evropskih socijaldemokratskih partija, a naročito sebi najpoznatije i najbliže austrijske socijalne demokratije i u njemu nalazila podsticaja, inspiracije i snage da istraje, uprkos izuzetno teškim uslovima u kojima je morala da djeluje. U tom pogledu članak »Radnička klasa i parlamentarna borba«, objavljen u prvim januarskim brojevima **Glasa Slobode** u 1910. predstavlja politički credo SDS BiH. U njemu se kaže: »...Bosansko-hercegovački proletarijat organizovan u svoju socijaldemokratsku partiju ima za zadatak, da radi popravka svoga položaja danas, i radi svoga konačnog oslobođenja u budućnosti — da se bori protiv kapitalističke, buržoaske tiranije na cijeloj liniji, svuda i na svakom mjestu, — a naročito da svom svojom snagom juriša i napada na bastilju kapitalističke snage: na državu, na parlament. Tu

je koncentrisana snaga kapitalističke klase, odatle u isto vrijeme danas i zlo dolazi na radničku klasu, pa se tu i borba najžešće mora voditi... On (tj. proletarijat — E. R.) će uspijevati, da otima jedno po jedno pravo od buržoazije, kidaće okove kojim je okovan, hvataće se u koštac sa buržoazijom sve žešće i u parlamentu, kao i u radionici, i kad njegova moć toliko naraste, da se on osjeća, da će moći jednom zauvijek da svrši sa neprijateljem, on će uzeti političku vlast u svoje ruke, tada će porušiti sve stubove kapitalističkog društva, a kad on postane gospodar u društvu, onda će mu lako biti i da privatnu svojину pretvori u zajedničku, društvenu, a time da ujedno uništi uzrok eksploataciji i zavisnosti svojoj.«¹¹¹⁾ Napisani nadahnuto, prožeti duhom revolucionarnog patosa velikih političkih iluzija, ovi stavovi su veoma upečatljivo izrazili uvjerenje SDS BiH u presudni značaj koji u borbi za socijalizam ima osvajanje socijaldemokratskih pozicija i uticaja u parlamentu, kao i dosljednost tome uvjerenju u njenoj konkretnoj političkoj praksi. SDS BiH se odlučno protivio uvođenju nedemokratskog ustava, koji ne izražava suverenitet naroda, u kome sabor ne čine demokratski predstavnici naroda, izabrani na osnovu opšteg, jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa, kome nije odgovorna vlada za svoj rad, nego zajedničkoj vladi Monarhije, odnosno zajedničkom ministru finansija. Zalažući se za demokratski ustav i demokratsko političko uređenje BiH, SDS BiH je uporedo kritikovala građanske političke stranke zbog njihovog oportunitizma prema politici Vlade kojoj nisu dosljedno pružale otpor u pripremama da uspostavi prividno ustavno stanje, već su naprotiv tražile svoju šansu u »ustavnom« poretku i mirile se sa konstituisanjem sabora na temelju kurijalnog izbornog rada¹¹²⁾. U kampanji za demokratski ustav, SDS BiH je naglašavala da je ustav sa saborom koji čine vizilisti i predstavnici kurija, izabrani prema konfesionalnom ključu, štetan po interese naroda, da narodu BiH niko neće darovati demokratski ustav, već se on može izvojevati samo ustrajnom borbom,¹¹³⁾ da se istinska ustavnost dobija »samo snažnim pokretom najširih narodnih masa za istinske narodne slobode, za pravu i neograničenu samoupravu.«¹¹⁴⁾ SDS BiH nije imala iluzija da svojim angažovanjem u ustavnoj kampanji može spriječiti donošenje nedemokratskog ustava i uvođenje na njemu zasnovanog političkog poretka. Ali je smatrala svojim važnim političkim zadatkom da preduzima akcije protiv naturanja ustava koji ne odgovara narodu, u čemu su veliku aktivnost ispoljavali članovi Glavnog odbora SDS BiH, a posebno njen tajnik Sreten Jakšić.¹¹⁵⁾ Kada je carskim aktom 20. februara 1910. oktroisan Ustav Bosne i Hercegovine, SDS BiH ocijenila je da mora nastaviti borbu i tražiti njegovu promjenu, razvijati političku agitaciju za de-

¹¹¹⁾ Radnička klasa i parlamentarna borba (Svršetak), Glas Slobode, br. 2 — 7. januara 1910, str. 1.

¹¹²⁾ Ustavni statut i naša građanska politika, Glas Slobode, br. 6 — 4. februara 1910, str. 1.

¹¹³⁾ Proglašenje ustava, Glas Slobode, br. 9, 25. februara 1910, str. 1.

¹¹⁴⁾ Prividna ustavnost, Glas Slobode, br. 10, 4. marta 1910, str. 1.

¹¹⁵⁾ Arhiv Srbije — Zbirka Dimitrija Tucovića (ZDT) 69. Jakšić Tucoviću — Sarajevo, 19. I 1910.

mokratsko uređenje BiH bez obzira na prilike i opasnosti kojima se pri tome mora izlagati. U rukovodstvu SDS BiH su bili naročito zadovoljni što su se Tucovićeve ocjene o tadašnjim političkim odnosima i zadacima SDS BiH slagale sa njihovim pogledima i stavovima.¹¹⁶⁾ Zanimljivo je da je poslije Prve balanske socijaldemokratske konferencije, upravo u jeku borbe koju je vodila za demokratizaciju političkog života, SDS BiH uspostavila vrlo žive kontakte i saradnju sa srpskom SDP, o čemu svjedoči više Jakšićevih pisama Tucoviću iz toga vremena. U tom pogledu karakteristično je da Jakšić obavještava Tucovića o odluci Glavnog odbora stranke da u izborima za sabor postavi svoje kandidate i to čini prvog dana poslije sjednice Glavnog odbora na kojoj je o tome donesen zaključak.¹¹⁷⁾ U Glavnom odboru SDS BiH nije bilo nikakvih procjena da bi stranka mogla u izborima dobiti mandate za istaknuta dva kandidata. Osnovni smisao njenog aktivnog učešća u izbornoj kampanji bio je u mogućnosti da razvije što širu agitaciju za svoje stavove o ustavu, saboru i uopšte o razvoju političkih odnosa u zemlji, što je ona činila na mnogim javnim izbornim sastancima i skupštinama, a takođe i u *Glasu Slobode*, u kome su tokom izborne kampanje preovlađivali napisi o nedemokratskom karakteru ustava, ustavnim pogledima SDS BiH, kao i kritički prilozi o držanju građanskih političkih stranaka i njihovim stavovima prema ovim značajnim problemima političkog života i razvitka u BiH. »...Stupanje naše stranke u izbore ima poglavito agitacioni značaj... Mi moramo i ovo malo prava, koja smo dobili, iskoristiti u borbi za proširenje ovih prava«¹¹⁸⁾ Pošto izborni rezultati nisu za SDS BiH predstavljali ni poraz ni iznenađenje¹¹⁹⁾, ona je koncentrisala svu svoju političku aktivnost na borbu za promjenu oktroisanog ustava i nedemokratskog izbornog reda.¹²⁰⁾

Aktivnost SDS BiH u periodu ustavne i izborne kampanje u prvoj polovini 1910. bila je veoma značajna u pogledu njenog političkog i organizacionog razvitka, kao i njenog učešća u glavnim tokovima političkog života, ali je u izvjesnim momentima, kada je bila u znaku prejakih fraza i neadekvatnih parola, gubila realno tlo pod nogama, potvrđujući time da joj nedostaje još mnogo iskustva i snage da bi u političkim odnosima zemlje postala faktor sa kojim bi moralo da se ozbiljno računa. Stoga u odnosu organa vlasti prema SDS BiH nije bilo promjene. Oni su sistematski pratili i kontrolisali njenu ustavnu i izbornu kampanju i nalazili da nema razloga za primjenu oštrijih mjera protiv nje. Zanimljiva su neka zapažanja odgovornih upravnih organa, koja oni u svojim izvještajima o aktivnosti socijaldemokrata saopštavaju vladi. Tako se u izvještaju o socijaldemokratskoj konferenciji, održanoj 23. I 1910. u Mostaru, kaže da je konferenciji prisustvovalo 100—120 osoba, da je ova protekla mirno, da slušaoci najvećim dijelom nisu mogli shvatiti

¹¹⁶⁾ Arhiv Srbije — ZDT, 72. Jakšić — Tucoviću, 20. februara 1910.

¹¹⁷⁾ Arhiv Srbije — ZDT, 73. Jakšić — Tucoviću — Sarajevo, 9. marta 1910.

¹¹⁸⁾ *Saborski izbori raspisani, Glas Slobode*, str. 15, 8. aprila 1910, str. 1.

¹¹⁹⁾ Arhiv KP BiH — Izvještaj Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine za II kongres 11. i 12. jula 1910. godine, str. 108.

¹²⁰⁾ *Poslije izbora, Glas Slobode*, br. 27, 31. maja 1910, str. 1.

izlaganja referenata, što je naročito padalo u oči prilikom dodirivanja pitanja klerikalizma i nacionalizma.¹²¹⁾ U izvještaju o socijaldemokratskoj konferenciji u Mostaru, održanoj 2. marta 1910, kojom prilikom su se čule parole: »Živila Sloboda«!, »Dole Ustav!«, kotarski predstojnik iznosi pretpostavku da su demonstracije inscenirane iz Sarajeva i dodaje da je stanovništvo osuđivalo povorku i da je demonstracija učinila na građanstvo rdav utisak¹²²⁾. Tom prilikom došlo je do sukoba između radnika i žandara, više radnika je bilo uhapšeno, zbog čega su Franjo Markić i Sava Delić uputili protestnu predstavku okružnoj oblasti napominjući da će cjelokupan materijal o ovome događaju »predati drugu Dr Renneru, zastupniku na Carevinskom vijeću, koji će znati na koji i kakav način da cijelu stvar u sklad dovede«¹²³⁾. U vezi sa prvomajskom manifestacijom, jedino je vladin komesar za grad Sarajevo ispoljio veću predostrožnost i od 15. korpskomande za pojačanje bezbjednosti tražio jednu četvu pješadije i dva odreda konjice.¹²⁴⁾ Pokazalo se, međutim, da je predostrožnost ovakvog karaktera bila suvišna i da su majske svečanosti sarajevskih socijaldemokratskih radnika protekla prema programu bez značajnih smetnji. Telegrafski izvještaj Zemaljske vlade o prvomajskoj proslavi upućen Zajedničkom ministarstvu finansija u Beč završava se napomenom da je zbog lošeg vremena izostala tradicionalna prvomajska povorka.¹²⁵⁾ Međutim, iz specijalne relacije ZV o socijaldemokratskoj proslavi 1. maja u Sarajevu upućene ZMF u Beč vidi se da je održana prvomajska radnička skupština i da je bila posvećena najaktuelnijim političkim pitanjima — saborskim izborima, mjestu i značaju sabora u političkom životu zemlje. U relaciji se navodi da je Franjo Raušer bio prvi govornik i da je u svom izlaganju ponovio poznate zahtjeve i poglede SDS BiH: opšte, jednako, neposredno i tajno pravo glasa; Sabor koji je zemlja dobila nije ništa drugo nego predstavništvo konfesija i povlaštenih klasa, tribina za konfesionalne svade koja neće raditi u interesu naroda i radnika. Na ovoj skupštini Sreten Jakić razvijao je kritiku ustava zbog njegovog nedemokratskog karaktera koji se ogleda u tome što je uspostavio sabor lišen kompetencija u najvažnijim pitanjima, čime se samo izigrava bosanskohercegovački narod. Zanimljiv je podatak ovog izvještaja da je zapisnik skupštine vođen i na srpskohrvatskom i na njemačkom jeziku, na kome je govorio bravar Jozef Štrejc. Uz napomenu da je govorio u okviru zakona, iako je po uvjerenju komunist, u izvještaju se daje odlomak iz Štrejcovog govora, u kome je rekao da je crveni barjak uprkos pušaka već prodro u Sarajevo i da među radnicima ne postoje nikakve nacionalne i konfesionalne suprotnosti »jer svi smo mi, bilo Bosanci, Nijemci ili Česi, jednako eksploatisani.«¹²⁶⁾ U posebnom izvještaju zemaljskog poglavara Varešanina upućenom 2. maja 1910. ZMF-a u Beč kaže se da su se na Jakšićev predlog učesnici prvomajske radničke skupštine mirno razišli i da se

¹²¹⁾ ABH — ZVBiH — No 640 — Präs./1910.

¹²²⁾ ABH — ZVBiH — 7o 1195 — Präs./1910.

¹²³⁾ ABH — ZVBiH — No 1589 — Präs./1910.

¹²⁴⁾ ABH — ZVBiH — No 2299 — Präs./1910.

¹²⁵⁾ ABH — ZVBiH — No 568 — Präs./1910.

¹²⁶⁾ ABH — ZVBiH — No 2397 — Präs./1910.

socijaldemokratska prvomajska manifestacija u redu završila.¹²⁷⁾ Iz navedenih izvještaja može se zaključiti da je SDS BiH u svojim političkim akcijama okupljala relativno mali broj radnika, koji nisu uvijek razumijevali zahtjeve socijaldemokrata i njihovu kritiku građanske politike, posebno kritiku klerikalizma i nacionalizma, da su neki, svojim manifestacijama, izazivali uznemirenost građanstva i na taj način udaljavali ga od sebe i odbijali. U povremenim sukobima sa organima vlasti bosanskohercegovački socijaldemokrati računali su na pomoć i zaštitu austrijske socijalne demokratije i njenih poslanika u Carevinskom vijeću, stavljajući tako do znanja organima uprave da će u samom Beču, u centru Monarhije, uticajna socijaldemokratska parlamentarna frakcija postaviti pitanje njihovog odnosa prema SDS BiH, da će oni odgovarati za svoja nasilja prema bosanskohercegovačkim socijalistima, koji u BiH traže samo ono što je socijalna demokratija u Austriji već izvojevala. Prvomajska proslava, koja je protekla u znaku zahtjeva za promjenom ustava i saborskog izbornog reda, uvjerila je organe vlasti da SDS BiH organizuje i razvija svoju političku aktivnost u okvirima koji odgovaraju zakonima, o čemu se, bojeći se lične odgovornosti, staraju prvaci i vodeći ljudi u njenim lokalnim organizacijama. Isto tako, redovito i brzo obavještavanje ZV u Sarajevu i ZMF-a u Beču o aktivnosti SDS BiH potvrđuje odlučnost organa vlasti svih stupnjeva da sistematskom kontrolom spriječe socijaldemokratski pokret da uzme pravac koji bi bio opasan za austrougarsku politiku u BiH.

Ipak, snaga SDS BiH ne može se procjenjivati samo politikom austrougarske uprave prema socijalističkom radničkom pokretu. Ona je zavisila od niza drugih uslova, prije svega od razvijenosti bosanskohercegovačkog društva uopšte i u njemu radničke klase, u čijem je krilu nastala i na svome liku nosila sva njena bitna obilježja. SDS BiH je često htjela više nego što je mogla i u svojim inicijativama i akcijama ponašala se kao da je velika partija, iako je svojim organizacijama pokrivala manji broj gradova i, sa izuzetkom nekoliko većih industrijskih centara, imala u njima svega koju desetinu učlanjenih radnika. Pa ipak, ona je poslije prve godine svoje aktivnosti, na Drugom kongresu, 10. i 11. jula u Sarajevu, mogla da sabere i u izvještaju iskaže dosta rezultata, koji su pokazivali da je u političkom životu zemlje prisutan jedan novi faktor, istina još malog uticaja u razvoju političkih odnosa, ali faktor pokretan, vitalan, u smislu utvrđenih aktuelnih zadataka sav angažovan i predan borbi za interese radničke klase i naroda. Iz kongresnih dokumenata vidi se da je u to vrijeme u BiH moglo biti oko 60.000 industrijskih radnika i da je SDS BiH svoje mjesne organizacije, odnosno povjereništva imala u 13 mjesta, u kojima je bilo okupljeno i djelovalo 1.704 članova, dok je strukovno organizovanih radnika bilo tada 4.470¹²⁸⁾. Pored problema u oblasti organizacione izgradnje stranke koji su sa stanovišta njenog političkog rada bili veoma značajni, Kongres je posebnu pažnju posvetio analizi političkih odnosa u zemlji, for-

¹²⁷⁾ ABH — ZVBiH — No 579 — Präs./1910.

¹²⁸⁾ Arhiv KP BiH, tom II, Izvještaj Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine za II kongres 11. i 12. jula 1910. godine, str. 106–112.

mulisanju stanovišta SDS BiH o agrarnom pitanju i razmatranju zaključaka jugoslovenske i balkanske socijalističke konferencije. U referatu »politički položaj i socijalna demokracija« Sreten Jakšić sistematizovao je ocjene SDS BiH o političkim prilikama u zemlji, iz kojih može da se jasnije sagleda pravac djelovanja stranke u neposrednoj budućnosti. U tom pogledu od najvećeg značaja su stavovi o aneksiji i položaju BiH i s tim u vezi o zadacima SDS BiH. Po Jakšićevoj ocjeni, austro-ugarski kapitalizam htio je da aneksijom definitivno osigura bosansko-hercegovačko tržište za svoje proizvode, a ustavom da trajno učvrsti punu prevlast Austro-Ugarske Monarhije u BiH. Zbog toga su iz djelokruga bosanskohercegovačkog sabora isključena najvažnija pitanja, što omogućava austro-ugarskom kapitalizmu da i dalje vrši kolonijalnu eksploataciju BiH. Polazeći od ovog stanovišta, Kongres je zaključio da sva politika SDS BiH »mora biti opozicionalna prema austrijskoj, ugarskoj i bosanskohercegovačkoj vladi kao predstavnicima austro-ugarskog kapitalizma.«¹²⁹⁾ Druga značajna ocjena u Jakšićevom referatu tiče se odnosa domaće buržoazije prema izloženom položaju BiH. Ona sadrži kritiku politike buržoaskih stranaka, u kojoj je data osnova za formulisanje opštenacionalnih zadataka SDS BiH. Konstatujući da je mlada bosanskohercegovačka buržoazija u ustavnoj borbi iznevjerila interese naroda, da je priklanjanjem vladi imala u vidu svoje uske interese, SDS BiH je izvukla zaključak da borba protiv austro-ugarskih vlastodržaca mora biti opštenarodna, u kojoj učestvuju sve društvene klase i slojevi i sve političke stranke i organizacije. Međutim, ako ovu borbu neće da vodi buržoazija, na njeno čelo doći će proletarijat, koji će i buržoaziju prisiliti da se u svojoj politici postavi opoziciono prema austro-ugarskim vlastodržcima. U tom pravcu SDS BiH će se zalagati da razvijanjem svijesti o nacionalnom jedinstvu jača otpornu snagu naroda, koju austro-ugarski vlastodršci žele da razore svojom politikom nacionalne pocijepanosti i naročito antagoniziranja Srba i Hrvata. U tom kompleksu SDS BiH svoj posebno važan zadatak vidi u nacionalnom osvješćivanju Muslimana, koji predstavljaju prirodni, sastavni dio njenog rada na izgradnji nacionalnog jedinstva Srba i Hrvata.¹³⁰⁾ Na tom putu, prema gledištima SDS BiH, veliku prepreku čine nazadni feudalni društveni odnosi čijim se uklanjanjem odlučno poboljšavaju uslovi za razvijanje i jačanje nacionalnog jedinstva u BiH, naročito za intenzivnije uključivanje muslimanskog dijela naroda u proces formiranja jedinstvenog srpskohrvatskog naroda. Moderni ekonomski odnosi ne mogu se u BiH uspješno razvijati dok se ne riješi agrarno pitanje i to obligatnim državnim otkupom kmetova iz javnih sredstava bez naknade¹³¹⁾. Postavljanjem agrarnog pitanja na dnevni red svoga II kongresa, SDS BiH je pokazala da njegovo odlučno rješavanje doprinosi jačanju otporne snage naroda BiH protiv austro-ugarskog kapitalizma i austro-ugarskih vlastodržaca u BiH, da ono stoji u suštinskoj vezi sa njenim gledištem o procesu uspostavljanja nacionalnog jedinstva, da

¹²⁹⁾ Ibidem — **Politički položaj i Socijalna demokratija** — Rezolucija, str. 115.

¹³⁰⁾ Ibidem, str. 116.

¹³¹⁾ Ibidem, str. 114.

bitno doprinosi jačanju nacionalnog jedinstva kao preduslova modernog društvenog progressa i istinske nacionalne politike, koja pred očima ima uvijek »interes čitavog naroda, pa bilo to bogataša, bilo sirotinje.«

Prožet duhom ovih shvatanja, Kongres je posebno razmatrao izvještaj o radu Jugoslovenske i Balkanske socijalističke konferencije i u vezi sa njihovim dokumentima, koje je prihvatio posebnom rezolucijom, u prvom njenom stavu proglasio je zaključke i Ljubljanske i Beogradske konferencije obaveznim za SDS BiH.¹²²⁾ Tako nije postupila nijedna od jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka, čiji su delegati učestvovali u njihovom radu. Jugoslovenska i Hrvatska socijaldemokratska stranka smatrala su »Tivolsku« rezoluciju svojim programskim staništem u rješavanju jugoslovenskog pitanja, dok je Srpska SDP, koja je Ljubljanskoj konferenciji prisustvovala kao gost, smatrala da je njen prvenstveni zadatak u ostvarivanju zaključaka Prve balkanske socijalističke konferencije. U činjenici da je SDS BiH proglasila zaključke ovih socijalističkih konferencija obaveznim za svoje organizacije i članove, dolazi do izražaja njen specifičan položaj koji je čini istovremeno pripadnikom jugoslovenske socijalne demokratije u okviru male Internacionalne, kao i pripadnikom zajednice balkanskih socijaldemokratskih partija. U »Tivolskoj« rezoluciji ona je izrazila svoje uvjerenje o nacionalnom jedinstvu Jugoslovena i rješenju jugoslovenskog pitanja u jugoslovenskoj nacionalnoj autonomiji u sklopu Habsburške Monarhije. U ovoj rezoluciji ona je ostala »u opoziciji« prema austrougarskom kapitalizmu i austrougarskim vlastodržcima, koji svojom politikom divide et impera sprečavaju proces neminovnog ujedinjenja Jugoslovena u jedinstvenu jugoslovensku naciju, kako bi mogli da svoju vlast nad njima trajno protegnu u budućnost. U Balkanskoj rezoluciji SDS BiH je učinila korak koji nije mogla da napravi u Ljubljani (a koji nisu bile spremne da naprave ni Jugoslovenska, ni Hrvatska socijaldemokratska stranka), gdje je respektovala postojeći državni okvir, status quo, a u skladu sa opozicionim odnosom prema austrougarskoj upravi u BiH zahtijevala reformu Monarhije na principu nacionalne autonomije i u tom smislu jugoslovensku nacionalnu autonomiju. To je bio korak solidarnosti sa balkanskim socijaldemokratskim partijama, koji nije ostavljao status quo na Balkanu, već je zahtijevao da se uspostavi balkanski savez po načelu Balkan balkanskim narodima. Prihvatanjem rezolucije Prve balkanske socijalističke konferencije, SDS BiH se pridružila zahtjevu da se na Balkanu likvidiraju pozicije i uticaji evropskih imperijalističkih sila, što je objektivno značilo uklanjanje sa Balkana Austro-Ugarske Monarhije. Takav zahtjev ona nije mogla da postavi u Ljubljani, jer bi on izlazio kako iz okvira njenog gledišta o realnoj mogućnosti ujedinjenja Jugoslovena, tako i njenog shvatanja o realnosti Austro-Ugarske Monarhije. Za razliku od jugoslovenske nacionalne autonomije koja je u okviru habsburške države predstavljala bližu perspektivu, antiimperijalistički savez balkanskih republika pripadao je daljoj budućnosti i, mada je bio okrenut protiv balkanske imperijalističke

¹²²⁾ Ibidem — Jugoslavenska i balkanska socijal-demokratska rezolucija — Rezolucija, str. 122.

igre Monarhije, on nije postavio na dnevni red neposredne akcije balkanskih socijaldemokratskih partija pitanje njenog integriteta. U dubokoj vezi sa takvim gledištem SDS BiH jeste i stav Rezolucije o usvajanju zaključaka Jugoslovenske i Prve balkanske socijalističke konferencije. Naime, SDS BiH je na Ljubljanskoj konferenciji uzela obavezu da izradi svoje programsko stanovište o državnopravnom i nacionalnom pitanju BiH,¹³³⁾ o čemu se ne govori u partijskom programu. Taj stav glasi: »Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine svoj državno-pravni i nacionalni program udešava prema rezoluciji Jugoslovenske socijal-demokratske konferencije, tj. da stranka u državnopravnom i nacionalnom pogledu traži preuređenje Austro-Ugarske u smislu nacionalnih autonomija, tako da bi narod Bosne i Hercegovine bio ujedinjen sa ostalim Jugoslovenima u nacionalnoj autonomiji Jugoslavena.¹³⁴⁾ Usvajanjem ove Rezolucije, II kongres proklamovao je da se za SDS BiH ni u kome obliku ne postavlja pitanje posebnog i samostalnog državnog statusa BiH, već je za nju, s obzirom »na današnje stanje Austro-Ugarske« od bitnog značaja ostvarenje jugoslovenske nacionalne autonomije u okviru Austro-Ugarske Monarhije, u kojoj, po njenom dubokom uvjerenju, mora doći do punog ujedinjenja jugoslovenstva izraženog u jedinstvenoj jugoslovenskoj naciji. Ma koliko da je jugoslovenska orijentacija SDS BiH značila za austrougarsku upravu kritiku njene politike u BiH, ona se postavila pozitivno prema kongresnoj rezoluciji prije svega zbog austrougarskog državnog okvira jugoslovenske nacionalne autonomije. Za politiku Austro-Ugarske Monarhije od odlučujućeg, bitnog značaja bilo je pitanje kako se socijalna demokratija postavlja prema suštinskom problemu države, njenom integritetu. Za SDS BiH je, međutim, u pogledu jugoslovenskog pitanja primarno bilo ostvarenje jugoslovenskog jedinstva, a u vezi sa balkanskim pitanjem ostvarenje ideje demokratskog saveza balkanskih republika.

U kontekstu ove analize valja konstatovati da su u izlaganjima delegata koji su u ime svojih socijaldemokratskih partija prisustvovali II kongresu SDS BiH došli do izražaja drukčiji prilozi i stavovi o pitanjima koja su se nalazila u prvom planu aktivnosti bosanskohercegovačke socijaldemokratske stranke. Upućujući svoje ugledne predstavnike kao delegate na II kongres SDS BiH, socijaldemokratske partije Austrije, Češke, Hrvatske i Srbije potvrdile su time da su duboko zainteresovane za razvoj socijaldemokratskog pokreta u BiH, kome su one i do tada pomagale, a što žele da čine i ubuduće. Pri tome delegatima ovih partija bilo je naročito stalo do toga da kongresu bosanskohercegovačke socijalne demokratije izlože gledišta svojih stranaka o pitanjima koja ispunjavaju značajnu sadržinu borbe SDS BiH.

Naglašavajući da djeluje u uslovima »grozne nekulture — nepismenosti«, u kojoj austrougarski kapitalizam nastoji da zadrži BiH, Leopold Winarsky, koji je pozdravio II kongres u ime austrijske socijalne demokratije, tvrdio je: »Do ovoga položaja, u kome se nalazite,

¹³³⁾ Ibidem, str. 121.

¹³⁴⁾ Ibidem, str. 122.

dovela vas je djetinjasta politika vaše buržoazije...¹³⁵⁾, da bi zatim izrazio podršku svoje partije borbi koju SDS BiH vodi za nacionalnu autonomiju: »Mi držimo da sve zemlje imaju neograničeno pravo na potpunu autonomiju; ako ih je k sebi pripojila, mora im i samoupravu dati, koja bi prije svega obuhvatila sve pripadnike naroda...«¹³⁶⁾. Ova poruka austrijske socijalne demokratije, koju je II kongresu SDS BiH prenio visoki funkcioner njenog vodstva, upućivala je socijalnu demokratiju BiH da glavnim protivnikom smatra domaću buržoaziju koja je svojom »djetinjastom politikom« narod BiH dovela u položaj opšte bijede i zaostalosti, a ne austrougarsku upravu, koja provodi bezobzirnu kolonijalnu eksploataciju bogatstava BiH. Da bi zemlja pošla putem napretka i kulture, SDS BiH treba da uporno zahtijeva nacionalnu autonomiju, koju Monarhija mora dati pošto je ove pokrajine sebi već pripojila.

Istupajući na radničkom zboru u Sarajevu koji je SDS BiH organizovala u čast završenog Kongresa, delegat SDS Hrvatske i Slavonije Juraj Demetrović razvijao je tezu da na putu svoga oslobođenja narod uvijek ima protivnika u kapitalističkoj klasi, bez obzira na to bila ona tuđa, zavojevačka ili domaća, nacionalna. Po njemu, nema razlike u držanju i odnosu kapitalističke klase prema borbi koju narod vodi za svoje nacionalno oslobođenje, usljed čega ni radnička klasa ne treba da pravi razliku između zavojevačke i domaće buržoazije. Jer, kapitalizam uvijek drži u ropstvu i eksploatiše radničku klasu, jednako strani kao i domaći. »Naše narodno pitanje nije riješeno aneksijom Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj, isto tako kao što ne bi bilo riješeno ni u tom slučaju da su BiH pripale Srbiji. Danas izrabljuje ovdje radni narod austro-ugarski kapitalizam, a onda bi to učinio srpski kapitalizam, a to je, da kapitalistička klasa uopće ne može biti nigdje i ni u kom slučaju osloboditeljicom naroda«¹³⁷⁾. Juraj Demetrović se tako, očigledno, slagao sa Winarskym i drugim prvacima austrijske socijaldemokratije, koji su više razumijevanja imali za očuvanje integriteta Monarhije, nego za stvarno nacionalno oslobođenje Jugoslovena, koje se nije moglo postići u borbi protiv jugoslovenske buržoazije, već sa njom zajedno, protiv istog protivnika-zavojevačkog austrougarskog imperijalizma.

U ime Srpske SDP II kongresu SDS BiH prisustvovao je Živko Topalović, koji je poslije završenog Kongresa, takođe govorio na velikoj radničkoj skupštini u Sarajevu. Izvanredno teške uslove u kojima je morala da djeluje bosanskohercegovačka socijalna demokratija on je objašnjavao izrazitim kolonijalnim položajem BiH i u ukidanju toga položaja vidio bolje mogućnosti za djelovanje SDS BiH. »Dok mi u drugim zemljama imamo samo jednog neprijatelja — kapitalističku klasu, dotle se vi u Bosni morate boriti protiv feudalizma — protivu aga i begova, zatim protivu strane kolonizatorske i protivu domaće bur-

¹³⁵⁾ Rad naših kongresa, Glas Slobode, br. 39, 14. jula 1910, str. 1.

¹³⁶⁾ Rad naših kongresa, Glas Slobode, br. 42, 23. jula 1910, str. 2.

¹³⁷⁾ Velika agitaciona skupština — Govor druga Juraja Demetrovića iz Zagreba — Glas Slobode, br. 43, 27. juli 1910, str. 3.

žoazije. ... Ali, danas su BiH austro-ugarske kolonije, u kojima tuđi agrarci onemogućavaju razvitak poljoprivrede, tuđi industrijalci onemogućavaju razviće industrije i zanata, tuda vlada otvara širom vrata privrednoj pljački stranih kapitalista, koja opusti mnogobrojna prirodna blaga, kao skakavac što polje opusti...«¹³⁸) Za razliku od Demetrovića, koji je razvijao doktrinarnu tezu o eksploatatorskoj prirodi kapitalizma, brišući pri tome razlike u držanju zavojevačke i nacionalne buržoazije prema težnjama naroda za nacionalnim oslobođenjem, Topalović je izlagao stanovište Srpske SDP da austrougarska okupacija i aneksija predstavljaju najgrublji oblik njenog nacionalnog ugnjetavanja i porobljavanja, ukazujući tako na svu složenost klasnih i nacionalnih zadataka bosanskohercegovačke socijalne demokratije.

Tako je Drugi kongres SDS BiH bio značajan kako po veoma plodnoj aktivnosti koja je ispunila međukongresni period, tako i po elementima samostalnijeg prilaženja i određivanja konkretnih zadataka u borbi za interese radničke klase i naroda u BiH. U toku svega jedne godine od svoga osnivanja, SDS BiH je formirala svoje organizacije u najrazvijenijim industrijskim centrima BiH, organizovala i vodila kampanju za demokratski ustav, neposredno učestvovala u saborskim izborima, prisustvovala dvjema istorijskim značajnim socijalističkim konferencijama — Jugoslovenskoj i Balkanskoj i pripremila svoj II kongres. To bi, neosporno, bio značajan rezultat i za socijaldemokratske partije bogatijeg iskustva, što je potvrda da je SDS BiH čvrsto stala na noge i da je već na samom početku ispoljila težnju za samostalnošću i nezavisnošću u zauzimanju stavova i donošenju zaključaka. To su pokazale odluke II kongresa, a o tome na određen način svjedoče i istupanja delegata Austrijske i jugoslovenskih socijaldemokratskih partija na samom Kongresu, kao i na agitacionoj skupštini u Sarajevu neposredno po završetku Kongresa. Bilo bi, međutim, pogrešno tvrditi da su pogledi SDS BiH o najaktuelnijim pitanjima u borbi koju je vodila bili lišeni uticaja socijaldemokratskih partija kod kojih se ona učila socijalizmu i pod čijim se idejnim i političkim okriljem podigla i u život stupila. To se, svakako, ogleda i u njenoj borbi za rješavanje jugoslovenskog pitanja, koje se gotovo od početka nalazilo u prvom planu njene aktivnosti.

Dok su druge jugoslovenske socijaldemokratske stranke imale iza sebe već dugi niz godina aktivnosti, a neke se nalazile u sredini druge decenije postojanja, SDS BiH je sa II kongresom ušla tek u drugu godinu neravne i složene borbe. Ali, društveno-ekonomska stvarnost sada bila je već znatno izmijenjena u poređenju sa stanjem kada su u BiH počele da se javljaju prve socijalističke inicijative i prve radničke organizacije. Privreda BiH raspolagala je 1910. godine proizvodnim snagama sposobnim za obimniju reprodukciju i razvitak. Za protekle dvije decenije podignuta je gotovo cjelokupna industrija BiH, koju je ona

¹³⁸) **Velika Agitaciona skupština** — Govor druga Živka Topalovića — **Glas Slobode**, br. 44, 30. jula 1910, str. 2.

mogla da pokaže na kraju austrougarskog perioda¹³⁹⁾, a u posljednjoj deceniji, tj. od 1900—1910. bila je sprovedena modernizacija najznačajnijih industrijskih preduzeća.¹⁴⁰⁾ Naročito uspješan razvoj imala je drvna industrija, čija su najveća i tehnički najopremljenija preduzeća Eisler i Ortlieb iz Zavidovića i Otto Steinbeis iz Dobrljina sa tri pilane, 50 švedskih gatera, preko 6.000 ks pogonske energije, 10.000 radnika i godišnjom proizvodnjom od 1.000.000 m³ drveta, stajala u samom vrhu evropske proizvodnje drveta¹⁴¹⁾. U ovom periodu koncentracija industrijske proizvodnje dostigla je, relativno, visok stepen pokazujući da je u 167 velikih industrijskih preduzeća bilo zaposleno 24.768 radnika nasuprot 6.002 srednja i mala preduzeća, u kojima je radilo 15.088 radnika, što znači znatno ispod polovine ukupnog broja industrijskih radnika¹⁴²⁾. Pored drvne industrije, u ovom razdoblju ostvaren je značajan napredak proizvodnje i tehničke opremljenosti u hemijskoj industriji, industriji građevinarstva, mlinskoj i prehrambenoj industriji, rudarstvu i metalnoj industriji¹⁴³⁾. Uz strani kapital, koji je kontrolisao najveća i najproduktivnija preduzeća, u privrednom životu zemlje počeo je da se osjeća i domaći kapital, u kome prevladuje njegov trgovački oblik. Za razliku od stranog kapitala, koji je bio investiran pretežno u industriji namijenjenoj izvozu, tj. stranom tržištu, domaći kapital, koji se aktivirao tek početkom XX stoljeća, orijentiran je na sitnu industriju i unutrašnje tržište. Pretpostavljanje i forsiranje eksportne industrije i zapostavljanje industrije za potrebe unutrašnjeg tržišta, monopol stranog kapitala nad domaćim izvorima sirovina, usmjeravanje sirovinske industrije u interesu industrije metropole dovelo je do teških posljedica u privrednom razvoju BiH¹⁴⁴⁾. Bez obzira na značajan napredak, industrija BiH nosila je kolonijalni karakter, izražen u zavisnosti trgovačkog, domaćeg kapitala od industrijskog, stranog, kao i u opštoj deformaciji privrede, koja se ispoljavala u potčinjavanju razvoja produktivnih snaga zemlje interesima kapitala Monarhije, a to se na političkom planu nužno manifestovalo u kapitulantskom ponašanju domaće buržoazije prema režimu austrougarske uprave. Međutim, ma koliko da je nosio na sebi kolonijalni pečat, privredni razvoj BiH u ovom razdoblju, prije svega razvoj industrije, bio je izuzetno dinamičan, što je u društvenom i političkom životu zemlje svoj izraz našlo u većim potrebama i zahtjevima za naprednim i modernim oblicima, za demokratskim institucijama i odnosima. Modernizacija industrije i njen razvojni zamah intenzivirali su strukturalne promjene u društvu, koje su se naročito manifestovale u porastu radničke klase, u širem aktiviranju njenih najnaprednijih snaga na platformi programskih ciljeva i zahtjeva socijaldemokratskog pokreta.

¹³⁹⁾ Kemal Hrelja: **Industrija Bosne i Hercegovine do I svjetskog rata** — Beograd 1961, str. 47.

¹⁴⁰⁾ Ibidem, str. 95.

¹⁴¹⁾ Ibidem, str. 65.

¹⁴²⁾ Ferdinand Schmid, n. dj. str. 540.

¹⁴³⁾ Joso Lakatoš i dr Aco Despić — nav. dj. (str. 96—214).

¹⁴⁴⁾ Kemal Hrelja, n. dj. str. 177.

Kolonijalni karakter privrede posebno se ispoljavao u oštini oblika eksploatacije radnika, koji su zbog toga često stupali u štrajkove i tako postepeno poboljšavali svoj materijalni i društveni položaj. Iskustvo velikih majskih štrajkova živjelo je u svijesti radnika, koji su se osvjedočili da je svaki njihov uspjeh u borbi za bolje uslove rada i veće najamnine počivao na čvrstini njihove organizacije, solidarnosti i jedinstvu klase. Zato štrajkovi, kao najefikasniji metod u borbi protiv eksploatacije nisu od 1906. ni prestajali, iako nisu imali masovnost majskih štrajkova, kao ni njihov značaj za opšti društveni položaj radničke klase. Spomenuti napredak u razvoju industrije nije, međutim, donosio uporedno poboljšanje materijalnih uslova rada i ekonomskog položaja radnika. Naprotiv, težnja za povećanjem ekstra-profita ostala je nepromjenljivi movens kapitalističke proizvodnje, a ona se mogla ispunjavati samo pojačanom eksploatacijom na račun radničkih najamnina. Sticajem okolnosti, na sam dan otvaranja II kongresa SDS BiH, 11. jula 1910, bio je proglašen štrajk građevinskih radnika u Sarajevu, koji je trajao gotovo dva mjeseca i u kome su radnici ostvarili mnoge svoje zahtjeve, usprkos intervencijama vlade u korist kapitalističkih preduzeća i štrajk-brehera.¹⁴⁵⁾ Po masovnom učešću radnika i upornosti koju su ispoljili, po podršci i solidarnosti koju su prema borbi građevinskih radnika pokazali sarajevski radnici drugih struka, ovaj štrajk građevinskih radnika zauzima istaknuto mjesto u razvoju radničkog pokreta u BiH do prvog svjetskog rata.¹⁴⁶⁾ Štrajk je potvrdio da radnički pokret raspolaže sa značajnom unutrašnjom snagom, energijom i borbenim mogućnostima, da ima smisao za organizaciju i razvijen osjećaj klasne solidarnosti, da je sposoban da istraje u svojim zahtjevima uprkos činjenici da protiv sebe ima moćne kapitaliste i iskusnu tuđinsku vlast, i okolnosti da se razvija u krilu jedne sasvim rudimentarne klase i uopšte društveno zaostale sredine. U sukobima a klasnim protivnikom, radnički pokret obnavljao je svoju snagu, sticao iskustvo i oštrinu i podizao svoju organizovanost. Upravo tokom 1910. sindikalni pokret ostvario je značajan napredak, obuhvatajući u svojim organizacijama 6.086 radnika, prema 3.690 u 1909. godini.¹⁴⁷⁾ U izvještaju za 1910. godinu, koji GRS za BiH dostavlja Međunarodnom sindikalnom savezu, posebno su zanimljivi podaci o nacionalnom sastavu sindikalno organizovanih radnika u BiH 1910. godine, iz kojih se vidi da je među njima bilo Hrvata 2.030, Srba 1.619, Čeha 305, Slovenaca 300, Nijemaca 287, Mađara 282, Muslimana 737, španskih Jevreja 166 i ostalih 342.¹⁴⁸⁾

Napredak u razvoju industrije, koji je dostignut u BiH do 1910. godine, proširivao je prostor za veću aktivnost radničkog pokreta uopšte, a posebno SDS BiH, koja se trudila da u političkom životu zemlje izbori za sebe što uticajni položaj. Za to joj nije nedostajalo volje,

¹⁴⁵⁾ ABH — ZVBiH — No 33743 — Präs./1910.

¹⁴⁶⁾ Nedim Šarac, n. dj. str. 140.

Takođe: **Spomenica 30-godišnjice rada i borbe građevinskih radnika u Sarajevu** — uredio Franjo Raušer, str. 28.

¹⁴⁷⁾ Sindikalni pokret 1903—1912 — Izvještaj za 1910. godinu, str. 118.

¹⁴⁸⁾ Ibidem, str. 120.

ali očigledno nije imala snage i spremne da akcijama koje je preduzimala mijenja odnose kako je to željela i zamišljala. Njena baza bila je opterećena zaostalošću sredine, a u vrhu nalazilo se svega nekoliko pojedinaca koji su imali izvjesnog znanja iz oblasti socijalističke teorije i trudili se da svoje teoretsko obrazovanje uvećaju i na stranku prenesu. U tom pogledu Jakšić se žalio Tucoviću da svakodnevni rad toliko angažuje članove partijskog vođstva da nemaju vremena za učenje, usljed čega će morati da ostanu i »umna sirotinja«. »Svi glavni ljudi u pokretu su mladi, u onom vremenu kad treba učiti, a mi moramo međutim voditi teške i svakovrsne poslove«¹⁴⁹). Složeni društveni i politički odnosi, za čije se mijenjanje SDS BiH borila, zahtijevali su visok nivo teoretsko-političkog obrazovanja vodećih partijskih kadrova, a taj problem mogao se rješavati samo u procesu borbe i uz pomoć jugoslovenskih socijaldemokratskih partija, koja je bila skromna i izražavala se pretežno u člancima pisanim specijalno za **Glas Slobode**. Time se nekoliko smanjivala obaveza prvaka SDS BiH da svojim priložima ispunjavaju brojeve partijskog organa, pa su tako mogli da posvete malo više pažnje podizanju sopstvenog znanja o teoriji i istoriji socijalizma. U stvari, svoje teoretsko-političko obrazovanje vodeći ljudi bosansko-hercegovačkog socijaldemokratskog pokreta sticali su u svakodnevnoj praksi, a naročito u pripremanju kongresa i javnih radničkih skupština, na kojima su istupali i tumačili zadatke koje je SDS BiH imala da ispunjava. U prvom planu tih zadataka, na kojima je vodeće jezgro stranke sticalo značajna iskustva i uporedo osvajalo nužna politička znanja, u samom središtu političke aktivnosti SDS BiH nalazilo se pitanje narodnog jedinstva, pitanje metoda njegovog ostvarenja. Među zadacima, koji su dolazili u sferu njene aktivnosti, pošto je borba za ekonomske interese radničke klase ostala trajno područje aktivnosti GRS-a, problem ostvarenja nacionalnog jedinstva sve više je angažovao SDS BiH i postao jedan od najvažnijih problema u cjelokupnom njenom radu. Po uvjerenju vodećih ljudi socijalne demokratije, njegovo rješenje donosilo je radničkoj klasi BiH radikalno mijenjanje i poboljšanje društveno-političkih uslova u njenoj borbi za socijalizam. Sa stanovišta SDS BiH bilo je od osobite važnosti da se postigne saglasnost svih narodnih političkih snaga u pogledu shvatanja narodnog jedinstva, kao i saglasnost u pogledu značaja jedinstva buržoazije u ostvarenju jugoslovenskog jedinstva. Ova pitanja bila su poslije II partijskog kongresa sve značajnija tema SDS BiH, a posebno **Glasa Slobode**, koji je tome posvetio mnoge svoje priloge, nastojeći da u njima ovo izuzetno značajno pitanje cjelokupnog političkog života BiH što potpunije sagleda. U vođstvu SDS BiH smatralo se da politička akcija može biti uspješna ako je jasna njena sadržina i ako su u njoj prisutne sve snage zbog kojih se ona preduzima i vodi. Među priložima **Glasa Slobode** u kojima se tretira problem narodnog jedinstva, jasnoćom analize i zaključaka izdvaja se članak pod naslovom **Srpskohrvatsko jedinstvo**.¹⁵⁰) Zbog njegove idejno-političke cjelovitosti i kompaktnosti, čini nam se

¹⁴⁹) Arhiv Srbije — ZDT, 78 — Sarajevo, 20. oktobra 1910 — Jakšić Tucoviću.

¹⁵⁰) **Srpsko-hrvatsko narodno jedinstvo, Glas Slobode**, br. 45, 2. augusta 1910, str. 1.

potrebno da se na njemu malo više zadržimo. U njemu je, po našem mišljenju, u fundamentalnim aspektima izneseno stanovište SDS BiH prema jugoslovenskom pitanju, zbog čega on dobija karakter programske koncepcije bosanskohercegovačke socijalne demokratije o nacionalnom pitanju.

Da bi ideja narodnog jedinstva Srba i Hrvata postala stvarnost, potrebno je, po mišljenju socijaldemokrata, da mlade srpske i hrvatske buržoaske stranke u BiH takođe usvoje princip narodnog jedinstva Srba i Hrvata. S tim u vezi SDS BiH izražava svoju radost što vidi da su to gledište usvojile Srpska narodna organizacija i Hrvatska narodna zajednica, koje predstavljaju najuticajnije političke stranke u Srba i Hrvata u BiH. Socijaldemokrati smatraju da je »za naš čitav narod i srpski i hrvatski narodno jedinstvo upravo životno pitanje«. U tome smislu ističu se dva velika razloga. Prvi razlog je taj što Srbi i Hrvati govore istim jezikom, koji je »glavno obilježje jedne narodnosti«. Na putu ostvarenja narodnog jedinstva neminovno će doći — uvjerenje je socijaldemokrata — do obrazovanja jedinstvene političke stranke, koju će formirati buržoaski elemenat iz Srpske narodne organizacije i Hrvatske narodne zajednice, a kojim će se, poslije rješenja agrarnog pitanja, priključiti kapitalistički elementi iz muslimanskih redova.« »Proklamovanje« narodnog jedinstva ubrzaće proces nacionalnog osvještavanja muslimanskog naroda, koga će tada prestati da vuku na svoju stranu Srbi i Hrvati, jer će svi sačinjavati jedinstveni i isti narod. Drugi momenat koji upućuje domaću buržoaziju da usvoji princip narodnog jedinstva jeste stvarnost kolonijalnog položaja BiH. »Čitav naš narod je potlačen«. Jedinstveno istupanje buržoazije je imperativ da se spriječi stranom kapitalu izvlačenje ekstraprofita iz BiH i tako stvore uslovi da domaća buržoazija pristupi organizovanju i razvoju nacionalne ekonomije. U tome pravcu leži i interes radnika, koji su »protivnici stranog kapitalizma« zbog toga što i on »mnogo više tlači nego domaći«. Osim toga, činjenica je da brzi razvoj nacionalne ekonomije pomaže razvoj proletarijata, što je od posebnog značaja za opredjeljenje proletarijata BiH protiv stranog kapitalizma. Ali, SDS BiH ima u vidu ne samo BiH nego i druge zemlje u sklopu Austro-Ugarske Monarhije u kojima je »i ostali jugoslovenski narod potlačen«. Otuda je neophodno da se sjedine buržoazije u svim jugoslovenskim zemljama Monarhije i tako postanu jače i otpornije »prema stranom kapitalizmu koji nas ovako pocijepane tlači«. U skladu sa ovim gledištem SDS BiH se izjašnjavala protiv autonomije BiH za kojom su težili Srbi, kao što je istovremeno bila protivnik dualističkog i trijalističkog uređenja habsburške države. **»Mi, računajući sa Austro-Ugarskom kakva je danas (podvukao — E. R.), zastupamo preuređenje Austro-Ugarske u nacionalne anatomije na potpuno demokratskom temelju«.** Uvjeravajući se u praksi, da jugoslovenska buržoazija, zbog svoje pocijepanosti i mlitavosti, nema sposobnosti da izvrši narodno oslobođenje, socijalna demokratija jugoslovenskih zemalja mora da preuzme taj istorijski zadatak buržoazije na sebe.

Stavovi SDS BiH o jugoslovenskom pitanju nisu ovako cjelovito izneseni ni u jednom njenom dokumentu počev od programa do Rezolucije I i II kongresa. Nije teško zapaziti da je stvar narodnog jedinstva,

odnosno jugoslovenskog nacionalnog jedinstva, po njenom shvatanju, pitanje političkog opredjeljenja i političkog stava svih jugoslovenskih političkih snaga. Nije dovoljno da samo socijalne demokratije jugoslovenskih zemalja usvoje gledište o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata, o pripadnosti Muslimana jedinstvenom jugoslovenskom narodu, jer svi oni govore istim jezikom, koji je glavno obilježje jedne narodnosti. Ovo shvatanje o nacionalnom jedinstvu Jugoslavena treba da usvoje, smatra SDS BiH, i buržoaske partije u jugoslovenskim zemljama, kao što su to u Hrvatskoj učinile partije hrvatsko-srpske koalicije, a u BiH na tom putu već rade Srpska narodna organizacija i Hrvatska narodna zajednica, koje su najvažnije političke stranke Srba i Hrvata u BiH. Po uvjerenju SDS BiH, sasvim je prirodno da se buržoaske stranke u jugoslovenskim zemljama opredijele za ovo stanovište, jer ono potpuno odgovara težnji buržoazije, da u svojoj zemlji postane nosilac njenog privrednog razvoja, graditelj nacionalne ekonomije, koju u svim jugoslovenskim zemljama Austro-Ugarske pritiskuje i guši strani, austrougarski kapitalizam. Otuda, samo od stava jugoslovenskih buržoaskih stranaka zavisi oživotvorenje principa narodnog jedinstva. Očigledno je da SDS BiH stavlja znak jednakosti između političkog jedinstva jugoslovenskih buržoaskih stranaka i jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka u njihovom odnosu prema pitanju jugoslovenskog jedinstva i stvarnog problema narodnog jedinstva kao društveno-istorijskog procesa. Zbog toga što identifikuje političko jedinstvo i narodno jedinstvo, politički stav i istorijski proces, ona i govori o »proklamovanju« jugoslovenskog narodnog jedinstva, podrazumijevajući u tome objavljivanje odluke jugoslovenskih buržoaskih i socijaldemokratskih stranaka da stoje na stanovištu nacionalnog jedinstva jugoslovenskog naroda. Ostvarenje toga jedinstva najdublje je povezano sa pitanjem oslobođenja Jugoslavena od austrougarskog kapitalizma »koji nas ovako pocijepane tlači«. Otuda je prvi korak u pravcu ujedinjenja i oslobođenja Jugoslavena u konstituisanju jugoslovenske nacionalne autonomije u sklopu podunavske habsburške monarhije, uz rezervu da SDS BiH ovo rješenje smatra **privremenim**, jer ga izričito povezuje sa Austro-Ugarskom kakva je danas. SDS BiH je sigurno imala jaku potrebu da svega nekoliko nedelja poslije II kongresa, koji je donio posebnu rezoluciju o usvajanju zaključaka Jugoslovenske i Balkanske socijalističke konferencije, u ovako cjelovitom obliku razvije svoje shvatanje o političkoj i društvenoj sadržini jugoslovenskog pitanja i o putu njegovog rješenja. Mišljenja smo da je SDS BiH na to bila podstaknuta divergentnim pogledima Demetrovića i Topalovića, koji su došli do izražaja u njihovim govorima na agitacionoj radničkoj skupštini u Sarajevu neposredno poslije završenog Kongresa. Istupanje SDS BiH bilo je utoliko potrebnije, što su stavovi, sa kojima se ona nije slagala, bili izneseni na manifestacionoj skupštini u čast Kongresa koji je ona organizovala, pa su mogli da unesu pometnju i stvore zabunu među bosanskohercegovačkim socijaldemokratima i radnicima. Kako smo već naveli, Demetrović je u pomenutom govoru izrazio svoje mišljenje da je za narod BiH bilo irelevantno kome je BiH anektirana i u čijem se sklopu nalazi, BiH u sastavu Austro-Ugarske Monarhije ili kraljevine Srbije, jer bi kapitalisti Srbije izrabljivali ovaj narod isto kao što to čine austrougarski kapitalisti. Ovoj Demetrovićevoj

tezi **Glas Slobode** suprotstavio je svoje stanovište o različitom odnosu radnika prema stranom i prema domaćem kapitalizmu. »Strani kapital oduzima sve ono, što bi mogla da uzme za sebe naša buržoazija... Mi smo protivnici stranog kapitalizma radi toga što nas on mnogo više tlači nego domaći i što smo mi spram njega mnogo neotporniji nego spram domaćeg. Na posljetku on je naš protivnik, koga mi ne vidimo. Mi imamo interesa na razvijanju nacionalne ekonomije i radi toga, što sa bržim njenim razvijanjem dolazi i razvijanje proletarijata...« SDS BiH se sve više u praksi osvjedočavala da je protivnik cjelokupnog naroda BiH istovremeno i protivnik njene radničke klase i da se on nalazi u licu austrougarskog kapitalizma,¹⁵¹⁾ koji sputava razvoj i napredak cijele nacije, pa time istovremeno razvoj i napredak radničke klase, a ne u licu domaće buržoazije, bosanskohercegovačke i jugoslovenske, koja u svome klasnom i nacionalnom interesu treba da se ujedini i snagom ujedinjenog naroda odupre stranom kapitalističkom gospodarstvu, za vojevaču i kolonizatoru. Ali, u ispunjavanju toga svoga istorijskog zadatka, jugoslovenska buržoazija iznevjerava narod u njegovoj težnji za ujedinjenjem i oslobođenjem, pa stoga mlada jugoslovenska socijalna demokratija mora, pored velikih zadataka klasne borbe, da preuzme na sebe i zadatke borbe za nacionalno ujedinjenje i oslobođenje Jugoslovena.

Enver Redžić

THE PREPARATION, FOUNDATION AND WORK OF THE SOCIAL DEMOCRATIC PARTY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WITH A SPECIAL REVIEW OF ITS STANDPOINT TOWARDS THE NATIONAL PROBLEM AT THE FIRST AND SECOND CONGRESSES

R e s u m e

The article represents part of a monography in which the author analyses the attitude of the Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina towards the national problem beginning from the foundation of the Party in 1909 until its inclusion in the Socialists Workers' Party (of communists) in 1919.

The introduction is devoted to representing the economical relations in Bosnia and Herzegovina at the turn of the century, the development of important industrial centres and industrial workers in the first decade of the 20 th. century which led to the appearance of economical workers organisations, and the foundation of the main Workers' Union in 1905. Following on from this the author gives a review of the strikes of May 1906 which confirmed the existence of great revolutionary power and possibilities in the working class of Bosnia and Herzegovina in which the movement of workers could count in the combat for socialism.

¹⁵¹⁾ Novi kurs austro-ugarske politike, *Glas Slobode*, br. 77, 23. novembra 1910, str. 1.

The so-called general strike of May 1906 which extended itself in a whole series of strikes throughout 1906 and part of 1907 moved the competent Austro-Hungarian government in Bosnia and Herzegovina to creating a platform for a long period policy towards the Socialistic Workers' Movement in Bosnia and Herzegovina, which was based on a studious analysis of the reasons for the strike, its organisation and its cause. The occupying authorities were consistently guiding the organisational course of the Workers' Movement towards economical and social problems only and they energetically opposed any attempts at introducing political elements into workers' associations and organisations. This explains the loyalty of the Workers' Movement towards the annex of Bosnia and Herzegovina and the fact that the Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina did not come into existence until relatively late on.

The author has devoted special attention to the Workers' Assembly held on December 27 th. 1908, at which the foundation of the Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina was announced and a programme influenced by the Hainefeld programme of Austrian social democracy was put forward, to Rauscher's letters of February and May 1909 to Antonin Nemeč which bear witness to the fact that right from the beginning the Social Democracy of Bosnia and Herzegovina was exposed to difficulties it didn't expect to have in its relationships with the closest social democratic parties of Yugoslavia and to the appearance of the party's organ »The voice of Freedom« which in its first editions already showed that, concerning the national question, it stood for a united Yugoslavian people and a »people's autonomy« in the spirit of Brno which presented and assured the best to its development and general progress.

In the middle section of this article the author devotes great care to the first and second congresses of the Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina with its rich documentation mainly concerning the national question. Based on the congress' propositions and material from the archives, the author gives a careful analysis of the attitudes of the Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina on different aspects of the national question, primary importance going to the Balkan and Yugoslavian contents. Within this aspect, a position of importance in this analysis is given to the entry of the Social and Democratic Party of Bosnia and Herzegovina in the first socialistic conference at Ljubljana in November 1909, and in the first Balkan Social Democratic Conference at Belgrade in January 1910.

The article concludes with speculations on the attitudes of the Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina concerning the forms and methods of political activity with the intention of achieving Serbian Unity, from which it can be seen that the Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina views the problem of the unity of the Serbian and Croatian peoples as a question of a political act of the agreement of the bourgeois and working class political parties in the Yugoslavian countries of the Austro-Hungarian Monarchy and not as a historical process.